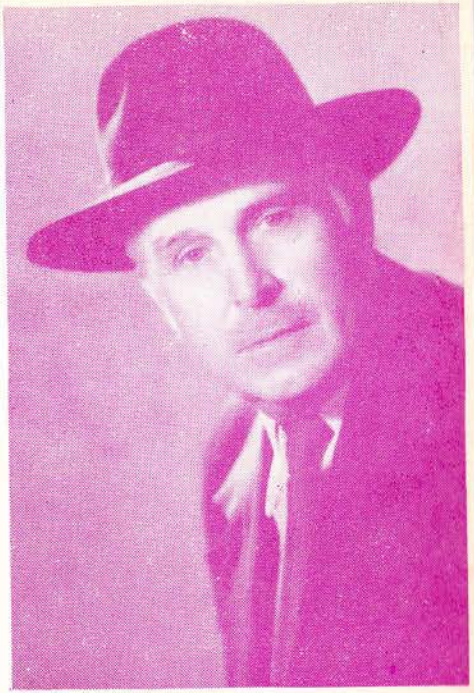

HARALAMBIE ŢUGUI

MEMORIA TIMPULUI

Mărturii şi evocări literare

EDITURA

Lector : AL. JEBELEANU
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 30.08.1977. Apărut 1977.
Format : 24/70×100. Coli tipar : 10,66.
Tiraj : 5 300+90.

Întreprinderea poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1.
Comanda nr. 143.

HARALAMBIE ŢUGUI

MEMORIA TIMPULUI

MĂRTURII ŞI EVOCĂRI LITERARE

EDITURA FACLA — 1977

ÎN LOC DE PRECUVÎNTARE

Încrustată ca un semn magic în bolta de cîntec a fiecărei inimi curate și calde, „Memoria timpului" nu este o simplă metaforă, izvodită spre a lua ochii cititorului, ci o realitate vie, exprimînd freamătul inefabil al frumuseții vieții.

Bucuriile și tristețile care, deopotrivă, mi-au bîntuit sufletul și cuvîntul din anii cei fragezi pînă la anii cu soare de amurg, mi-au dezvăluit taina și înțelesul acestui semn sub care m-am pomenit a rosti niște nume scumpe patriei mele și mie.

Era o mare datorie morală a mea să fac aceste rostiri, cu întreagă puterea inimii, mărturisind, mai ales pentru viitorime, despre cele ce am trăit și ascultat aievea în preajma mănunchiului de oameni cu zodie sacră, precum și despre cele auzite de la alții în legătură cu viața și truda lor.

A fost o bucurie pentru mine, acolo unde i-am întîlnit pe acești martori, în cuvînt viu sau în slovă scrisă, să-i las să vorbească în locul meu, graiul lor purtînd pecetea de aur numită autenticitate.

Așa stînd lucrurile, încerc să-mi spun, pentru mîngîierea și liniștea sufletului, că niște datorii vechi din multele mele datorii asemănătoare, n-au rămas totuși uitate.

Autorul

OTILIA CAZIMIR, AȘA CUM A FOST

PRELUDIUL UNEI PRIETENII

Nu mai știu anul și numărul acela al *Vieții românești* (era un exemplar mai vechi, adus în casă de fratele meu Anton, editorul primelor mele două cărți de poeme, căzut apoi pe front în fruntea unei companii de infanterie) în care niște versuri neobișnuite îmi reținuseră atenția, încît și acum, după vreo 45 de ani, le port în memorie :

„Cînd vreau să plec, mă ții în loc cu un cuvînt.
Așa se zbat copacii în furtună :
Ca pentru fugă crengile-și adună
Dar rădăcina-i leagă de pămînt . . ."

Era o hîrtie mată, bătînd în verzui, slovele de tipar păreau fragile ca niște petale de narcisă, și toată atmosfera de august moldav, din ceardacul copilăriei, parcă se umpluse de un aer nou, cu abur de veșnicie. Cînd șirul de catrene s-a terminat, cuvintele OTILIA CAZIMIR se răsfrînseră și ele în mine, primul molcom ca o șoptire de izvor, al doilea grav, cu ecou de istorie venind din trecute veacuri.

Am reluat lectura versurilor de mai multe ori, minunîndu-mă cum se poate ca o singură strofă să fie o întreagă poezie, un fel de mică prizmă de cristal în care se întîlnesc toate imaginile lumii. Eram deja un experimentat recitator de versuri și purtam

în mine, ca pe o nestinsă lumină, chipul nespus de blînd al lui George Enescu, omul care, la o serbare dată în Dorohoiul natal, cîntînd pentru orfanii din primul război mondial, îmi luase mîna în mîna lui de vrăjitor al sunetelor, după ce spusesem, cu multe lacrimi în ochi, o poezie lungă de tot despre eroii Mărăşeştilor. Încă nu cunoşteam versurile lui Macedonski, Pillat, Minulescu sau Bacovia, care aveau să-mi deschidă adevărate porţi nebănuite în zările minţii de copilandru, dar eram familiarizat cu cele ale lui Alecsandri, Coşbuc şi chiar Eminescu, căruia i-am scris primele gînduri rimate, în clasa a IV-a primară, numindu-l (sub influenţa directă a *Epigonilor*) „împărat al poeziei".

Acum însă, aveam în faţă nişte versuri cu sunet pe cît de delicat, pe atîta de grav, deşi erau de... dragoste, parcă exemplificînd eternul feminin :

„O vorbă rea îşi toarnă-n noi veninul greu
Şi nu mai ştiu : ai spus-o tu, am spus-o eu...
. . . . . .
Am scos oglinda mică să mă uit : mă-arată
Destul de supărată ?"

Erau acei ani fragezi, împletind visul cel mai înaripat cu timiditatea şovăitoare, dorinţa de împlinire cu setea de largurile necunoscutului, în fabuloasa aventură a vieţii. Fiecare pagină de carte citită devenea, pe dată, o nouă fereastră în azur, un miraj plin de nebănuite chemări cu adînci ecouri în inimă, parcă şoptindu-ţi mereu că existenţa e o primăvară fără început şi fără sfîrşit. Fiecare nume de scriitor nou, necunoscut încă, apărea ca un glas de fiinţă dotată cu puteri supranaturale, mesager al bucuriei de a trăi, frate şi confident al celor mai tăinuite gînduri, complice în marele zbor al cunoaşterii. Iar slova tipărită avea în ea ceva magnetic, un abur ameţitor şi suav totodată, descîntec şi vrajă, întuneric şi lumină, grăind într-o stranie dar superbă împletire.

În acel fermecător răstimp de viaţă, după o noapte în care parcursesem, cu inima la gură şi cu gîndul năpustit în înălţimi, vecine zenitului, răscolitoarele versuri din *Hamlet*, m-am întîlnit cu graţia şi simplitatea plină de profunzime a poeziei Otiliei Cazimir.

Şi cum să-mi fi trecut atunci prin minte, oricît de ameţit eram de parfumurile visului tînăr şi liber în bătaia luminii de zori sau a celei de lună plină, că la un anume timp destinul îmi va aduce paşii în preajma scriitoarei, acel om rar dintre cei mai aleşi oameni pe care i-am cunoscut ?

Dar să revin la acei ani, cînd firescul şi armonia versurilor ei îmi arătaseră că poezia trebuie să aibă mereu glas nou, de la temă la temă, de la vers la vers şi chiar de la rimă la rimă, o voce împletită din multe voci, între care şi a celui care o citeşte sau o ascultă.

Era un ger de scăpărau pietrele, cînd în oraşul din nord, unde mă aflam ca elev al Liceului militar *Ştefan cel Mare*, şi unde la fiecare pas zăream umbrele sfinte ale lui Eminescu şi Ciprian Porumbescu, am avut prima întîlnire directă cu un scriitor. Ionel Teodoreanu, aflat în localitate, ţinuse a veni în mijlocul Societăţii literare *Muguraşi*, aşa cum se chema atunci cenaclul nostru tineresc, animat de Constantin Orăscu, profesor de română. Fermecător atît prin figura sa de adolescent neastîmpărat, cît şi prin verbul său incandescent, părea un coleg puţin mai vîrstnic, pus pe glume. Urmărise cu atenţie lectura unei schiţe şi a unor poezioare, apoi referatele celor doi „critici", discuţiile destul de aprinse care se prelungiseră pînă mult după ora stingerii, iar ofiţerul de serviciu venit să grăbească încheierea întîlnirii („spre a nu-l obosi pe domnul Teodoreanu") n-a mai reuşit să părăsească sala de la etajul clădirii secundare în care se afla infirmeria şcolii.

Atunci, întrebat ce colegi de scris mai are la Iaşi, după numele lui Ibrăileanu, Sadoveanu, Codreanu şi Topîrceanu, l-a rostit, mîndru şi bucuros, pe cel al Otiliei Cazimir — „buna mea prietenă şi vecină de lîngă biserica Zlataust".

Erau pe atunci mulţi băieţandri talentaţi în internatul cazon, cu ziduri prea reci şi prea zăgăzuitoare pentru suflarea aceea tinerească adunată din toată ţara şi purtînd în ochii melancolici un perpetuu şi năpraznic dor de locurile natale : Teodor Mareş, George Vaida, Ion Huţanu, Constantin Eşanu, Gheorghe Roman, Nicolae Pieptea (devenit mai tîrziu, prin adopţiune, Donovici) şi alţii mai mici decît noi. Citeam, cu nesaţ, alături de *Eroii* lui

Carlyle, romanele lui Duiliu Zamfirescu, Flaubert, Tolstoi, Rebreanu și Teodoreanu, poeziile lui Eminescu, Macedonski (descoperit în clasa a III-a de liceu în pachetul cu cărțile de la premiu), Minulescu, Bacovia și chiar Arghezi. Ne vrăjeau pe toți revistele, fiecare cu vocea ei distinctă : *Viața românească, Adevărul literar și artistic, Cuvîntul liber, România literară, Viața literară*, editată de I. Valerian, cu care corespondam de zor ca „șef al echipei de poeți" (cum mă numise într-o scrisoare) și despre care mai tîrziu am aflat că era... ofițer în Direcția liceelor militare a Ministerului Apărării Naționale. Atunci scoteam și noi revista *Mugurași*, avînd același nume cu efervescentul cenaclu. Atunci ne-a dăruit Ionel Teodoreanu următorul autograf pe care l-am pus într-o ramă, sub sticlă, în peretele sălii de cenaclu, ca un memento destinat să înfrunte timpul deodată cu fiecare bătaie a inimii celor cărora se adresa : „Urez din toată inima ca acești *Mugurași* de astăzi din Liceul militar *Ștefan cel Mare* să devină creangă vînjoasă a stejarului românesc". Atunci am dat în bibliotecă de poezia lui Ion Pillat și de cea a lui Ion Minulescu, pe care aveam să-i cunosc mai tîrziu. Atunci am primit între cărțile de premiu de la concursul *Mugurașilor* primul volum de V. Voiculescu intitulat *Pîrgă*.

În martie 1934, Bucureștiul s-a vădit înțelegător față de cererea mea și astfel, în toamnă, descindeam într-un Iași auriu, acel Iași unde știam că se află Otilia Cazimir și Ionel Teodoreanu, unde aveam să-i cunosc și să-i iubesc pe profesorii D. Popovici, Traian Gheorghiu, Al. Ciulcu, Ioan Capverde, Octav Tcaciuc, Octav Gheorghiu, și unde, la aducerea osemintelor lui Dimitrie Cantemir, am fost de strajă, în uniforma de „șoim" chiar la ușa *Trei Ierarhilor* cînd, savanții Nicolae Iorga și Gheorghe Marinescu veniseră să deschidă cu mîinile lor racla adusă de la gară pe un afet de tun, învelită în tricolorul românesc. Acel Iași unde, la începutul clasei a VIII-a de liceu venisem cu primul meu volum de poeme tipărit la Dorohoi, după ce, spre stupoarea colegilor, îmi arsesem în curtea școlii cele cinci caiete de versuri și proză, oprindu-l doar pe cel cu titlul *Liane crude*. Acel Iași în care tocmai atunci apăreau *Însemnări ieșene* și *Manifest*, pe care le îndrăgisem, aducîndu-le în școală împreună cu alte reviste, și

unde aveam să-i cunosc pe Magda Isanos și Eusebiu Camilar, pe dragul și talentatul poet Victor Măgură (căzut în război), apoi pe George Moroșanu, Sandu Teleajen, George Ivașcu, Al. Voitinovici, George Lesnea și alții. Atunci am început să colaborez la reviste și ziare precum : *Luceafărul* (Timișoara), *Însemnări* (Dorohoi), *Familia* (Oradea), *Flamuri* (frumoasa revistă a liceelor militare, a cărei cronică literară era realizată de Laurențiu Fulga și care s-a pronunțat elogios despre volumul meu de debut), *Lanuri* (Mediaș), *Țara noastră* (București), *Glasul studențimii* etc. Alături de cronica lui Laurențiu Fulga, cele semnate de Aurel Tita (în *Curentul*), Petre Haneș (în *Revista scriitoarelor și scriitorilor români*), Petru Manoliu (în *Credința*), Siomin Doru (în *Luceafărul*), Cezar Rețeanu (în *Știrea*, Botoșani), George Rîncu (în *Însemnări*, Dorohoi) și altele mi-au dat adevărate aripi. A urmat examenul de bacalaureat (însoțit de premiul revistei *Flamuri* și premiul *Valentin Bude*, (acordat în cadrul colegiului militar de la Iași) și apoi plecarea la București și Sibiu, pentru continuarea studiilor.

Și astfel, chiar dacă la un moment dat, Magda Isanos mi-a arătat-o pe Otilia Cazimir, în trecere pe stradă, întîlnirea mea cu ea avea să se întîmple mai tîrziu, în toiul războiului cînd, în ciuda posibilității aproape sigure de a cădea și eu pe front, asemeni fratelui ce-mi editase prima carte, am venit într-o scurtă permisie la Roman, spre a mă logodi cu viitoarea mea soție, provenind din aceeași stirpe a Gavrileștilor de la Cotu-Vameș, oameni deosebit de calzi și onești în demnitatea lor neclintită. Logodna a fost de bun augur, fiindcă la puțin timp eram trimis în țară, la Școala militară de rezerviști din Tecuci, deplasată mai întîi la Sascut și apoi la Radna.

Aflînd că scriitoarea poposea adeseori în casa de pe strada V. Alecsandri din Roman, am cutezat, nu fără sfială, a-i trimite, de la Sascut, plachetele din 1935 și 1939 însoțite de o scrisoare în care plana scepticismul și regretul după anii ucișii orbește în război. În scrisoarea de răspuns, Otilia Cazimir abordînd un cuceritor ton confratern, nu s-a ferit a spune anumite lucruri care trebuiau spuse vis-à-vis de neliniștile și îndoielile mele :

„Iaşi, 1 August 1943

Viitorul meu nepot,

de ce n-ai încredere în d-ta singur şi ceri altora să-ţi dea această încredere? D-ta ai, mai ales în a doua culegere de versuri, lucruri frumoase. O spui singur: ai scris cu sentimentul că îţi îndeplineşti o vocaţie a inimii şi spiritului (...)

N-ai nevoie de sfaturi şi îndrumări. Ştii să scrii. Scrie cum te îndeamnă sufletul. Cu simplicitate. Fugi de tot ce e pretenţios şi preţios. Fii dumneata — şi niciodată altul. Mai mult nu-ţi trebuie. (...) Nu te cunosc. Dar eşti poet (că eşti, deşi pari a te îndoi!) şi eşti logodnicul lui Zizi, care-i un copil delicios. Astea toate pledează pentru d-ta.

Aşa că-ţi strîng mîna prietenește.

Otilia Cazimir

(pe scurt: Didi)"

Au trecut de atunci patru decenii, şi din pachetul de scrisori primite de la scumpa mea prietenă Didi, aceasta mi-a rămas cea mai îndrăgită. Şi nu fără temei. Era o apropiere francă, deschisă, care mi-a mîngîiat şi întărit sufletul atît de frămîntat şi rănit în acei ani ai disperării. Anii dintr-o *Doină* a mea, pe care o apreciase în mod deosebit, pentru curajul de a fi rostit simplu şi clar, aşa cum socotea ea, durerea mea, durerea mult încercatului neam românesc:

„U-u-u, inima mea
Bezna-i rece, noaptea-i grea.
Toamne oarbe plîng cu foi
Pe morminte mereu noi.
Freamătă de zor şi taie
Coasa morţii, de văpaie,
Retezînd tulpinile,
Umbrele, luminile."

Anii care au dus-o în pribegie la Jimbolia, în celălalt capăt al ţării, unde îl avea pe fratele Eugen,

şi apoi la Timişoara, unde se va apropia de oameni cu aceeaşi dăruire, primind în schimb preţuire şi stimă cu totul deosebite, şi cîştigîndu-şi printre bănăţeni prieteni pe care îi va purta în inimă, cu statornicie, pînă la trecerea marelui hotar al lumii umbrelor.

POPASURI NEUITATE, RECONSTITUIRI DUREROASE

Răsfoiesc pachetul cu scrisori de la Otilia Cazimir trimise mie, trimise unor prieteni ai ei în decursul anilor, şi pe nebănuite retrăiesc aievea întîlnirea de după război, cînd m-a îmbrăţişat în curtea căsuţei din strada Bucşenescu nr. 4, într-o după-amiază de sfîrşit de mai cu visini şi pruni abia dezbrăcati de omătul petalelor. Mă primeşte cu atîta bunătate în ochi şi atîta căldură în glas încît, fără să vreau, imaginea, gesturile şi glasul ei îmi apar gemene cu ale mamei mele din anii copilăriei. Atmosfera camerei este cea a unui sanctuar în care fiecare obiect îşi are graiul său tainic, amintind de apusele vremuri, cu duioşie şi tulburător freamăt de suflet. Un birou nu mare, dar nici prea mic, încărcat de cărţi şi mape cu hîrtii poartă sub cristalul său un roi de priviri venind din fotografiile, destul de multe, ale copiilor pe care i-a îndrăgit. Sînt acolo băieţaşi cu părul zburlit şi fetite ochioase, purtînd în surîsul lor ceva misterios, întrebător, o întreagă familie de prichindei. Copleşit de emoţii nebănuite, recunosc, dintr-o fotografie mai mare, aflată pe perete, chipul de mag al lui Ibrăileanu, aşa cum îl cunoscusem cu mai bine de două decenii în urmă, blajin şi sever în acelaşi timp, scrutînd infinitul cu privirile sale adînci. În colţul din stînga dinspre stradă, pe un scrin mic cu cărţi, figura de sfinx nedumerit şi întrebător a lui Topîrceanu mă iscodeşte din mai multe fotografii de diferite mărimi. Şi în liniştea după-amiezii de primăvară ascult cum se revarsă din ele glasul şoptit al poetului rămas să sfi-

deze trecerea necruțătoare a timpului și poate chiar însăși Moartea.

Dar iată, tot acolo pe birou, ochii strengărești și zîmbetul adolescentin al lui Ionel Teodoreanu, același cum îl văzusem cu destui ani în urmă, la ședința cenaclului de liceeni din orașul nordic. Poartă palton cu guler de blană și căciulă de astrahan. Îmi aduc aminte de autograful dat în iarna aceea neuitată *Mugurașilor*. Îl recunosc, într-o poză sobră, profund meditativă, pe Mihai Codreanu, ale cărui sonete mi-au grăit în anii adolescenței despre arta cizelării, și pe care îl vedeam încă tînăr, urcînd spre Universitate și declamîndu-și pentru el din versurile lui Horațiu. Apoi, pe o măsuță, chipul cu priviri pierdute în zare și fruntea masivă a lui Sadoveanu din anii maturității, iar pe o etajeră, un bust întruchipînd parcă liniștea interioară olimpiană a scriitoarei, din timpul primei tinereți. Îmi spune că e opera lui Ion Mateescu, fratele vitreg al lui Topîrceanu, și îmi amintesc că mi-a fost, aici în Iași, profesor de desen. Sculptura e interesantă, dar scriitoarei nu-i prea place, poate fiindcă îi pare rău după vîrsta aceea din care artistul i-a scos trăsăturile. Vine tanti Nuța, sora cea mai mare, care a fost o viață întreagă doctoriță iar acum e aici stîlpul casei, și ale cărei priviri visătoare par a trece dincolo de mine și de lume. Apoi tanti Margareta, extrem de vioaie, luîndu-mi un adevărat interogatoriu despre toți cei de la Roman și de la București, un întreg șir de Gavrilești scoborîtori din părintele Ilie, bunicul soției mele, pe la al cărui mormînt trecusem cu cîteva zile mai înainte.

„— Am auzit că și Nicușor e aici, pentru examenele lui de la facultate! spune tanti Didi, — și te rog să ni-l aduci, să-l vedem numaidecît". (Nicușor e cumnatul meu și după anii grei de război, își pregătește licența în drept). Mă impresionează spiritul de comuniune sinceră cu cei înrudiți, încît mi se pare că fac parte de multă vreme din această familie pe care distanțele, în loc să o despartă, o leagă și mai mult.

A doua zi, după ce alergasem destul printre ruinele din Păcurari în căutarea străzii Spinți (nume ciudat pentru mine), eram din nou în căsuța din Zlataust, înveșmîntată pînă sub streașini de năvala verde a iederii crude. I-l adusesem pe Nicușor, așa

după cum dorise, și aceasta a bucurat-o nespus de mult, neuitînd să remarce pe un ton sfătos: „Eram sigură că n-ai să-ți uiți promisiunea! Și fiindcă mie așa îmi plac oamenii, am să-ți fac și eu o bucurie: mergem toți trei la conu Mihai Codreanu. Și așa eu nu mai obișnuiesc să mai ies singură, de la o vreme. Voi veți fi cavalerii mei!"

Mi-a tresărit inima de bucurie, mai ales că aveam la mine cîteva sonete schițate încă de pe front, în nopțile de veghe ale tranșeelor, sub interminabile ploi, și definitivate după aceea, iar prilejul de a le citi maestrului mi se păruse un adevărat noroc.

Am luat-o pe jos, pe un drum mai scurt, știut de ea „de multă vreme", prin ulicioare întortocheate, apoi pe străzi mai largi, spre Vila *Sonet*. Se ținea strîns de brațele noastre și radia de bucuria că merge la conu Mihai, pe care nu-l văzuse de vreo trei săptămîni.

Maestrul ne-a întîmpinat deosebit de jovial, așa cum nu mi-l puteam închipui cînd trecea în sus spre Copou, cu misterioșii săi ochelari negri, călcînd rar și apăsat, în anii mei din acea adolescență ieșeană, niciodată risipită din memorie. Își recunoscuse prietena de îndată ce aceasta apăruse cu noi în hol:
— „Asta-i duduia Otilia! Ce bucurie că mai dai pe la mine!"... „— Și ei, cavalerii care m-au însoțit, sînt doi nepoți de-ai mei de la Roman, din care unul e și poet."

S-a uitat lung la noi, în timp ce ne strîngea mîinile, fără să lase a-i scăpa nici cel mai mic semn că nu ne vede decît cu ochii săi interiori, neștiuți și nebănuiți de noi.

A urmat o discuție lungă și cuceritoare ca o vrajă, în tovărășia cafelelor și a vinului. Maestrul povestea întîmplări trăite, pline de tîlc, cu farmec și bucurie contaminantă. Totul era sclipire de inteligență și umor fin în cuvintele sale. Ne-a spus două sonete noi, „scrise" în ultimele nopți, neuitînd să menționeze: „Dar să știți că nu-s gata încă, deși am deja trei variante. Nu-i așa, duduie Otilia, că merită să le mai reiau?"

Scriitoarea a dat din cap, îngăimînd cu neprefăcută sfială: „Dacă zici matale, maestre!..."

Pe urmă, venind rîndul meu, am recitat sonetul *Preludiu*, cu care îmi deschisesem volumul de debut

Liane crude, din anii liceului, și am citit cu glas tremurat cele 14 versuri intitulate *Sonet*, scrise în 1945 :

„Ca să-și dureze-un vis în piatră rară,
Stă marea și-și ascultă-n adîncime
Tăceri de început pe care știme
Și verzi păduri de alge le-nconjoară.

Al doilea sonet se intitula *„Memento"* și debuta cu următorul catren :

„În cimitir, prin boarea vesperală,
Bătăi de clopot cad încet pe trepte . . .
Copacii cresc ca niște umbre drepte
Din cei ce dorm la rădăcini în poală."

S-a ridicat din fotoliu, lăsîndu-și pipa cu un pocnet scurt în scrumieră și, venind spre mine, m-a îmbrățișat punîndu-mi palma sa caldă și fină pe creștet a binecuvîntare : „Frumoase, tinere, tare frumoase și bine gîndite. Se vede că ai talent berechet și că știi să muncești cum trebuie."

Ce mult s-a bucurat atunci Otilia Cazimir, nu voi putea uita niciodată, așa după cum nici acel gest, patern și seniorial în același timp, al lui Mihai Codreanu nu-mi părăsește memoria, deși au trecut de atunci aproape 30 de ani. Și aceasta, mai ales că la publicarea în revista *Orizont* a sonetului despre sonet, poetul Ștefan Aug. Doinaș (fără să știe vechimea versurilor respective precum și părerea maestrului de la Iași) a ținut să-l remarce ca pe o reușită.

La înapoierea spre casă (era după asfințitul soarelui de sfîrșit de mai), scriitoarea ne-a vorbit, întristată, despre boala lui Jănel (pe care-l văzusem în treacăt, înalt, slab și palid) precum și despre Alisa și Puiu, ceilalți doi copii ai surorii sale Nuța, pe care aveam să-i cunosc mai tîrziu, despre fratele ei Eugen de la Jimbolia, unde fusese în refugiu pentru o vreme, despre dorința ei de a reînvia la Iași o viață literară și despre greutățile întîmpinate după revenirea acasă. A fost un noroc că lăsase în casă pe una din fețele bisericești ale evreilor din Iași, care i-a păstrat cu grijă avutul, și care se îndrăgostise de locuință și grădina din strada Bucșenescu. Dealtfel, în perioada nefericită de la începutul războiului, atît ea cît și sora ei Margareta, procuraseră, cu sîrg, alimente pentru mai multe familii de evrei, încît unii

prieteni le-au și atras atenția ca . . . „nu cumva să aibă neplăceri." Printre cei ajutați se număra și bătrîna doamnă Krigel, fostă prietenă cu mama scriitoarei, care, ori de cîte ori se ivea vreo pană financiară în familie (și, slavă Domnului, erau destule ! . . .) alerga și făcea îndată rost de împrumut. Tot atunci, modesta căsuță din Zlataust a adăpostit pe cele două fiice ale doctorului Weisselberg, vecin de pe strada Elena Doamna. Era spiritul de caldă umanitate al aceleia care scrisese cu atîta duioșie și compasiune despre copiii nevoiași. Și era acea bunătate a inimii, care o determinase pe scriitoare să mențină în casă, ca într-un sanatoriu, timp de vreo zece ani, pe bătrîna menajeră Agripina, plătindu-i salariul în continuare, îngrijind-o cu medici și suportîndu-i cheltuielile pentru medicamente. Și astfel, nu fără tîlc, la moartea scriitoarei, survenită în același an cu cea a surorii Margareta, bătrîna Agripina rosti îndurerată : „Ele au murit și eu mai trăiesc. Ce rost mai are treaba asta ?"

Dar modul cum a înțeles Otilia Cazimir, în întreaga ei viață, să sară în ajutorul celor care aveau nevoie de sprijin, mai ales oameni simpli, se poate desluși elocvent și din următoarea scrisoare-document, publicată de scriitorul Aurel Leon în cadrul articolului *La Iași, pe ulița copilăriei*, apărut în revista *Magazin* din 1 mai 1969 :

„Dragă duduie,

Cînd ai ști că-ți scriu pentru o stăruință . . . politică ! Iaca ce zile am ajuns ! Roagă-l mata pe d. Șoarec să nu rîdă de mine și să scrie un rînd cui știe d-sa că eu nu mă pricep, ca să fie primit . . . măturător de stradă protejatul meu, Pavăl Ciubotaru, aducătorul acestor rînduri. E un biet om sărac și cinstit, foarte de treabă, muncitor și conștiincios . . . A mai fost podar prin părțile noastre și de atunci s-a aciuat la noi, în căsuța părăsită de la poartă. Ne face fel de fel de treburi cînd are vreme și anul trecut a alungat de două ori borfașii care veneau la găini.

Dacă ar putea intra la Primărie iar (e cunoscut acolo și apreciat, dar n-are . . . stăruință politică) ar rămîne poate chiar în „săctorul" nostru și ne-ar fi înainte paznic de noapte și invitat permanent la masă.

Iartă-mă că mă ocup cu asemenea afaceri, dar mi-e tare milă de moșneag. Te sărut afectuos, cu veche — vai, tare veche! simpatie.

27 aprilie 1934.

Didi"

Dar cum fusese viața Otiliei Cazimir în acei ani care au urmat imediat războiului?

Răspunsul ni-l dă, astăzi, cu glas nealterat, alături de momentele acelor popasuri rămase vii în amintirea mea, slovele de o rară eleganță ale scrisorilor. Mai întîi, o scurtă misivă către bănățeanul Aurel Bugariu (avocat cu studii făcute la Iași și publicist), o scrisoare care ni se pare edificatoare pentru starea sufletească a scriitoarei ce se îndrepta spre Iași, unde o aștepta vechea căsuță, dar mai ales mormintele părinților, mormîntul lui Topîrceanu. Din București de pe Stirbey Vodă, 22, i se plîngea celui amintit că se zbate „în haosul ăsta, cu necazuri prevăzute și neprevăzute. N-am întîlnit decît figuri mirate: „— cine te-a pus să pleci?" Și nici măcar nu pot pleca, să se termine odată!"

Iată și regăsirea Iașului din aceeași perioadă (26 noiembrie 1945).

„Prietene bănățean, îți scriu de-acasă: „acasă" care arată cu totul altminteri decît am lăsat-o. (...) De altminteri drumul e greu. Pînă la București, merge. De acolo încoace încep dificultățile. A te urca în aerodinamic e o faptă eroică. Eu am răzbit cu ajutorul a patru prieteni: doi m-au urcat pe sus, unul mi-a dat bagajul mic pe fereastră, al patrulea mi-a dus bagajul mare la cabină. Am ajuns seara tîrziu, la bariera Păcurarilor. Mă aștepta Margareta cu o mașină. Bagajul mare încă n-a sosit. Drum de noapte printre ruine... Sunt încă aiurită. Orașul e dezolant. Atmosfera în familie e dezolantă. Viața care mă așteaptă — știu eu cum s-o suport? Ar trebui să fiu inconștientă ca să-mi fac vreo iluzie. Mi-e milă de ai mei, dar nu pot să nu-mi fie milă și de mine. (...) Liniștea pe care mi-o doreai, reculegerea, realizările cu care am rămas datoare... Vorbe frumoase, bunul meu prieten de departe. Ruine, ruine — și atît...

Un gînd bun și o prietenească strîngere de mînă, *O. Cazimir*"

Astfel, alături de amintirea Banatului, prezența unui Iași distrus în largă măsură de războiul necruțător, avea să imprime în sufletul scriitoarei, imagini dureroase, încărcate de simboluri adînc grăitoare despre suferința umană. Redăm mai jos un fragment din rememorarea făcută de scriitoare (într-o variantă neinclusă în volumul *Inscripții pe marginea anilor*) a momentului întoarcerii la Iași:

„Floarea morții

1945. Mă întorceam acasă...

În Banat războiul nu lăsase prea multe urme: ici și colo cîte o rană, repede vindecată. Cît despre Jimbolia noastră, unde hălăduise o primăvară și o vară Teatrul Național din Iași, lanurile de grîu își legănaseră sub soarele torid valurile grele, scuturînd petale roșii de maci. (N-am văzut nicăieri atîția maci și nici atît de roșii ca în Banat...) Avioanele morții treceau pe deasupra noastră în fiecare dimineață, — țînțari de argint sclipind în soare. Bombănitul lor sinistru făcea să se cutremure pămîntul și ne scotea de prin case, speriați. Afară, însă, era cu neputință să faci vreo legătură între vuietul acela de infern și jucăriile inofensive de sus, de sub soare...

Am ajuns la Iași seara, după ce se întunecase, și am coborît cu inima strînsă în gara improvizată din capătul Păcurarilor, unde mă aștepta o mașină.

M-am așezat în față, „să văd", după o dureroasă despărțire, orașul copilăriei, al tinereții și al amintirilor mele. Dar nu se vedea nimic. Strada Păcurarilor nu era decît un lung șir de ruine, profilate pe cerul nopții de noiembrie. Ici și colo, prin cîte un fund de curte, pîlpîia o lumină săracă, — lampă chioară sau căpețel de lumînare. De la un capăt la celălalt al străzii, nici un om, nici un vehicul.

În centru, ceva ce s-ar putea numi lumină: două-trei becuri roșietice. Și iarăși beznă.

A doua zi, dis-de-dimineață, am plecat pe urmele trecutului. Și parcă tot molozul și toate dărîmăturile se prăbușeau a doua oară pe umerii mei, atît de grea le simțeam povara. „Pe-aici a fost"... „Pe-aici era"... Cîte un hogeac înalt și strîmt părea că mă așteaptă de luni de zile, anume ca să-mi cadă în cap mie, întîrziatei...

Ruinele ridicau spre cer brațe speriate. În adîncul ochilor omenești sclipeau scîntei de nebunie. Nu întîlneam nici un obraz cunoscut. Văzut din anumite unghiuri, Iașul părea un oraș dezgropat, care-și încheiase viața de milenii. Părea că mă întreabă : „Cine ești și ce cauți pe-aici ? . . ."

Ca să nu mai ocolesc un colț de stradă, din care nu rămăsese decît dărîmături, ca niște morminte de uriași, am luat-o de-a dreptul printre ele.

Între casele care nu mai erau, fusese, pesemne, o grădină. Un arbust schilod se muncise să răzbească la lumină, la viață, ridicînd molozul în spinare și întinzînd cîteva crengi vii. Celelalte îi atîrnau a deznădejde — moarte.

Și, deodată, printre dărîmături am descoperit un papucel de copil. Stăpînul lui trebuie să fi avut trei, cel mult patru ani. Papucelul roșu, scorojit și cu șireturile dezlegate, era totuși în stare bună. Unde-i era perechea ? Unde piciorul, care-i rosese puțin tocul într-o parte ? . . .

În timp ce mă uitam la papucel, am zărit doar la un pas de el, o floare. Un lujer de „mărită-mă, mamă" răzbise din moloz, să înflorească. Tulpina i se uscase, frunzele i se înnegriseră, iar în vîrf îi rămăsese încă un bulgăraș de floare, viu și colorat în lumină ca un boț de aur.

Am întins mîna, dar mi-am tras-o repede înapoi : poate că acolo, sub floarea ruinelor, sub floarea morții, dormea stăpînul papucelului roșu . . .

Și m-am depărtat în vîrful picioarelor să nu-l trezesc". *

Cum au sosit bagajele la Iași, și în ce stare sufletească se afla scriitoarea, o mărturisește scrisoarea din același an (31 decembrie 1945) către Aurel Bugariu : „din cele 6 colete expediate din Timișoara, mi s-au furat două : așternutul tot și cufărul cu vesela întreagă. Nu mai am nici saltea, nici plapomă, nici pernă. (. . .) Am evaluat la prețul zilei paguba : cam trei milioane și jumătate, fără să socotesc cristalurile Saint-Louis din zestrea mamei și niște faianță veche, obiecte de artă. (. . .) Viața e îngrozitor de grea. Alergătura după hrană, pentru cele șase guri ale casei, nu-mi mai lasă timp pentru nimic. Am început o traducere pentru teatru. N-o pot face. Sunt prea ostenită și demoralizată".

* *Orizont*, nr. 2, februarie 1964.

Dintr-o astfel de stare este evident că singura ieșire nu putea veni decît prin ancorarea cu orice preț în muncă, efort care solicita o voință puternică, spre a reuși să învingă atît golul din jur, cît și lipsurile materiale inerente în acea situație.

Dintr-altă scrisoare, nu prea îndepărtată în timp, către același prieten, reiese că scriitoarea își găsise resurse de voință și putere, atît de necesare în acele momente, bineînțeles nu fără a arăta realitatea prea puțin prielnică precum și șansele insuficient de promițătoare în legătură cu ceea ce pornea să realizeze. Scrisoarea ni se pare valoroasă ca document de istorie literară, exprimînd marea afinitate a scriitoarei cu unele personaje din piesa „Frénésie" de Charles de Peyret-Chappuis despre care, în altă ocazie, afirma că este „aspră, puternică și ciudată" : [1]

„Iași, 8 ianuarie 1946

Iubite Domnule Bugariu,

Ca să-mi uit necazurile care mă înnebunesc, pur și simplu, m-am apucat de lucru. Nu de . . . versuri — atmosfera nu-i prielnică — dar de ceva ce se poate face și cu capul stricat. Am revăzut și transcris, lucrînd pînă noaptea tîrziu, o piesă pe care am început de mult s-o traduc. O piesă care mi-a plăcut infinit de mult. („Frénésie", de Charles de Peyret-Chappuis) și pe care mult aș vrea s-o citești. Mă regăsesc acolo, aproape fără nevoie de retușări. M-ai recunoaște. E vorba să se joace aici. Dar e greu. Nu există interpretă. Trebuie o actriță extrem de inteligentă, de gravă, de stăpînă pe ea însăși. Dacă aș fi actriță, ăsta ar fi rolul meu cel mare (vezi ce modestie !) . . . Cu prietenești salutări,

O. Cazimir."

În legătură cu piesa respectivă, se cuvine de reținut mențiunea făcută de criticul Nicolae Barbu în articolul mai sus citat, după ce arătase că traducerea fusese realizată pentru Teatrul Național

[1] N. Barbu, „Confluențe artistice", „Iașul literar" nr. 2/1964, pag. 81.

din Bucureşti : „Premiera a avut loc tot la Iaşi, prilejuind o creaţie din cele mai impresionante artistei Margareta Baciu. După puţină vreme, aceeaşi piesă este jucată şi la Bucureşti, cu Aura Buzescu. Ţinuta şi vigoarea dramatică a situaţiilor a evidenţiat calităţile artistice ale versiunii româneşti."

Dar restabilirea morală şi ieşirea din lupta cu lipsurile materiale care îi anihilau posibilităţile de a lucra aşa după cum ar fi dorit şi meritat, nu se arată încă la orizont.

Şi astfel, nici scrisoarea din 28 februarie 1946 către acelaşi corespondent nu este mai optimistă, ba unele fragmente sînt chiar tragice : „Dar pe-aici vinul nu colorează viaţa, fiindcă nu-i. E ternă, grea şi stupidă. Nu mi-e prea des cald, şi nu-s de multe ori sătulă, trăim înghesuiţi. Nimănui (afară de Margareta) nu-i vine în minte că aş avea nevoie, în lipsa altor bunuri pămînteşti, măcar de un pic de linişte. [...] Şi-n condiţiile astea aş mai putea face literatură ?... Azi e premiera piesei despre care ţi-am vorbit. Ieri am avut repetiţia generală. [...] Mi s-a cerut şi de la Cluj. D-l Buteanu mi-a solicitat-o telegrafic. Dacă o joacă d-na Tîlvan, va fi într-adevăr ceea ce trebuie să fie. Beneficiul meu e ridicol. Nevoile familiei m-au silit s-o vînd „la fix". Cu ce am luat am cumpărat o căruţă de lemne care a ţinut trei săptămîni. Iar eu am lucrat o lună, cu zi cu noapte, de multe ori în frig şi cu pervitină, ca să pot rezista. Nu-i aşa că-i o fericire să fii intelectual subţire ?... Să văd ce fac cu teatrul din Cluj.

S-a mai jucat aici *Ondina* de Giraudoux, tot în traducerea mea. Dar asta o făcusem înainte de refugiu, deci nu putea fi vorba de vre-un succes altul decît... spiritual. Şi cum nu m-am desprins încă cu totul de cele pămînteşti, aşa ceva nu-mi ţine nici de cald, nici de foame. Am terminat şi o transcriu acum (în seara asta pînă la [ora] 3 noaptea) cînd scriu (pentru că încă nu mi-e somn) *Dulcineea* lui Gaston Baty. E o piesă încîntătoare, plină de ironie, de pitoresc, de avînt. Îngrozitor de greu de reuşit în ce priveşte tonul şi cadenţa. Am muncit ca un ocnaş — şi cu ce suflet amărît ! Speram să mă salte puţin din mizeria asta desgustătoare. Dar... schimbarea directorului (ambasador la Stockholm ori ministru, nu ştiu bine) a adus schimbarea repertoriului. *Dulcineea* se va juca abia la toamnă... Aşa că,

ori o dau acum pe nimica toată ca să-mi pun tălpi la pantofi, ori aştept toamna „să nu se numere... bobocii" şi o dau la puncte, cinci la sută. Păcat. E frumoasă. Dar dacă norocul meu e mai colosal decît al lui Schröder, ce să-i fac ?"

Se vede însă că norocul a ocolit-o şi de această dată, fiindcă în articolul lui N. Barbu *Confluenţe artistice* din Iaşul literar nr. 2/1964 găsim inserată următoarea menţiune : „Ca traducător, Otilia Cazimir a mai dat şi versiunea românească a unei piese care, aşa cum singură arată, „mi-a rămas în inimă", e vorba de *Dulcineea* lui Gaston Baty. Textul pretindea însă o montare prea costisitoare astfel că el a rămas în cartoane."

Acum, la această destul de tîrzie scormonire a memoriei, îmi amintesc că după vreo doi ani îmi pomenise despre această farsă pe care i-a jucat-o nenorocul tocmai atunci cînd situaţia era poate cea mai grea.

În legătură cu activitatea scriitoarei în domeniul creaţiei originale dramatice, o notă scrisă de mîna ei şi pusă la dispoziţia noastră prin bunăvoinţa lui N. Barbu pentru care fusese întocmită spre a-i servi la redactarea articolului mai sus citat, aduce interesante informaţii şi precizări : „Un vodevil, *Unchiul din America*, pe care directorul de atunci al Teatrului, care avea atribuţia de a cenzura textele jucate pe scenele particulare, a scris cîteva cuvinte exagerat de elogioase, a fost jucată la grădina de vară *Paradis* din str. Cuza Vodă, de o trupă tînără, înjghebată ad-hoc din elevi de conservator şi artişti improvizaţi. Pe scena *Paradisului* şi-au făcut debutul Eliza Nicolau, Justin Handoca şi a jucat excelenta artistă Lili Ghenciu. Pe scena *Paradisului* s-a jucat, cu deosebit succes, o revistă de G. T. În vodevilul meu, rolul central, al unui băieţel de mahala, l-a interpretat, cu vioiciune, cu spirit şi cu vervă actorul Const. Calmuschi, de la Teatrul Naţional.

Textul vodevilului s-a pierdut. Deşi mi-am dat seama că toată chestia nu era decît o glumă, mi-a părut rău. Pe urmă, m-am bucurat : am fost scutită de a-l rupe...

Am mai făcut o încercare : am scris textul unei operete. *Noapte de Mai*. Un prieten muzician, bun cunoscut al lui Franz Lehar, dorea să-i încredinţeze muzica. Dar n-a putut pleca la Budapesta, cum in-

tenţionase. Textul fusese citit de marele V. Maximilian, care-şi dăduse o părere cu totul măgulitoare. Îmi dau seama că era scris vioi, că se conturau cîteva caractere bine prinse, că intriga se desfăşura viu. Asta nu m-a împiedecat să-l rup de necaz, în bucăţele, şi să-l dau pe foc.

În felul acesta mi-am încheiat „cariera" de... autor teatral! — Împotriva dorinţei lui G. T., care era convins că stilul meu era un „stil vorbit", viu, direct, un stil."

Se pare că nu sfîrşise anul 1946, cînd Ministerul Artelor îi desfiinţase postul de inspectoare, deşi, conform relatării scriitorului şi prietenului nostru Franyó Zoltán, în aprilie al acelui an, cînd o cunoscu la Bucureşti, amîndoi fuseseră confirmaţi de către Ion Pas (noul ministru) ca inspectori generali şi anume, ea pentru Moldova, iar el pentru Banat.

Dintr-o scrisoare către prietenul ei Petru Comarnescu rezultă că, la 31 martie 1947, încă se mai ocupa de problemele teatrale, întocmind rapoarte, în aşteptarea acelei „prelungiri" a mandatului de inspectoare, care nu avea să se mai producă niciodată. Cîte greutăţi a avut, e lesne de închipuit, fiindcă seceta cumplită din vara anului 1946 făcuse ravagii mai ales în Moldova. Este perioada cînd elevii şcolilor din Timişoara şi familiile prietene de la Jimbolia, într-un gest de dragoste faţă de ea, îi trimiteau pachete cu alimente, însoţite de scrisori impresionante.

Explicită, realistă şi încurajatoare, scrisoarea lui Petru Comarnescu din 15 mai 1947, atacă problema în profunzime, căutînd în mod indirect a o convinge să renunţe la funcţie şi îndemnînd-o să se ocupe exclusiv de literatură:

„Dacă ai veni la Bucureşti, — îi scria el — s-ar simplifica, făcînd mata demersurile, cu recomandaţii de la scriitori, direcţie etc., fiind premiată naţională.

Îmi pare rău că iei în dramatic lucrurile şi nu îţi dai seama că ai putea scrie şi lucra cu foloase materiale mai rentabile decît cele de pînă acum. Ataşamentul matale faţă de funcţia de inspector al teatrelor mi se pare exagerată. Ai putea scrie un roman şi ai cîştiga de zece ori mai mult. Nu vreau

să te consolez, ci doar apelez la realismul matale pentru a vedea că viaţa nu se termină cu o funcţie birocratică".

În această situaţie, cu demersul la preşedinţie, rămas fără rezultat, nu este de mirare că Otilia Cazimir apelase la vechiul său prieten ieşean, Lucreţiu Pătrăşcanu, pe atunci ministru al justiţiei. Faptul că acesta n-a ezitat s-o ajute, este semnificativ pentru frumuseţea sufletului său şi conştiinţa valorii scriitoarei:

„Ministerul Justiţiei
Cabinetul Ministrului 15. IX. 1947

Dragă duduie Otilia,

Am primit rîndurile matale. În ce priveşte soarta nepotului matale, te rog să nu ai nici o grijă. Mai serioasă mi se pare situaţia nouă pe care Ministerul Artelor ţi-a creat-o.

Fii bună şi pune din nou mîna pe condei şi fă-mi o propunere, privitoare la situaţia matale pe care am putea să ţi-o asigurăm, în condiţiile actuale ale Iaşilor. Voi face tot ce-mi stă în putinţă să-ţi satisfac dorinţa. Dar să ştiu concret ce ar fi de făcut.

Cu cele mai bune sentimente,

L. Pătrăşcanu"

Scrisoarea rămîne ca un memento peste timp. Acum, după aproape trei decenii de cînd mîna nobilă a eminentului om politic şi filozof se întindea, protectoare, în ajutorul scriitoarei, slovele elegante, uşor nervoase ale acestei misive, îngălbenită de vreme, capătă un grai cu totul deosebit, numai al lor, încărcat de semnificaţii adînci despre etica adevărului şi frumosului, despre justiţia timpului, despre forţa şi măreţia omeniei.

Şi totuşi, cu toate încercările, problema a rămas nerezolvată. De aceea şi mai impresionantă ne apare comportarea lui Petru Comarnescu plină de înţelegere şi grijă faţă de zbuciumul ei, arătîndu-l pe acesta ca pe un spirit superior, de adevărat confrate, gata oricînd de a sări în ajutorul celui

aflat în suferință. În acest sens, deosebit de grăitoare este scrisoarea trimisă de acesta la data de 4 ianuarie 1948, din București :

„Mult stimată și iubită colegă,

Colegă de S.S.R. acum, dar poate că și de colaborare pe tărîmul teatral din nou, unde printr-o măsură neașteptată ai fost pensionată. Odată cu venirea la direcție a d-lui Ion Aurel Maican, eu am pus din nou chestiunea matale, fie spre a fi numită ca reprezentantă a Direcției Generale a Teatrelor la Iași, fie ca altceva. Am aflat că postul de secretar literar de la Teatrul Național din Iași nu a fost ocupat de Agavriloaiei, care nu s-a prezentat la serviciu. Leafa e mare de tot : 18 000, adică de două ori cît are un inspector general.

Cum stai cu Sindicatul de la Iași ? Pentru numirea de reprezentant trebuie recomandarea Comisiei Sindicale locale, iar pentru a fi secretată literară recomandarea celor care conduc treburile politice și culturale locale. Dacă vrei și ai legături, ai putea obține postul, căci cei de aici te prețuiesc și îți sînt binevoitori, iar în materie teatrală Direcția Generală a Teatrelor e hotărîtoare, nu ca atunci cînd ai fost pensionată prea devreme, fără ca noi să știm și să avem vreo trecere.

Scrisoarea aceasta urmărește să-ți arate că nu te-am uitat, că-ți stau la dispoziție cînd pot (acum pot mai mult, iar cînd ai fost scoasă nu puteam nimic, cum nici fostul director, care dealtfel nu te știa suficient etc.) și că aș dori mult să te văd lucrînd la un serviciu prielnic priceperii și personalității matale. Dinu Negreanu, care acum, împreună cu d. Maican, e hotărîtor, te știe, îți cunoaște activitatea și te prețuiește. Poate îi scrii cîteva rînduri, dacă crezi.

Cu prilejul noului an, îți urez fericire și realizarea planurilor literare. La *Timpul* nu te-ar interesa să scrii ? Acum avem o conducere diferită, căci ziarul a fost preluat de stat, dar înțelegerea pentru literați ca mata e mai mare, iar salariile bune.

Te rog să primești expresia vechilor mele simțăminte de prietenie, admirație și înaltă prețuire,

P. Comarnescu

Se afla după lovitura cea mare căzută asupra ei în toamna anului 1947, cînd se stinsese din viață fratele Eugen (Gavrilescu) de la Jimbolia. Era începutul seriei de decese din familie, care a determinat-o la un moment dat să-mi spună, în mai 1948 : „Nu știu cum am fost sortită, dar se pare că am ajuns și am să fiu, pînă la urmă, groparul familiei . . ."

Sensibil și de această dată la suferința ei, prietenul devotat de la București se ocupă în continuare de problemele drepturilor de autor, comunicîndu-i mîhnirea sa pentru nereușita demersurilor făcute în vederea aprobării unei agenții teatrale pe numele surorii, precum și despre faptul că piesa de teatru a lui Gaston Baty, *Dulcineea*, nu se mai poate juca.

Este de remarcat cît de bine îi cunoștea firea și sensibilitatea deosebită acest atît de inteligent și dotat critic de artă, atunci cînd pe de o parte îi face unele reproșuri delicate, iar pe de altă parte îi împărtășește cea mai caldă înțelegere și compasiune, încercînd pe toate căile posibile să o consoleze și să o facă mai realistă. Și la fel de valoroase, ca document, apar relatările privitoare la viața personală și familiară a autorului acestei scrisori, purces și el, cam la aceeași vîrstă, cu scriitoarea noastră, în lumea umbrelor.

O revăd apoi acolo, în camera încărcată de cărți și fotografii, deschizîndu-și inima, cu acea sinceritate și sfătoșenie cuceritoare, pe care numai ea le avea și care constituie nucleul fierbinte al fiecărui vers sau frază scrise de ea. De la Roman, unde avusesem o muncă de grea răspundere în cadrul unui șantier pentru delaborarea armamentului și munițiilor rămase din război, apoi alta, la fel de grea, pe primele șantiere locale de construcții, n-am mai reușit să dau o fugă la Iași. Iar toamna anului 1949 îmi ducea pașii la Baia-Mare, unde mă aștepta o altă serie de șantiere răspîndite pînă dincolo de Gutin, către Maramureș. Corespondență, aproape deloc, iar vizite doar cu ocazia scurtelor popasuri făcute în drum spre Dorohoi, unde mergeam să-mi revăd mormintele, mama, surorile și pe acel cărturar înțelept, dar greu încercat de viață, care a fost Dumitru Furtună.

Odată, povestindu-i Otiliei Cazimir cum îmi plăcuse, în copilărie, să privesc ore întregi clipoci-

tul misterios al stelelor, mi-a mărturisit că și ea a avut și mai avea ascunsă undeva în inimă această pasiune dătătoare de aripi: „Pe atunci simțeam că zbor într-adevăr, și era așa de bine!... Acum, chiar dacă aș mai avea timp pentru așa ceva (lucru total imposibil pentru mine), cred că n-aș mai simți la fel aripile acelea nevăzute."

Se prăbușeau oare în ea, definitiv, dorul și dragostea de viață? După Top, urmase mama. După mamă, Eugen. Și cine știa ce mai putea să urmeze, cînd Jănel era atît de bolnav? Morminte, morminte...

Și astfel, în scrisoarea din 2 februarie 1949 se confiază prietenului de la Timișoara, arătînd pe lîngă necazurile și greutățile familiare, restricția impusă (desigur de către medic), probabil fiind vorba de primele simptome ale viitoarelor suferințe ale cordului, date pe seama surmenajului, și, din păcate, ireversibile: „Puiu e tare sgîrcit la scris. Se vede că n-are cine știe ce bucurie de spus, o duce greu. Și aici o duceam greu. Alice încă nu are leafă și eu trebuie să completez toate lipsurile, dar eu sînt pusă de trei săptămîni, aproape, la odihnă forțată... Nu înțeleg de ce și sunt serios îngrijorată. Nu mi-ar rămîne decît o singură cale, și nu mă-ndur — încă."

Negreșit, acest prim contact cu boala (fiindcă numai de boală putea fi vorba) se repercutase profund în sensibilitatea ei, alarmînd-o și obligînd-o chiar să încredințeze hîrtiei semnul unei tristeți nedorite. Noroc că dragostea de viață, sau mai degrabă sentimentul de răspundere familială, și cel mai sigur amîndouă, și-au spus cuvîntul ce îl aveau de spus!

După numai o lună primirea unui premiu o face să se bucure ca un copil: „— Știi, sunt *premiantă*! Pentru o traducere, — *Sulamita lui Kuprin*. Premiul vine la timp ca să mă scoată din impas... Nu știu precis cînd e congresul scriitorilor, — la 29 mai mi se pare. În calitate de președintă a filialei locale, trebuie să mă duc. Trebuie, altfel îmi pun gheara-n gît ca pițigoiul".

La aceste reverberații reconfortante, deosebit de binefăcător trebuie să fi fost și sprijinul moral venit, din cînd în cînd, din partea lui Petru Comarnescu, cel totdeauna atent cu ea, ca un adevărat frate și totdeauna lucid, bine așezat pe solul realității cotidiene, atent la schimbările inerente din jurul său. Adevărată pagină de cronică a evenimentelor curente din viața literară și teatrală, precum și despre cea a familiei sale, scrisoarea din 28 martie 1949 are meritul de a-i trezi scriitoarei interesul și apetitul pentru muncă, informînd-o asupra situației unora dintre cei mai proeminenți confrați și prieteni din capitală și, în același timp, arătîndu-i că *nu numai* ea e bolnavă, ci și el. Pe lîngă problemele privind creația și accesul la tipar, impresionează în aceste rînduri, de asemenea, insistența și sfaturile de ordin medical pe care ține să le dea scriitoarei. Referirile de ordin financiar au la bază sistemul monetar introdus prin stabilizarea din august 1947, valabil pînă în ianuarie 1952, în care situație 60 000 de lei echivala aproximativ cu salariul pe 3—4 luni a unui funcționar superior.

Iată, conținutul acestei scrisori:

„28 martie 1949

Mult stimată și iubită colegă,

M-am bucurat mult ieri, aflînd la Uniunea Scriitorilor, că ai fost aleasă membră în comitet. Văd că lumea nu te uită, deși faci cu dinadinsul să fii uitată, retrăgîndu-te în bîrlog și manifestîndu-te cu atîta zgîrcenie [...]

De ce nu trimiți pentru *Cartea poporului* o nuvelă sau cîteva schițe? Se poate cîștiga bine, căci această colecție are un tiraj de 30 000 exemplare, iar dacă un volum de 16—20 pagini se vinde cu 10 lei înseamnă că poți avea ca drepturi de autor 60 000 lei. Este nevoie de literatură umoristică, de nuvele cu critică socială, cu luptă de clasă, sau sublinieri satirice ale greșelilor și relelor din trecut. Gîndește-te, poate ai ceva scris sau publicat mai de mult, care merge [...].

Decalcificarea se combate ușor cu niște vitamine combinate, pe care le au unii medici. De ce nu te îngrijești? Fă măcar injecții cu calciu (Sandoz, dacă se găsește, dacă nu, cu ceea ce se găsește). Și eu sufăr de ulcer pe care îl combat cu carbonat de calciu, luîndu-l de mai multe ori pe zi, cînd am crize. Astfel, am constatat că și pe cale bucală calciul își face efectul, căci... m-am îngrășat.

Conu Mihai Sadoveanu e la fel de robust ca înainte. Parcă nici nu ar fi fost bolnav. Ţi-e preşedinte la noua Uniune a Scriitorilor. Ionel Teodoreanu stă cam prost cu scrisul, contrar lui Cezar Petrescu care scrie şi e preţuit. Camilar şi Stancu sunt vedetele epicii actuale şi într-adevăr romanele lor sunt interesante. Demostene Botez scrie la *Adevărul* şi e mai puţin deprimat ca mai înainte, cînd pierduse baroul şi „timpul". Costache Popa e slăbit, a suferit rău de ulcer, iar pe deasupra are ceva la ochi, foarte primejdios, mi-e teamă să nu fie ceva în felul lui Tudorel Popa. E funcţionar la noi, adică la serviciul muzicii. Profiriţa, tot viguroasă şi sălbatică.

Îţi urez numai bine şi multă sănătate. Doresc să am ocazia să te mai citesc.

Prieteneşti omagii,

P. Comarnescu"

Numai devoţiunea (poate cumva exagerată) faţă de familie, pe lîngă dragostea sa constantă pentru oraşul, în al cărui pămînt îşi îngropase pe marele şi nici o clipă uitatul prieten, au împiedecat-o a lua şi ea drumul Bucureştiului, aşa după cum făcuseră în trecut Teodorenii, Demostene Botez şi alţii: „Ştiu că pentru picioarele mele bolnave ar trebui o cură, încotrova. Dar chiar dacă mi s-o oferi gratuit, tot n-o să mă pot duce: prea e multă nevoie de mine aici, permanent. Ţi-am scris că, înainte de Paşte a fost la Iaşi secretarul *Cărţii ruse*, să mă împacheteze şi să mă ia la Bucureşti? Pe ziua de 1 mai mă aştepta acolo un birou liniştit, condiţii de muncă agreabile, salar convenabil, apartament rechiziţionat în centru. Şi nu m-am dus... Îţi scriu aproape pe întuneric la fereastră. Nu mă-ndur să aprind. A plouat, miroase a liliac şi... a fericire. În seara asta încep o carte nouă [...] Din Gorki. În orice caz, oricît de insuficientă o fi traducerea, am să lucrez mai cu plăcere. Cu ce lucru nesărat m-am chinuit pînă acum trei zile! Îmi fac cruce şi spun „Doamne, ajută". (Din scrisoarea datată 9 mai 1949, către Aurel Bugariu)

Aceasta, după ce şi familia Mihalescu, prieteni devotaţi pe toată viaţa, o îndemnase să vină la Bucureşti, oferindu-i şi găzduire (printr-o scrisoare din 24 aprilie 1949).

În scrisoarea către Aurel Bugariu se dovedise cea dintotdeauna: prea sensibilă, frămîntată mereu de problemele vieţii cotidiene, dăruită familiei pînă la renunţarea de sine, cu spirit bonom şi cu destul umor sănătos, menit a o face să nu se dea bătută cu una, cu două. Şi desigur, şi cu o bună doză de încăpăţînare nativă, izvorîtă din fermitatea caracterului.

Numai această voinţă de a lupta şi de a învinge orice moment greu şi orice slăbiciune a organismului îi dă puterea de a lucra în continuare, conştientă de riscuri, dominată de sentimentul datoriei faţă de familie şi de grija pentru casa în care locuise din frageda copilărie, şi de care o legau atîtea amintiri. Astfel, între altele, în misiva din 7 iunie 1949 către prietenul din Timişoara notează: „Am absolută nevoie de odihnă. Dar am intrat acuma pînă-n gît într-o lucrare nouă, din care nu ştiu dacă am să ies teafără! Pînă la 15 iulie cînd trebuie s-o dau gata, n-am dreptul să mă gîndesc la cel mai nevinovat răgaz. Pe urmă trebuie să repar casa, că se dărîmă pe noi de vechime (pentru asta şi muncesc aşa) — şi la toamnă, încolo, dacă s-o putea, am să mă urnesc şi eu de aici, — dacă!"

Deci: ancorare totală în realitatea din jur, consecvenţă în respectarea oricărui angajament luat, puterea de a renunţa la reconfortarea atît de trebuitoare. Cine ar fi crezut că poeta cea atît de suavă din versurile cu limpezimi de izvor şi sonorităţi de cleştar pur ar putea purta în ea atîta dîrzenie şi atîta spirit de dăruire în muncă? Notăm aici şi ceea ce scrisese, la 14 iunie acelaşi an: că se culcă la ora 3 şi se scoală la ora 7, pentru a putea duce la Bucureşti prima „tranşă" din traducerea la care lucra. Şi numai după şase săptămîni urmările efortului se şi fac simţite: „...Nu ştiu dacă grafica scrisorii mele îţi spune ceva. Sunt bolnavă. Tulburări de tiroidă, tensiune, tahicardie, îmi tremură mîinile şi-s într-un hal de nervi îngrozitor. Şi totuşi trebuie să muncesc să dau o lucrare începută care va trebui să apară în curînd. Cum pot, nu ştiu nici eu. De zece zile nu mai ies din casă. Apă rece la cap, cafele (care mi-s interzise!) — şi cu Dumnezeu înainte. Peste două săptămîni să termin, — dacă nu ajung la Socola pînă atunci. Şi pe urmă poate să mă sui în tren şi mă duc la Sibiu şi pe la Jimbolia. O. C." (Scrisoare din 30 iulie 1949 către Aurel Bugariu)

Dar se vede că, datorită aceleiaşi munci încordate şi istovitoare, nici n-a mai putut fi vorbă de plănuita şi rîvnita călătorie care negreşit că ar fi reconfortat-o într-o măsură apreciabilă.

Nu este de mirare că după alte trei săptămîni nu numai că uitase de visata călătorie prin ţară, ba mai mult, constată (nu fără o undă de autoironie) că starea sănătăţii îi devenise destul de critică: „Am început să mă îmbolnăvesc serios. Tulburările tiroidale, pulsul 110, ameţesc, sunt slabă („lungă, slabă şi zăludă!"). De o lună de zile nici nu mai ies din casă. Nici la filială, nici la cenaclu. Nu mai pot. Am avut încă de lucru cu ultima stilizare, făcută după o traducere ruşinos de slabă. Sunt aproape de sfîrşit. Pe urmă, poate o să-mi mai vin în fire. A trebuit să repar şi casa. Deci, muncă suplimentară! E infernală viaţa într-adevăr!" (Scrisoare din 21 august 1949, către acelaşi prieten din Timişoara)

Urmează totuşi o restabilire, iar anul 1950 se vădeşte cumva mai liniştit. Săritoare ca totdeauna în sprijinul altora, e nespus de senină şi împăcată, ori de cîte ori are prilejul s-o facă. Şi ştie să se apropie de cei la care apelează (în folosul altora!) cu adevărată nonşalanţă, precum în scrisoarea de mai jos, adresată lui Cezar Petrescu, în toamna anului 1950, în care, pe lîngă rugămintea ce i-o face pentru găzduirea la Buşteni a unei vecine, îi dă relaţii acestuia despre familia prietenului comun Zipa, fost avocat, avînd şi o sfoară de vie, unde, ca invitată pentru cîteva zile, fusese pusă la un regim de cruţare. O undă de seninătate şi optimism pare a răzbi iar din adîncuri.

Încredinţarea preşedinţiei Filialei Uniunii Scriitorilor, decernarea *Medaliei Muncii*, îi dau sentimentul că se află în miezul vieţii. Scriitoarei i se acordă atenţia meritată. „Să ştii că sînt un mare personaj, căruia i se poartă de grijă în chip special! Au venit soli din Capitală să mă vadă ce-i cu mine şi să-mi ofere posibilităţi de odihnă şi ajutoare, ca să mă refac din oboseala asta fantastică şi să scriu, — cu condiţia, însă, să nu mă mai istovesc traducînd ci să lucrez opere originale... Ce zici de această solicitudine? În orice caz mi-am pus în minte să nu mai treacă anul ăsta fără să mă duc la Timişoara. Vom vorbi mai mult atunci. Acuma, noroc. *O. C.*" (Scrisoare din 3 martie 1951 către acelaşi prieten mai sus amintit).

În anul următor, probabil sub impulsul primit de la Bucureşti, va începe să scrie poezii originale pentru copii, nu fără inerente (şi nejustificabile) incertitudini: „Dar m-am poticnit: n-am nici timp şi mi s-a stins şi luminiţa aceea din suflet, fără de care nu iese nimic viu. Dacă se află pe acolo revista *Iaşul nou* nr. 5—6 pe octombrie, caută în paginile ei patru poezioare, atît de distonante şi demodate, dar care s-ar putea să-ţi placă. [...] La noi a venit iarăşi iarna: ninge, e frig, alaltăieri a viscolit... Nu-s lemne, nu-s ghiocei. În ajun de Mărţişor am deschis cutia cu relicve, mi-am ales una: cel din urmă mărţişor dăruit de G. T. [George Topîrceanu, n.a.], acum 15 ani, cînd eram la Viena amîndoi. I-am legat o aţă roşie, dar n-am avut curajul să mi-l anin de gît..." (Scrisoare din 4 martie 1952 către acelaşi prieten).

Era doar un gest din cultul permanent pe care l-a întreţinut în tot timpul vieţii, ca pe o flacără sacră, pentru marele ei prieten George Topîrceanu, pe al cărui mormînt se poate spune că florile nu s-au vestejit niciodată. Retrăind trecutul ca pe o dimensiune spirituală proprie fiinţei sale, scriitoarea nu se lasă desprinsă de realitatea vieţii, care pentru ea însemna în primul rînd muncă neîntreruptă cu o înaltă răspundere de scriitor. Astfel, un bilanţ al traducerilor realizate pînă la acea dată (conform aceleiaşi scrisori) confirmă prin calculul scriitoarei: 20 de lucrări, dintre care cinci în versuri, pentru copii. Altele patru se aflau în lucru, pe lîngă cele patru ce urmau a fi revizuite, după noile ediţii sovietice, pentru noile ediţii româneşti. Iar evaluarea timpului de muncă necesar indică, fără urmă de echivoc sau îndoială, un program de 10—12 ore de lucru pe zi, din martie pînă în august. Şi aceasta, cînd nu o dată trebuie să lupte cu dureri sufleteşti sfîşietoare, produse de nenorocirile abătute asupra celor dragi din familie.

În acel an, 1952, am fost martor al unui moment greu din viaţa ei, cînd, pe la mijlocul verii, poposisem din nou în căsuţa din Zlataust. Îi aud şi acum cuvintele rupte de-a dreptul din inimă: „Poate ar trebui să fiu altfel, să mă gîndesc şi la mine, dar nu-i aşa! Cînd îi văd pe ai mei necăjiţi, şi cînd nu-i pot ajuta cum vreau, mă simt strivită, neputincioasă"...

Nu-mi închipuisem pînă atunci că tocmai ea, cea totdeauna blîndă, cu ochii surîzători, larg deschiși către lume ca ai unui copil, ar putea fi atît de zbuciumată. Simțea și știa că o înțeleg, iar faptul acesta îi aducea pe chip o undă de înseninare, ori de cîte ori mă aflam în preajma ei. Îi povesteam întîmplări din copilărie și din adolescență, amintiri de pe front sau din munca de șantier pe care, în ciuda solicitărilor destul de mari din anii aceia, o îndrăgisem. „Se vede că iubești oamenii, cu adevărat, îmi spunea, și aceasta e tare bine. Altfel, la ce bun am mai trăi?" Sau: „Și de mine zice lumea că sînt o proastă, chiar dacă nu direct în față, dar eu nu vreau s-o aud, n-am timp să aud acest lucru. Fiecare își are viața lui, rostul lui anume, de la care nu se poate îndepărta. Viața adevărată îl leagă pe om cu mii de rădăcini de locul pe care trăiește și de cei în mijlocul cărora trăiește. Vrei, nu vrei, trebuie să-i respecți canoanele, să te duci cu valul înainte și numai înainte..."

Acestea erau mărturisirile ei în neuitatele ore de amurg, acolo în acel miraculos sanctuar al singurătății, între atîtea glasuri ale trecutului. Îi plăcea să prepare singură cafeaua, după un procedeu aparte, pe o mică spirtieră așezată chiar pe măsuța la care scria, aproape de sobă, așa cum se obișnuise din cauza frigului de toamnă, de iarnă și chiar de primăvară. Frig umed, din ploi sau din zăpezi în dezgheț, frig uscat pătrunzînd odată cu năprasnicul vînt de nord prin toate încheieturile ușilor și ale ferestrelor, acel frig demoralizant, împotriva căruia în zadar lupta cu lemnele plătite totdeauna aproape la preț dublu, fiindcă erau aduse de omul ei de încredere, de undeva „de la țară", un moșuleț șugubăț și sfătos. Dacă încerca cineva să-i spună că plătește prea scump, răspunsul nu putea fi decît unul foarte potrivit cu cea care scrisese zguduitoarele pagini de proză realistă din volumul *Întuneric*: „Țăranii au suferit prea mult în trecut, știu eu bine ce spun, și este păcat, mare păcat să fim zgîrciți față de ei, mai ales cînd îi vezi atît de modești și cumsecade!..."

Că o fi fost omul „cumsecade" nu se îndoia nimeni, dar... modest nu prea era, după prețul mereu în creștere, pe care pare-se că ea însăși îl deprinsese să-l ceară.

Acolo, lîngă măsuța cu pagini migălite în cerneală proaspătă, cu scrisul așezat și totodată grațios ortografiat, începeau discuțiile despre viața literară la zi, despre noile lucrări ale ei. Și niciodată nu s-a întîmplat să nu-mi spună, pe același ton prietenesc de caldă sinceritate: „Ia să vedem cu ce ai mai „păcătuit", dragă, doar știi că vreau să-ți dai întreaga măsură a posibilităților pe care trebuie să fii convins că le ai din plin".

Mă asculta cu atenție, să vadă mai întîi cum sună versurile pe care i le citeam, apoi se scuza, cerîndu-mi să le urmărească ea, direct: „Știi mata, în materia asta eu sînt și rămîn o „vizuală". Pînă nu văd slova scrisă, nu pot prinde nici conținutul, nici atmosfera. Și apoi, una-i cînd versul zboară prin aer ca fulgii de păpădie, și alta-i cînd îl poți privi din față și din profil, acolo, pe hîrtia pe care l-ai încrustat".

Se pronunța sincer, fără înconjur și în același timp fără urmă de aer de superioritate: „Un vers mai lung, la încheierea de strofă, știrbește efectul de transfigurare, dînd senzația de ceva diluat... Uite așa, o silabă-două, și în loc de cîștig, iese pierdere! Nu mai spun ce însemnează o strofă în plus, sau repetarea unei idei poetice în același poem... E frumos și versul alb, numai că pentru a-l putea face să vorbească, trebuie să-ți scapere bine mintea cînd îl scrii... Rimele interioare mai totdeauna au darul să obosească... Metrul popular e tare frumos, dar și cel mai dificil de folosit..."

Astfel, cu toată experiența celor două cărți pe care le publicasem pînă atunci, n-a fost ocazie în care, discutînd pe marginea unor poezii, să nu fi învățat ceva de la ea.

Mi-a povestit, cu o rară savoare, acea amintire despre Panait Istrati, care nu peste mult timp avea să devină „Ceaiul de cucoane" din splendida carte „Prietenii mei, scriitori". Spunîndu-i că avusesem și eu norocul de a-l fi cunoscut pe acel brăilean de geniu și rarisimă omenie (din nefericire, însă, prea aproape de sfîrșitul vieții) s-a bucurat, completîndu-mă: „Mare om, mare scriitor! Păcat că s-a prăpădit atît de timpuriu. Măcar pentru umorul și bunătatea inimii lui merita să mai trăiască!..."

DOI ANI, DOUĂ DESPĂRȚIRI

Ne trimiteam destul de rar scrisori mai lungi, cărțile poștale fiind mai la îndemînă pentru a ne comunica, pe scurt, informările reciproce. Trecuse aproape un an de la stabilirea mea temporară în Beiuș, pentru lucrările de construcții a noii localități miniere care avea să se cheme *Orașul Dr. Petru Groza*. Acolo, în acel ianuarie geros și prea bogat în ninsori, primeam prin bunul coleg, inginerul Emil Mituleț, a cărui soție ieșeancă era vecină cu Otilia Cazimir, un plic albastru, cu scris stăpînit dar și plin de infinită durere :

„Iași, 11 ianuarie 1954

Dragii mei, nu v-am putut răspunde la scrisoare și poate că nu v-ași scrie nici azi, dacă plecarea lui Emil nu m-ar sili, oarecum, s-o fac.

Ni s-a întîmplat o mare nenorocire. În dimineața zilei de 19 decembrie, am pierdut-o pe Nuța. Totul s-a petrecut fulgerător : un oedem pulmonar a ucis-o în cîteva minute. Pentru ea, a fost o moarte ușoară. Și poate că Dumnezeu a ajutat-o să nu-și dea seama că se stinge, că se desparte de copii, că n-o să-l mai vadă niciodată pe Puiu. Nu știu. Pentru noi însă, a fost și este îngrozitor. Toată viața ni s-a răsturnat, lipsa ei se simte permanent și în toate. Încerc — nu s-o înlocuiesc, că asta nu se poate, — dar să ajut cît pot copiii, luînd locul ei la masa de la bucătărie, căutînd să-i hrănesc omenește. Mă simt însă neputincioasă și asta îmi sporește jalea. [. . .]

Îmi pare rău, Har, că nu ești voinic pe cît pari. Cît despre Mica (Zizi), ar trebui să se îngrijească și ea mai serios. Nu e greu, dacă vrea și dacă acceptă să se considere și ea copil între cei doi copii ai ei.

Lucian o să aibă o carte nouă de citit : îmi tipărește *Editura Tineretului* un volum (sau două plachete, încă nu știu) de versuri pentru copii. Unele noi-nouțe, altele „din vechi", cîrpite pe ici-pe colo. Cum n-o să aibă timp să învețe a citi pînă apare volumul, o să i le citească tata.

Ne scrii că pe-acolo începuse iarna. La noi e iarnă grea și deja veche. Am avut geruri de speriat. Nu știu de cînd nu m-am mai dezghețat. Mă scol dimineața cu 7—8 grade în odaie, și cu toate că nu fac economie la lemne, nu izbutesc să am, pînă seara, peste 13—14. Și tare mai demoralizează frigul, cînd ești singur și amărît ! [. . .]

Îl aștept acum pe Emil să ia scrisoarea pentru voi. Să știți că-i mare lucru că am reușit a scrie două pagini, ba să mai trec și pe a treia. Nu mai pot scrie. Sunt prea obosită, prea hărțuită, prea amărîtă.

Vă îmbrățișez pe toți trei, Margareta vă sărută și, amîndouă, vă dorim sănătate, liniște și bucurie.

Didi

Îmi pare rău, dar n-am niciuna din cărțile mele în dublu exemplar. Sunt așa de vechi, încît nici pe la anticari nu se mai pot găsi.

Sonetul îmi place, — mai ales prima strofă și ultimul terțin. Doar cu „sublime" nu mă prea împac !

Cu drag, D."

Documentul este edificator atît asupra felului cum o prețuise Otilia Cazimir pe sora ei mai mare, decedată pe neașteptate, cît și asupra sentimentelor ce le purta copiilor acesteia (considerați tot timpul ca și ai ei), precum și a celorlalte rude. Din acest moment ea va prelua atribuțiile celei de „neînlocuit", motiv în plus pentru a fi și mai hărțuită de grijile zilnice. Totodată, această scrisoare mai relevă, cu deplină claritate, spiritul profund realist al scriitoarei, puterea de a se resemna în durere, refugiul în munca literară și bucuria de a fi reușit să scrie o carte de poezii pentru copii, cunoscuta și mult îndrăgita *Baba iarna intră-n sat* . . . cu ilustrații de Ana Biițan, reeditată de către Editura *Ion Creangă* în 1972.

I-am scris de la Beiuș cuvintele de consolare atît de greu de spus în asemenea situații, iar la mijlocul lunii februarie, cu o zi după moartea neașteptată a lui Ionel Teodoreanu, mă opream în București, venind din Slănic.

Mă revedeam astfel (ca în fiecare popas la București) cu prietenii din prizonierat : pictorul-poet

Teodor Dan, prozatorul și poetul Călin Gruia, poetul Octavian Teodoru, în fața cărora, ca într-un legămînt de inimă și de onoare, trebuia să citesc ceea ce mai realizasem nou, în puținul răgaz pe care-l puteam avea după zile de cîte 14—18 ore de muncă.

Aflînd de la mine că întîlnirea de la București îmi dăduse un nou impuls pentru a nu abandona cu totul munca literară, scriitoarea nu uită și ea să-și spună cuvîntul de îmbărbătare pentru care, atît cît voi exista, recunoștința mea nu va înceta să pîlpîie ca o adîncă lumină a inimii și cugetului. Acum, după aproape 22 de ani, rîndurile acelei cărți poștale îmi devin parcă și mai profund grăitoare, încît îmi vine să cred că mîna care le-a așternut pe hîrtie îmi mîngîie tîmplele deja bine intrate în trista iarnă a vieții :

„Iași, 3 martie [1954]

„Nu știu, dragă nepoate, dacă scrisoarea mea te mai găsește acolo. Pe a matale am primit-o cu întîrziere, — mai-mai să-mi fie mărțișor ! Îți mulțumesc pentru gîndurile prietenești pe care mi le trimiți, din partea amîndurora, nouă, amărîtelor.

Îmi pare bine că s-a găsit cineva să te scuture puțin din marasmul în care căzuseși. Numai, să nu uiți îndemnul cel bun cînd vei ajunge la Beiuș. Aș vrea să știu că poetul a revenit. De ce vorbești de îndoială și incertitudine ? Mi-e dor să-l văd.

La noi, toate sunt așa cum v-am scris ultima oară. Pustiu și trist. Greu se așează apele, după ce se tulbură ! Totuși, muncesc, așa cum pot. Ieri, de pildă, m-am culcat la ora 5 în ziuă. Că nu fac lucru mare, nu e vina mea. [. . .] Vă sărut afectuos pe toți trei.

Didi"

Zăpezile din acel februarie 1954, însoțite de geruri sub 20 de grade C, mă așteptau la Beiuș și, împreună cu ele, revenirea crizelor de ulcer. Însă poemele scrise la Slănic îmi încălzeau sufletul, mai ales că prietenilor din București, în popasul la întoarcere, le făcuseră o impresie bună. Primăvara și vara, intensa activitate nu-mi dădu aproape nici un răgaz pentru munca literară, iar obișnuita oprire la Iași, în drum spre Dorohoi, a avut loc abia la sfîrșit de septembrie. Scriitoarea ne-a primit cu aceeași efuziune

contaminantă. Era mai senină și mai încrezătoare în munca ei. Ne-a împărtășit noile proiecte literare, i-am citit o parte din poeziile de la Slănic. După cîteva zile petrecute la Dorohoi, am revenit în Iași, pentru o internare în spital, pentru tratament, și o eventuală operație. Și așa, în zilele de duminică și uneori chiar în după-amiezile din cursul săptămînii, eram oaspetele casei din strada Bucșenescu. Discutam literatură și mai ales medicină în legătură cu proiectata operație, pentru care Otilia Cazimir împreună cu dr. Corneliu Gavrilescu (și el nepot de-al ei), se oferise să mă ajute direct, în ziua și după ce aceasta ar fi avut loc.

Dar grija problemelor de serviciu de la Beiuș, în perspectiva unei absențe mai îndelungate și a reducerii capacității de deplasare, m-a determinat să renunț.

Revenise prin 1954, cu toate forțele la masa de lucru, cea nocturnă, parcă spre a-l imita pe marele și veneratul ei dascăl de literatură Ibrăileanu. Ziua se ocupa intens de bucătărie, în timp ce sora Margareta, autoporeclită „curierul zeilor", alerga de zor prin tot tîrgul, spre a duce corespondența și spre a cotrobăi piețele și magazinele. Și cît de vioaie și spirituală mai era această soră Margareta, cu firea ei total diferită de cea a Otiliei, (dar complementară acesteia), cu inteligența ei sclipitoare grăind în ironii mucalite, parcă gemene cu ale necruțătorului Păstorel ! Zîmbea tacticos, privindu-te în adîncul ochilor cu acel aer al omului care stă mereu de veghe, deprins să vadă fel și fel de lume, dar gata oricînd să sară în sus la cea mai mică bănuială de neîncredere ori de necorectitudine. Îmi plăcea să discut cu ea mai ales probleme de etică socială și de filozofie a istoriei, adeseori emițînd surprinzătoare aprecieri și interpretări în aceste domenii.

Dealtfel, nici Otilia nu era lipsită, pe lîngă acel umor bonom pe care numai ea îl avea, de spiritul ironiei, ca exponent al unei inteligențe native.

Spiritul ironic al sciitoarei apărea doar atunci cînd, prin instinct, simțea repulsie față de cineva necorect, suspect de neomenie și mai ales față de cel infatuat datorită lipsei simțului de echitate. Dar remarcele sale purtau nu numai sarcasm, ci și o ușoară undă de compasiune, precum în acest diagnostic de

neuitat „Lui X, cînd te privește și vorbește, parcă i se văd creierii prin nări!" ... dealtfel, timpul a demonstrat că intuiția scriitoarei nu dăduse greș cînd a emis această metaforă, respectivul dovedindu-se ulterior a fi un plagiator nesăbuit.

Își intuia cu o siguranță impresionantă, atît pe cei care urmau să-i devină prieteni, cît și pe neprieteni, fiindcă, așa cum nu s-a sfiit s-o spună chiar și în scris, au fost și dintre aceștia, unii năpăstuind-o pur și siplu pentru faptul că îl admirase și nu-l putea renega pe Topîrceanu. Și atunci, nu întîmplător „se uita" a se scrie despre opera ei, sau dacă se scria (cazurile sînt extrem de rare, dar e bine să se știe!) aprecierile erau vădit subiective, dacă nu chiar tendențios minimalizatoare. De fapt, timpul, ca un judecător imparțial, a și sancționat cu verdictul uitării asemenea opinii necontrolate îndeajuns.

Dar și în asemenea cazuri, scriitoarea, nu fără a fi sensibilă la problemă, avea totuși tăria de a se reține, fiind sigură pe ceea ce era durabil și original în opera ei, precum atunci cînd afirmă, într-o scrisoare mai amplă din 1959, între altele: „E curios cum s-a speriat toată lumea de cronica din revista respectivă. Mie nu mi-a făcut nici o impresie. În definitiv, știu bine că *acolo* nu poate să apară nimic din ceea ce i-ar fi făcut plăcere lui ... G. T. Marele pontif nu iartă nicioadată — nici pe vii, nici pe morți!"

Să revenim însă la profilul ei uman, legat direct de participarea la durerile tuturor pe care îi întîlnea în viață, mai apropiați sau mai îndepărtați de familie.

Și astfel, recitesc în paralel, rînduri trimise ei în toamna anului 1955, cu rînduri prin care ea mi se alătura în una dintre cele mai grele răscruci ale vieții: boala fratelui meu. Rînduri pline de zbucium, pe cînd mă străduiam să prelungesc cît de cît viața unicului meu frate, bărbat de 44 ani, viguros.

Răspunsul Otiliei a fost emoționant:

„Dragă Har, nu știu dacă mai ești în București, dar îți scriu așa, într-o doară. Cînd mi-ai telefonat, eram rău bolnavă, și te-am dat pe seama tovarășului meu de muncă, colonelul Guma. Îndată ce am putut, am scris unui bun prieten la București, care

îmi caută și un medicament pentru Jănel. Lui Mihăiță (Mihai Sadoveanu, n.a.) nu i-am putut solicita nimic. L-am văzut acum o lună, cînd am fost la București — nu-l văzusem de cinci ani — și e o jalnică epavă. Nu vreau să te descurajez, dar prietenul meu care are legături serioase, mă ține de peste două luni fără să-mi fi putut procura medicamentul. Între timp, am vorbit cu profesorul Franke, care s-a întors de curînd de la un congres din Germania de răsărit, unde a fost împreună cu dr. Cărpinișan de la București. El m-a sfătuit să vă scriu să-l vedeți imediat pe dr. Cărpinișan, și să faceți ce vă sfătuiește el.

Te rog mult să-mi scrii cum merge fratele matale. Eu am început să mă refac — încet de tot. Încă n-am voie să scriu, nici să citesc. Ce fac Zizi și Luci? Vă sărut pe toți trei cu drag, Didi.

Cum am o veste, vă scriu".

Tot atunci, cînd și ea și eu luptam pentru cei doi bolnavi aflați în stare disperată, Jănel și fratele meu, spiritul ei de înaltă camaraderie își spune din nou cuvîntul de îmbărbătare și mîngîiere. Păstrez o scrisoare a ei de la sfîrșitul lui decembrie 1955. Făcea neobosită demersuri pentru a obține medicamente nepotului ei Jănel și ne ura „din toată inima sănătate multă, vouă și la toți ai voștri, liniște și mulțumire sufletească".

Cine să fi bănuit, în acele momente, că doar peste o săptămînă, la 7 ianuarie 1956, Jănel avea să treacă în lumea neființei, deschizînd în inima scriitoarei o nouă și adîncă rană, alături de cele încă proaspete produse de pierderea unicului frate Eugen și a surorii mai mari, stîlpul casei din strada Bucșenesc? Dealtfel, nici soarta fratelui meu n-a fost alta, cu toată lupta dusă de medici și de mine. Readus acasă, la Arad, veneam să-l văd la fiecare două zile, din Timișoara, unde încă din ianuarie, în centrala trustului de construcții reorganizat a fost adus un mic grup din inginerii și tehnicienii de la Beiuș-Ștei, în frunte cu directorul, ing. Vasile Bumbăcea, a cărui înțelegere și omenie arătate față de mine în acele momente grele, îmi vor rămîne pentru toată viața ca o nestinsă lumină în inimă.

La 6 aprilie, noaptea, bunul și dragul meu frate Nicolae încetă din viață, în brațele mele, la locuința sa din Arad, după ce sora care îl veghea împreună cu mine și o rudă a soției sale, îi administrase ultima injecție de morfină.

ÎN AMINTIREA PEREGRINĂRILOR BĂNĂȚENE

În „Țara macilor", așa cum Otilia Cazimir va numi Banatul într-una dintre cele mai vibrante amintiri ale sale, primăvara anului 1944 îi adusese și pe actorii Teatrului Național Vasile Alecsandri din Iași, împreună cu restul personalului și recuzita. Prima destinație fusese Timișoara, dar, datorită aglomerării produse în acele momente grele prin care trecea țara, a trebuit să se accepte soluția prelungirii drumului de bejenie pînă la Jimbolia. Otilia Cazimir, în funcția de inspectoare generală a teatrelor din Moldova (în care îi urmase lui George Topîrceanu, după stingerea acestuia din viață), a însoțit trupa ieșeană, împreună cu surorile ei Nuța și Margareta, precum și cu nepoții Jănel și Alisa, la care se adăuga Nora, soția nepotului mai mare Puiu, mobilizat în acea vreme. La Jimbolia se afla ca inspector vamal unicul ei frate, Eugen Gavrilescu, licențiat al Facultății de drept din Iași, și nu este exclus ca, datorită acestui fapt, scriitoarea să fi sugerat reorientarea grupului de refugiați într-acolo. Cert este, conform relatărilor de mai tîrziu ale bunului meu prieten timișorean Ioan Stoianovici (care era pe atunci șeful gării Jimbolia) că acest frate al scriitoarei s-a ocupat personal de cazarea ieșenilor ajunși la celălalt capăt de țară. Din această perioadă datează o interesantă misivă a lui Petru Comarnescu, prin care scriitoarea este informată, între altele, asupra faptului că Liviu Rebreanu căzuse grav bolnav și că încercase, fără rezultat, să-i trimită onorariul de la

Revista Fundațiilor, datorită lipsei unei adrese precise*.

Așa după cum rezultă din scrisori și din relatările ziarului timișorean *Dacia*, la Jimbolia se aflau actorii : Ștefan Ciubotărașu, Anny Braesky, C. Protopopescu, Const. Sava, D. Hagiac, D. C. Stănescu, Silvia Ionașcu și alții. Poetul D. Iov, ca director al teatrului, semnă în numărul *Daciei* din 17 mai 1944 articolul „Aici la Jimbolia", iar C. Spiridonescu, în numărul din 24 mai, articolul „Ospitalitatea bănățeană". Apoi, în același ziar, se vorbește în cuvinte calde despre primirea la Jimbolia a artiștilor ieșeni, despre spectacolele date cu piesa *Doi sergenți* de Emery la Timișoara și Comloșul Mare, precum și despre sărbătorirea zilei eroilor, în cadrul căreia actrița Anny Braesky și Sofia Gheorghieș (bănățeancă) au cîntat arii naționale. Reportajul despre spectacolul de la Comloșul Mare, văzut ca un „mare succes", era semnat de publicistul timișorean Dorel Drăguescu.

În tot acest timp Otilia Cazimir se afla între ei, împărtășind frățește durerile și privațiunile inerente, apăsătoare.

Sînt consemnări care atestă, peste timp, momente semnificative din trecerea prin Banat (în împrejurările grele ale acelei perioade) a Teatrului Național din Iași, care se vor prelungi cu alte și alte avataruri pînă la regăsirea orașului de pe cele șapte coline.

În completarea acestui fragment din viața Otiliei Cazimir, precum și a întregirii profilului ei spi-

*„18 aprilie 1944

Mult stimată și iubită colegă,

Am primit c[arta] p[oștală] din 3 crt. Familia Popa, mătușa mea și cu mine suntem în București. D-l Rebreanu a fost rău de tot — chist hidatic la plămîn, pneumonie etc. E la țară la el, Valea Mare lîngă Pitești. Locțiitor pe timpul lungii sale boale, care-l va imobiliza trei luni acasă, e d. Corneliu Moldovanu. N-avea nici o grijă. Am comunicat cele spuse și s-au luat oarecari măsuri. Balotă e plecat la țară. O parte din Direcție e vorba să plece la Orăștie, dacă nu la Pucioasa. D-l Popovici și cu mine rămînem pe loc. Cum se redeschid Fundațiile revenim cu trimiterea onorarului, ceea ce am mai făcut, dar fără rezultat pînă acum. Stai unde vrei, dar spune-mi să știu.

Îți urez cu întreaga familie numai bine și vremuri bune. Prietenești omagii,

Petru Comarnescu"

ritual, mărturia directă a artistei emerite Anny Braesky ni s-a părut cu precădere necesară, în care situație vizita făcută în apartamentul din fața Casei Alecsandri din Iași (restaurată în ultimii ani, în scopul de a deveni muzeu) mi-a prilejuit rememorări impresionante. Și aceasta, mai ales deoarece (fără a mă gîndi la faptul că în biografia lor se află durerea comună a pierderii timpurii a celor mai dragi ființe) totdeauna am văzut în persoana eminentei actrițe ieșene ceva din aerul nobil și din prestanța deosebită a scriitoarei. Astfel, de cum i-am călcat pragul (întrerupînd-o din interpretarea la pian a unei vechi romanțe), un gest mă duce cu gîndul la acele momente cînd Otilia Cazimir îmi spunea, bucurîndu-se ca un copil: „Mulțumesc pentru flori! Tocmai îmi mai trebuiau cîteva pentru a avea ce-i duce lui Top..."

Fericită pentru o clipă, doamna Anny Braesky așază, cu pietate, freziile cardinal aduse de mine, în glastra de pe pian, care însoțește fotografia celui ce a fost mult admiratul și iubitul actor Bruno Braesky, răpus, de moarte, în plină tinerețe și afirmare artistică, la doi ani după George Topîrceanu.

Discutăm despre viața artistică din trecut a Iașului, despre rolurile realizate nu numai în teatru (amintindu-mi de acea inegalabilă „Mutter Courage") dar și în spectacole de operetă, despre montarea grandioasă și marele succes obținut cu „Voievodul țiganilor", despre cel cu „Văduva veselă", în care a fost solicitată și apreciată elogios de către George Georgescu, și multe altele.

Ne oprim, cum este și firesc, în primul rînd asupra amintirilor de la Jimbolia: „Eram o veche și constantă admiratoare a scriitoarei, pe care mi-o reamintesc mereu, așa cum am zărit-o prima dată în stalul teatrului. Ca ieșeancă, o cunoșteam de foarte demult, încă de pe cînd se aflau în viață atît George Topîrceanu cît și Bruno al meu. Nu voi uita niciodată grija și atenția deosebită pe care le avea față de femeile din teatru și din alte formații artistice pe care, ca inspectoare, le menaja cît mai mult cu putință, ajutîndu-le în toate situațiile cînd erau necăjite și... slavă Domnului, prilejurile de acest fel erau cu nemiluita...

La Jimbolia, eram singură în toată casa proprietarului, un șvab foarte bogat care, cu ocazia cunoș-

tinței, după ce am fost repartizată la el, neștiind cum vine treaba cu noi, cei căzuți pe capul lor, mi-a spus: „— Dacă nu mergi la holdă, din ce vei trăi la iarnă?"

Au urmat, bineînțeles, explicațiile nu tocmai ușor de făcut înțelese dar atît de necesare, apoi sfîșietoarele zile și nopți de dor după îndepărtata Moldovă... Durerea, dorul de Iași și de Moldova m-au apropiat atunci pentru totdeauna de Otilia... Erau seri frumoase, în care făceam plimbări împreună cu ea, cu sora ei Margareta și cu un regizor foarte talentat al cărui nume pentru moment nu-mi revine în memorie... Otilia dorea să-i cînt lieduri și romanțe pe versuri de Eminescu... Cîntam, vorbeam și plîngeam [...] Apoi, alarme aeriene, una după alta, ziua și noaptea. Și, printre ele, pregătirea unor spectacole pe care le-am dat la Timișoara și în alte localități ale Banatului... În iarna care a urmat, ea s-a mutat la Timișoara iar noi în 2 decembrie am plecat din Jimbolia cu destinația Sibiu. Dar abia după un timp petrecut la Drăgășani, călătorind în trenuri de marfă în care se transportaseră cărbuni, am fost primiți în Sibiu pentru o stagiune de iarnă, prelungită pînă în vara anului 1945..."

Cuvintele gazdei prind ecouri și rezonanțe dureroase. Parcă trăiește aievea acel nesfîrșit șir de peregrinări și amintiri peste care trecerea timpului și-a așternut inefabilul văl al melancoliei. Și din nou, gînduri despre viața și creația Otiliei Cazimir, pe care le notez, în fugă: „La Iași, se interesa foarte mult de buna desfășurare a activității teatrului, fiind în aceeași măsură atît înțelegătoare cît și exigentă. Nu putea accepta nicicum să se facă spectacole mediocre... Îmi plăcea foarte mult să mă duc acasă la ea, în acea atmosferă cu totul aparte, de poezie și calm, spre a mai sta de vorbă. Despre problemele vieții de toate zilele și, la fel de firesc, despre cei pe care i-am iubit cu sinceră devoțiune și dincolo de morminte. Uneori iarna, alteori primăvara, cînd înfloreau liliecii. Și astfel, mi-a rămas această grădină în suflet, împreună cu vorbele ei cele atît de calde, cu figura totdeauna tînără. La sărbătorirea din 1964 mi-a spus, bucuroasă: — Te rog, Anny să-mi cînți! Și i-am cîntat romanța *Trubadurul* de Băjescu-Oardă, așa cum ne-a surprins aparatul fotografic, în poza aceasta memorabilă... A fost cu totul deosebită, nu numai ca scriitoare, dar și ca

om. De aceea, cînd mi-i dor să citesc versuri, citesc din Eminescu, dar și din Otilia Cazimir și Mihai Codreanu. Iar la manifestările publice, în cadrul cărora îmi dau concursul, nu uit niciodată să declam sau să citesc din poemele ei, și aceasta atît ca semn al marii prețuiri pentru opera pe care a lăsat-o țării și neamului românesc, cît și ca un pios omagiu adus prieteniei ce ne-a legat prin destinul asemănător al însingurării, prin apropierea din timpul bejeniei de la Jimbolia . . ."

Racordez la aceste relatări impresionante prin frumusețea și adevărul lor profund uman, o scrisoare a prietenului ei profesorul Gheorghe Agavriloaiei, dinaintea istoricului act al insurecției armate naționale antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944, cînd oștirea noastră a întors armele împotriva trupelor hitleriste. Este vorba de soțul fiicei lui Garabet Ibrăileanu, Maricica, și ea prietenă devotată a scriitoarei, încă din anii tineri ai acesteia. Familia Agavriloaiei se afla refugiată la Zlatna, în județul Alba, împreună cu Facultatea de litere a Universității ieșene*.

Nu știm exact dacă această deplasare la Zlatna a avut loc chiar în momentul acela, ceea ce este foarte

„Zlatna, 13 August 1944

* Stimată duduie Otilia,

O telegramă din Sibiu mă cheamă acolo în zilele de 16 și 17 august, unde am de rezolvat niște chestiuni familiare urgente și cam încurcate.

S-ar putea să nu mai plec, ori să amîn plecarea pe mai tîrziu. Venirea matale în ziua de 16 sau 17 este potrivită, căci pînă ce te instalezi și te mai odihnești puțin, am sosit și eu de la Sibiu. Camera țărănească e destul de drăguță, curată, cu grădină și mai ales cu liniștea atît de scumpă matale. Aici am pregătit numerele din anii următori celor care sunt la mata ca să ai ce revizui pînă vin eu din voiaj. Am rugat pe domnișoara doctorand Elena Berlescu să fie călăuza matale de la gară, la gazdă, la cantină, etc . . . Deasemenea doamna Silvia Botez, care s-a mutat la d-l Pretor din cauza feminității doamnei V (. . .), va avea grijă de mata, suplinind-o pe Maricica, — fiindcă am luat-o și pe dînsa să vadă Sibiul. Îmi pare tare rău că mata ai necazuri multe și grele și nu te simți bine cu sănătatea. Cum am mai scris și în scrisoarea trecută sunt indignat și revoltat de cele ce s-au scris despre Top. în numărul Fundațiilor pe iunie! Am aflat ce-i cu Tana Mugurel. Cele scrise aici sunt valabile numai dacă plec la Sibiu; dacă nu, atunci ne vedem la gară. Să vii sănătoasă! Ce face nepotica? Vine și ea?

Sărut mîna,
Gh. Agavriloaie"

posibil, însă scrisoarea are meritul de a consemna atît colaborarea dintre corespondenți (probabil revista în cauză fiind *Viața românească*), cît și faptul că istoricul și criticul literar Gh. Agavriloaiei lua atitudine împotriva celor care, la acea dată, jigneau memoria lui Topîrceanu. Notabilă, de asemenea, din această scrisoare, este și grija ce o aveau amîndoi față de talentata, dar nefericita poetă din Fălticeni, pe nume Tana Mugurel care era implicată în această problemă.

Și tot acum, o scrisoare a lui Petru Comarnescu, aflat la București, este trimisă pe adresa profesorului Agavriloaiei, la Zlatna, ceea ce adevărește că, după data de 16 august, într-adevăr, scriitoarea lipsise pentru cîteva zile din Jimbolia*.

Revenită în grabă de la Zlatna la Jimbolia, în mijlocul familiei, scriitoarea participă la al doilea refugiu, de această dată însă în condiții mult mai vitrege, chiar dramatice, așa după cum se va vedea din următorul fragment desprins din memorabilele pagini, apărute după 20 de ani, în nr. 2 din 1964 al revistei timișorene *Orizont*. Fragmentul este grăitor asupra momentelor de zbucium și încordare prin care a trecut Banatul în acea vreme (și, odată cu el, familiile celor cărora le oferise adăpost), iar descripția constituie un admirabil tablou al plaiurilor timișene :

„1944, toamna. Eram bărjenari la Cîrpa, mai jos de Caransebeș. De la Jimbolia ne alungaseră hitleriștii, așa cum, în primăvară, porunca „celor mari" ne alungase de la Iași la Timișoara.

„* 12 August 1944

„Stimată și iubită colegă.

Am primit c. p. din Jimbolia. Vei primi numerele pe iunie și iulie ale *Revistei Fundațiilor*. D. Neamțu va da ordin de serviciu să ți se plătească onorariile. De la n-rul din iulie onorariile s-au dublat, în fine: 800 lei nota, 800 lei pagina de versuri, 400 lei pagina de proză. Eu tot insist să ne trimiți ceva. Poți răspunde în chestiunea Tana Mugurel. S-au primit toate rapoartele, care nu au fost inutile, ci dimpotrivă. Cred că la ora asta știi că d. Iov a fost înlocuit (. . .) E un succes al d-tale, care ți-ai făcut datoria, dezvăluind cele ce trebuiau știute de mult. Trupa de la Jimbolia pleacă într-un turneu la Iași și pe front. La 16 încep repetițiile Teatrului Național. Pe 1 sept. e vorba să revină cei evacuați la Orăștie. Am mult de lucru și la Direcție, și la Fundații, iar în plus bombardamentele. Familia Popa e bine. Omagii prietenești și numai bine.

P. Comarnescu".

Am fugit din Jimbolia cu ultimul tren, cel oficial, şi ne-am poticnit de zece zile în gara aceea izolată, în cîmp. Satul era departe. Am instalat acolo bătrînii, copiii şi bolnavii, iar noi am rămas în gară, să ne păzim sărăcia îngrămădită la întîmplare în cîteva geamantane...

Valea dulce a Timişului, cu pîlcurile ei de copaci rotaţi, se ridica uşor spre dealurile tot mai îndrăzneţe, pînă la munţii inconsistenţi, de pîclă. Şi peste toate se cernea, din plin, aurul roşu al toamnei.

Dormeam în vagoane, pe scaune, şi tremuram toată noaptea de frig. Măcar dacă am fi putut să ne mişcăm... Dimineaţa ne trezeam ameţiţi şi cu picioarele umflate. Cum se trăgeau drugii de fier, cu care ferecam uşile de cu seară, coboram cele dintîi: sora mea, cu mine şi cu două nepoate tinere şi ne repezeam la fîntînă. Ne spălam cu apă albastră, în două cu cer, din ciutura neagră, ne pieptănam şi, cînd se ridica soarele, alergam la Timiş, să ne vîrîm picioarele dureroase şi fierbinţi în apa lui rece, odihnitoare. Apoi ne întorceam „acasă", înviorate. Tovarăşele noastre de drum, care abia atunci coborau de prin vagoane, nepieptănate şi înfofolite în şaluri, ne priveau dezaprobator. Una din ele a şi exclamat într-o zi destul de tare ca s-o auzim:

— Ia-te-uită la dumnealor! Parcă se gătesc de bal... Şi într-adevăr, curînd începea „balul".

Veneau, atingînd vîrfurile copacilor şi ţăcănind din mitraliere, avioanele cu cruci negre pe aripi şi se aruncau urlînd asupra gării, asupra trenului, încremenit în soare, şi asupra pribegilor ascunşi prin porumbişti.

Ne era foame tot timpul. Ne era foame şi prin somn. Nu mîncam decît porumb de furat, copt cu lemne de furat. Din cînd în cînd se furişau pînă în gară, înfruntînd primejdia, femei de prin satele apropiate, aducîndu-ne ouă fierte şi mere. Atunci ne săturam şi noi.

Valea Timişului bubuia fără odihnă, rostogolind ecouri adînci. La nord, frontul se oprise în marginea Timişoarei; la sud, în jurul Oraviţei, de unde hitleriştii visau s-o ia în sus, spre Reşiţa, spre noi. Iar noi, cei din Cîrpa, nu ştiam nimic. Nu veneau trenuri, nu veneau ziare, n-aveam radio. Ascultam şi discutam, stînd la soare în iarba călduţă, cu urechea la pîndă, cercetînd zările cu ochii împăienjeniţi de vedenii: care front se depărtează, care se apropie?...

Dar într-o noapte, pe şoseaua paralelă cu calea ferată, s-a pornit bombănit greu de motorizate, de parcă se cutremura pămîntul. Şi noi, care ne temeam să aprindem noaptea un chibrit, ne uitam încremeniţi la tîrnurile lungi de lumină ale farurilor ce măturau, pînă departe, cuprinsul.

— Trec ostaşii români spre Timişoara, trec ruşii spre Timişoara!... Asta însemna că, spre sud, drumul era slobod.

Gara s-a umplut de strigăte, de rîsete, de cîntec. Soseau trenuri nesfîrşite, descărcînd pe valea Timişului puhoaie cenuşii de oameni tineri, voinici şi veseli. Stăteam în gară pe banca din sala de telegraf, aşteptînd să ni se aerisească „dormitorul" înaintea culcării. Sora mea, doctoriţa, îşi ţinea copiii îmbrăţişaţi: cu o mînă fata, cu cealaltă băiatul. O broboadă uşoară de dantelă neagră îi întuneca strălucirea părului bălai. Aparatele ţăcăneau monoton, ca adormite..."

Ajunsă la Timişoara, după exodul de la Cîrpa şi revenirea în Jimbolia, Otilia Cazimir locuieşte iniţial în str. Paris nr. 4, la inspectorul şcolar Silvestru Cioflec, împreună cu sora Margareta şi Nora, soţia nepotului mobilizat, în timp ce sora mai mare (doctoriţa), cu cei doi copii era găzduită la fratele acestuia, pe bulevardul Take Ionescu, acum Bd. Leontin Sălăjan. Aici, va primi scrisoarea de mai jos, de la profesorul Agavriloaiei. *

„Zlatna, 1 Noiembrie 1944

* Stimată duduie Otilie,

Dela plecarea matale de aici, am mai continuat lucrul la maşină; dar zilele petrecute cît timp frontul era la o azvîrlitură de băţ, cu fluctuaţiile lui aşa de variate, cu vizitele chilometrice ale amicilor noştri şi cu antagonismul dintre noi şi băştinaşi ne-au îmbătrînit cu cel puţin zece ani. Nu era chip nici să ne deplasăm undeva, decît doar în pădure, care — în adevăr — era foarte ospitalieră. Pe lîngă acestea, în ziua de 27 octombrie primim o telegramă că soacră-mea a murit la Arad în ziua de 23 octombrie (luni) şi a fost înmormîntată miercuri (25 octombrie), încît nici la înmormîntarea ei nu ne-am putut duce.

Cred că mata ne înţelegi cît se poate de bine în ce stare sufletească ne găsim noi acum. De la Iaşi nu avem decît veşti triste şi trăim cu nostalgia lui. Aici am rămas numai noi ieşenii care suntem săraci, căci acei cu dare de mînă s-au călătorit spre capitală odată cu inginerii şi cu bogătanii din

Anul 1945 o găsește pe Otilia Cazimir tot în strada Paris nr. 4, unde mai primește scrisori de la prietenii dragi din Zlatna. Atmosfera dezolantă de refugiu prelungit, incertitudinea apăsătoare și dorul după meleagul îndepărtat colorează în sumbru acele zile.

Așa după cum relatează Aurel Bugariu, care a cunoscut-o în această perioadă, se pare că scriitoarea a rămas să activeze pentru Teatrul Național din Cluj, această instituție părăsind ceva mai tîrziu Timișoara. Atunci s-a mutat în str. Mitropolitul Varlaam nr. 6 (actualmente str. Fucik), de unde a participat la cenaclul patronat de Aurel Bugariu.

Acolo, în str. Mitropolitul Varlaam nr. 6 din Timișoara, Otilia Cazimir primește următoarea scrisoare redactată de soția lui Constantin Ramadan și purtînd ștampila poștei din Craiova, document relevant asupra prețuirii pe care marele actor o acorda scriitoarei, precum și asupra modului cum acesta fusese primit la Iași :

„Caransebeș 6 august 1945

Drăguță duduie Otilie,

Regretăm că programul stabilit nu ne-a permis a vă vedea, apoi că nu vă simțiți bine. Ne-ar fi făcut mare și deosebită plăcere să stăm împreună o oră, două ! Mai bine (de) 66 zile de mers zi de zi în alt oraș — mai avem 14 zile și terminăm. La Iași

București. Universitatea noastră a primit ordin că orice activitate trebuie s-o înceapă la Iași, iar noul rector (d. Miller) n-a primit această demnitate decît cu condiția de a ne duce la Iași. Dealtfel de aceeași părere sînt și decanii cei noi. Comisia de control a clădirilor universitare, compusă din pro-rectorul Ilie Popa (tot matematician) și asistentul Hurduc, au venit de la Iași cu raportul favorabil pentru plecare. Acolo acum administrează (conduc) reparațiile geamurilor etc... conferențiarul dr. Mîrza și frații Haimovici care au fost reintegrați. Scrie și mata la Iași că acum merg și vin scrisori recomandate. Mașina de scris o păstrez ca ochii din cap. Acum continui cu transcrisul. Am pus-o și pe d-ra Berlescu să vă scrie despre facultatea de medicină. Dealtfel pînă la 10 noiembrie nu se începe activitatea la nici o școală superioară. D-l Bădărău îi la București. Ce-i cu d-l inspector al artelor Emil Serghie ? Mata nu ai primit nici un fel de corespondență după plecarea de aici. Generalul Corneliu Carp e rănit în spitalul militar Sibiu. Sărutări de mînă matale și duduiei Margareta, iar la toți sănătate și răbdare vă dorește

Gh. Agavriloaiei"

mi-a părut rău că n-am întîlnit pe duduia Margareta. Costache a avut un succes colosal. S-au încasat 2 000 000 lei. Publicul nu se ducea deloc, la sfîrșit, pînă nu le-a vorbit Ramadan — promițînd că va veni des pe la Iași.

Era emoționat, a vorbit cu lacrimi în ochi !

Poate ne vedem cînd veniți în București, stăm în str. Silfidelor nr. 4 — (în fața Liceului Lazăr). Ne-am bucura mult. Dorindu-vă multă sănătate și numai bine, zicem la revedere și sărut mîna.

Aneta și Costache Ramadan.

P.S. La Iași am întîlnit nepotica."

Nu mult după citirea acestor rînduri care îi răscoliseră dorul de casă, scriitoarea se întorsese la Iași, fără însă a rupe definitiv legătura cu Banatul, unde se afla fratele ei Eugen, prietenii din Jimbolia și din Timișoara, care n-au uitat-o, și pe care nu i-a uitat. *

A intrat în noul an muncind, așa după cum rezultă din cele scrise aceluiași, la 28 februarie 1946, în care, cu aceeași finețe de suflet atît de specifică ei, își justifica amînarea unui răspuns : „Nu ți-am răspuns pentru că [...] am fost într-o perioadă de muncă sălbatică și de mohorală intensă, n-am putut s-o fac pînă în serile trecute.

* Trăind acel puternic sentiment de comuniune cu cei de care se atașase sufletește pe acele meleaguri bănățene, la 31 decembrie 1945, între altele, îi scrie prietenului timișorean :

„Dragă Domnule Bugariu,

Mă simt din ce în ce mai departe de toți, mai singură și mai întunecată. Ați rămas pe celălalt tărîm. Vestea matale e singura de la Timișoara. Pe duduia Zizi o știu ce leneșă e cînd e vorba de corespondență. Dar mă mir de Kato și Olly. — Mi-e dor de toți — de toți cei 13 care m-ați dus la gară, și care ați plîns așa de frumos lîngă vagon. (...) Versurile mele de aici nu vor mai fi „funebre" cum spui, nu vor fi deloc. Nu va mai fi nimic... Sînt umilitor de nenorocită. Să nu te miri dacă n-o să primești multă vreme nimic de la mine. E așa de greu de scris o scrisoare. Totul e îngrozitor de greu. Scriu și celorlalți : o singură scrisoare pentru duduia Zizi, Olly, Kato și Nadia. Mă vor ierta și mă vor înțelege. Ce bine era în odăița mea de sus unde, chiar dacă aveam nemulțumiri și necazuri, știam că totul e un provizorat... Plouă, bate vîntul, e umed și urît. Trebuie să pornim după hrană. Mîine e Anul Nou și noi nu avem nimic în casă. (...) Îți strîng mîna prietenește. Anul care vine să-ți menție curajul, tinerețea și norocul în toate. Încă odată : Noroc !

Otilia Cazimir"

Spune, te rog, d-lui Mircea Bandu că-i mulțumesc pentru dedicație. Nu era nevoie să-și ceară scuze pentru un gest drăguț de care mi-aduc aminte cu plăcere. — Broșura îmi place pentru că fixează o figură interesantă și care mi-e simpatică. (...) Ce să-ți mai spun ca să nu fie acru și amar? Timișoara nu mă uită: îmi scrie duduia Zizi, nu des, dar mult; îmi scrie cu o prietenie la care nu mă așteptam duduia Nadia. Fetele mai rar, că nu se-mpacă să scrie pe românește: ele vorbesc. Și mi-e așa dor de larma lor veselă! Zilele astea mi-a scris Pavluța o scrisoare așa de caldă și de bună că m-a mișcat. Zi-i moldovan! De la Jimbolia, gazda noastră, doctorul Gheția ne-a scris afectuos și, ca să-și întărească dovada de afecțiune, ne-a trimis un pachețel cu ... slănină afumată! Emoționant, nu?

Mîine e 1 martie. Am să-mi cumpăr o ață roșie și să-mi anin de ea un mărțișor, ca-n vremurile bune cînd mărțișorul nu însemna o simplă tinichea, ci primăvară, dragoste, nădejde...

Mi-am pus în minte să plec la București pe la 10—12 martie. Am absolută nevoie. Vreau, printre altele, să-ncerc s-o mărit pe *Dulcineea*. Apoi edituri, minister, permanentul pe C.F.R., casa de credit, și multe alte treburi care nu se rezolvă prin corespondență...

Ți-am scris mult. Dacă mi-ai răspunde imediat aș putea să am vești de la Timișoara înainte de 10 martie, cînd aș vrea să plec. Cu prietenie, *Otilia Cazimir*"

Sînt mărturii vii care arată o dată mai mult, marea capacitate de atașament pe care scriitoarea o avea față de oamenii din Banat, sensibilă la maximum față de fiecare gest al acestora, sinceră și devotată în prietenie, de o promptitudine și corectitudine mai rar întîlnite.

În acest sens, merită relevat faptul că scriitoarea, pe timpul cît a stat în Timișoara, s-a apropiat cu inimă deschisă și prețuire de confrații de condei, apreciindu-le talentul și activitatea prodigioasă desfășurată în acest colț de țară. Așa cum rezultă din relatările lui Aurel Bugariu, (consemnate într-un jurnal personal), pe lîngă o serie de întîlniri anterioare, la 3 martie 1945, Otilia Cazimir a participat la o ședință de cenaclu, ținută la domiciliul acestuia. Prezenți: Virgil Birou, (pe atunci președinte al

Asociației Scriitorilor din Banat), Gh. Atanasiu, Vichente Ardeleanu, Petru Sfetca, Mircea Bandu, N. Țirioi, Nestor Prisca, Liviu Jurchescu etc. La 24 martie, scriitoarea asistă, bucuroasă, la cenaclul organizat de Aurel Bugariu, arătîndu-se încîntată de prozele citite de Virgil Birou și Mircea Bandu, precum și de schițele lui Catul Bogdan. O altă însemnare, din 21 septembrie, relevă o întîlnire urmată de discuțiile purtate de Petru Comarnescu, Geo Dumitrescu, Petru Sfetca, Al. Jebeleanu, Gh. Atanasiu și Petru Vintilă în legătură cu problemele de creație ale scriitorilor bănățeni. Imaginea pe care scriitoarea și-a făcut-o atunci despre activitatea literară din Banat, îi va rămîne vie în memorie pentru tot restul vieții, fapt care a și determinat-o să se intereseze mereu de viața Filialei din Timișoara a Uniunii Scriitorilor și de revista *Orizont*, la care a colaborat.

Călătoria la București a avut loc, însă, revenită acasă, nu-și poate pune în aplicare intențiile de a pregăti unele lucrări pentru editare.

Din această perioadă de timp, scriitoarea a păstrat o impresionantă scrisoare primită de la elevele Liceului de fete *Carmen Sylva* din Timișoara, expresie a marii prețuiri de care se bucura opera ei în mijlocul tineretului țării, încă de la acea dată, simbol al amintirii vii a Banatului pe care-l îndrăgise din toată inima, pagină ruptă din inima Banatului, cea caldă, pentru îndurerata Moldovă de atunci.

În același timp, gîndul scriitoarei se îndreaptă întotdeauna, cu drag, către prietenii din Jimbolia și Timișoara, către acel Banat pe care l-a numit „Țara macilor", pe care, avea să-l revadă abia după opt ani, în vara anului 1957. În spiritul acestei afectivități, la 9 mai 1949 îi scrie aceluiași prieten: „Dragă prietene, n-am avut timp și nici n-am avut curaj să scriu scrisori, în timpul din urmă. Dar azi s-au întîmplat două lucruri care m-au dus cu gîndul la Banatul matale, și la mata: dimineața am pus un mănunchi mare de liliac bătut în vaza de la mata (ulcica albastră de lut...), iar peste zi am primit un pachet cu... slănină și cîrnați afumați de la Esty Mann, gazda și prietena noastră din Jimbolia. Cum vezi, o îmbinare fericită: flori și slană! iar rezultatul ei — scrisoarea asta. (...) Cînd a fost la Iași Zaharia Stancu mi-a promis un abonament. Așa că,

fie și în papuci de casă, dacă nu s-o putea altfel, mă duc la prima convocare. Și dacă pun mîna pe carnet (abonament C.F.R.) vin în Banat. Mi-e dor de Puiu, de mormîntul lui Eugen, de Zizi Berescu, de Esty Mann, de Charlotta Motaș și de mata."

Iar așa după cum nota în scrisoarea din 7 iunie 1949, se vede că dorea mult să vină în Banat, totodată exprimîndu-și regretul că încă n-a reușit acest lucru. Reținem, în acest context, următorul pasaj: „Nu știu de ce mă gîndesc mereu la fosta mea gazdă din Timișoara. Nu mi-a scris de mult. Ce-o fi cu ea? Te rog mult, încearcă să-i dai un telefon și scrie-mi ce ți-a răspuns... Cu aceeași prietenie, O. Cazimir."

Apoi, la 14 iunie același an, din nou o referire la Banat, de această dată pe tema confraților de breaslă: „La sfîrșitul săptămînii în curs, plec la București la ședințele Uniunii. Poate fac ceva pentru amărîții noștri. Am să pun și chestia Banatului dacă n-o fi tardivă. Am enorm de lucru pînă atunci: mă culc la 3, mă scol la 7. Trebuie să duc o *tranșă* din carte. Abia am făcut 3 kg, din 6, și peste o lună trebuie să le dau gata pe toate. Merge greu. Cred că nu există o dihanie mai feroce ca un traducător idiot!..." (Desigur, este vorba de modul în care îi erau prezentate unele traduceri brute, n.a.)

Și din nou, mai tîrziu, la 3 martie 1951, aceeași dorință mereu amînată o face să noteze la sfîrșitul unei alte cărți poștale: „În orice caz mi-am pus în minte să nu mai treacă anul ăsta fără să mă duc la Timișoara. Vom vorbi mai multe atunci. Acuma, noroc. O. C."

De asemenea, o altă relatare ni se pare foarte semnificativă în ceea ce privește ecoul adînc pe care scrierile Otiliei Cazimir l-au avut și îl au tot mai mult în inima copiilor din toate colțurile țării. Este vorba de consemnarea pe care ne-o face la 3 decembrie 1974, profesoara pensionară Agripina Hăulică-Foreanu despre opera scriitoarei, precum și despre un moment petrecut tot în Banat, în timpul cumplitei secete din 1946: „Îmi cereți cîte ceva despre Otilia Cazimir. Nu știu ce v-aș putea spune, în afară de faptul că în predarea limbii și literaturii române, ea mi-a fost de mare ajutor. Poezia ei m-a făcut să pot atinge, la fete, coarda cea subțire și vibrantă a feminității. O amintire: o fetiță din clasa I de liceu, o țărăncuță încălțată cu opinci și înfășurată în catrință, mi-a dat un dar, pe care, totdeauna l-am considerat o decorație. Terminasem de analizat una din delicatele sale poezii. Am luat catalogul și am vrut să ies. Fetița din banca întîi s-a repezit, m-a apucat de mînă și a zis: stai! S-a întors în bancă și, din trăistuță a scos un măr. — Pentru ce?, am zis eu. — Pentru Otilia Cazimir, mi-a răspuns ea, cu lacrimi în ochi.

I-am povestit Otiliei această scenă. A emoționat-o. Pe Otilia Cazimir am cunoscut-o mai tîrziu. Eram la Timișoara. Știam că la Iași, în iarna de după război și secetă, se moare de foame. În Timișoara nu bîntuiseră aceste flagele. Cînd terminam lecțiile de literatură, ziceam: — Copii, în Iașul lui Eminescu, Creangă, Ibrăileanu mai există scriitori valoroși care se află într-o situație foarte grea. Ce facem? Apelurile mele au avut efect. Multe lădițe cu bunătăți au plecat în iarna aceea spre Moldova. Otilia, primind cel mai bogat și mai asortat colet, l-a împărțit cu un cămin de orfani. Ea singură a făcut cozonacii, ea singură i-a dus".

Luna august 1957 însemnase pentru scriitoare împlinirea unui vis pe care îl purtase în gînduri, cu nostalgie, cu dor și nestinsă durere, timp de ani de zile: o călătorie la Jimbolia și Timișoara, orașele în care o chemau mormîntul fratelui Eugen, amintirea prietenilor din timpul refugiului, prezența lui Puiu și a soției acestuia Nora, prezența noastră.

Ne-am bucurat enorm, regăsind-o cumva reconfortată, datorită (în mod evident) ieșirii din mediul apăsător de acasă (unde totul se rezuma la cuvîntul „muncă" obsedant repetat), deși călătoria nu fusese deloc ușoară. Venise la Timișoara prin Sibiu și era tare bucuroasă că, în sfîrșit, reușise să-i revadă și pe cei de acolo, în cap cu nepoata Maria Istrate: „Era o mare datorie a mea să-i revăd și pe ei...", ne spusese cu inima ușurată. Știind despre diabetul ei, soția îi pregătise masă dietetică. La scuzele noastre că nu aveam un vin alb, după cum s-ar fi cerut, a rîs cu poftă și sorbind din vinul roșu de Tirol, îl găsi chiar demn de apreciere.

Eram programat să citesc în acea zi la cenaclul Filialei un ciclu de poeme inspirat din viața constructorilor, în mijlocul cărora lucram de vreo zece ani. A dorit să vadă neapărat versurile, precum și altele, cu aprecieri din cele mai bune, regretînd că nu putea participa și ea. Datorită oboselii și deplasării ce urma să o facă a doua zi la Jimbolia, nu se

încumeta să vină. A ținut mult să-i relatez despre modul cum au fost receptate și apreciate poemele din acea suită lirică intitulată „Cîntec despre un oraș nou", publicată ulterior în *Scrisul bănățean*. Se oferise, și a luat cu ea cîteva poeme pentru a le prezenta la *Viața românească*. Tot în acea perioadă, la 12 septembrie, scrie, arătînd că reintrarea în activitatea cotidiană de acasă nu i-a fost tocmai ușoară : „Eu mi-am regăsit la Iași, așteptîndu-mă, toate grijile, toate necazurile și, pe deasupra, atîtea treburi că m-am îngrozit. Margareta e binișor, Alice însă e tare obosită. Va veni acolo spre sfîrșitul lunii." Iar la 29 septembrie, referindu-se la poemele luate cu ea de la Timișoara pentru București, notează, cu grija meșterului exigent dar nu lipsit de entuziasm : „Prin urmare versurile merg, e chestie numai de loc. Dacă le-ai cioplit și le-ai șlefuit așa cum vrei și cum poți, trimite-le, să le aibă la îndemînă cînd s-o ivi locul. Cred că nicăieri nu le-ar sta mai bine decît în „V. R." Vă sărut cu dragoste pe tustrei. *Didi*."

Reconstitui mereu, cu gînd înfiorat de melancolie, amintirea acelor peregrinări bănățene ale Otiliei Cazimir, și-n ecoul lor tîrziu glasul peregrinărilor mele prin aceleași locuri prinde contur de lumină limpede întru neștearsă amintirea ei...

„BINE-AI VENIT, TU, SUFLETE AL MEU"...

Mi-au rămas adînc imprimate în memorie versurile din poezia *Împăcare*, așa după cum mi le-a citit, într-un amurg de toamnă, Otilia Cazimir :

„Bine-ai venit, tu, suflete al meu,
Ușor ca umbra străvezie-a unui nor
Și greu — ca întunericul de greu !
Nici nu te-ntreb pe unde-ai umblat rătăcitor,
Atîta vreme singur, al meu — și-al tuturor.
De cînd te-ai dus, nici nu mai știu a cîtea oară,
Pîn' și durerea a uitat să mă mai doară..."

Profesiune de credință adresată sieși ca un memento pentru fiecare zi și fiecare clipă, regăsire a

propriei condiții umane, cu ecouri de resemnare, această poezie așezată de ea ca o lespede de marmură la închiderea volumului *Poezii* din 1964, ni se pare definitorie pentru personalitatea artistică a scriitoarei. Viața Otiliei Cazimir se va îmbogăți în permanență cu noi valențe ale apropierii de acei pe care îi întîlnește sau va rămîne să-i întîlnească prin intermediul operei.

Dăruită fără rezerve celor aflați în suferință, sare în ajutorul oricui, dar nu poate răbda necorectitudinea și nedreptatea, falsitatea și răutatea, afișarea zgomotoasă a unor glorii improvizate și mai ales pe acei care, într-un fel sau altul, cu intenție sau fără, se vădesc a jigni memoria lui Topîrceanu. Așa se explică revolta sa, acompaniată de cea a prietenului ei, criticul Gh. Agavriloaiei, față de unele însemnări privitoare la viața și opera poetului, apărute în *Revista Fundațiilor*, în vara anului 1944. Și astfel, nu este de mirare nici marea neliniște pe care a trăit-o la un moment dat, cînd se încerca o reconstituire a biografiei acestuia prin investigații la locul natal, precum și alcătuirea unei noi ediții din opera sa. Pe această temă, criticul literar Ov. S. Crohmălniceanu, căruia scriitoarea îi oferise referințe despre Topîrceanu, în vederea unui studiu, se pronunțase cu fermitate și luciditate, într-o lungă scrisoare, încă din toamna anului 1953. Redăm din ea cîteva fragmente edificatoare atît pentru grija și lupta scriitoarei în apărarea marelui ei prieten, cît și pentru poziția adoptată de către Ov. S. Crohmălniceanu în confesiunea lui deosebit de sinceră : „Aș vrea de la început să risipesc orice neînțelegere. N-am absolut nici un amestec în investigațiile întreprinse la locul natal al lui G. T. Dealtfel rezultatele acestor investigații puteau fi obținute mai comod consultînd colecția *Însemnărilor ieșene*, unde Gr. T. Popa stabilește exact data nașterii lui Topîrceanu, dînd toate relațiile necesare cu privire la familia lui.

Alte informații trec dincolo de hotarul literaturii și impietează teritoriul discreției.

Sînt cel din urmă om, care să încep o asemenea acțiune, mai ales în cazul lui G. T. Ar însemna să-l trădez în modul cel mai flagrant, uitînd aproape maladiva lui grijă de a-și feri viața personală de orice amestec nedorit. Am redus de aceea la minimum, în articolul din V. R., amănuntele, pe care

vrînd, nevrînd le-am întîlnit cercetînd activitatea lui Topîrceanu.

Despre multele lui drame cred că ajunge mărturia de la poșta redacției *Însemnărilor literare* sau cîteva frînturi de versuri. Restul formează o anecdotică literară — după părerea mea — prea răspîndită în jurul poetului. Ei i se datorește dealtfel și abaterea permanentă a discuției de la valoarea operei lui Topîrceanu, la diferite motive biografice lirice sau duioase, impresionante dealtfel, dar inoperante în problema legatului său istorico-literar.

Raționamentul sună sec, avocățesc, e adevărat. Toate jerbele de tandrețe risipite pe mormîntul lui G. T. au rămas însă uitate în paginile ziarelor și revistelor, iar despre poetul *Baladelor* . . . cum dealtfel ați observat, începuse să se vorbească tot mai puțin.

Era necesară deci operația avocățească, pe care am încercat să o întreprind, chiar dacă ceva din slăbiciunea noastră pentru poezie s-a aflat astfel întunecat de o procedură fermă și riguroasă. Păstrez însă speranța că nu l-am trădat pe poet și că între codificările prescrise am avut ocazia să-i fac semnul de amiciție și dragoste care mă leagă de sufletul lui."

După ce relatează asupra poziției lui G. Călinescu în privința investigațiilor respective, autorul scrisorii o informează pe scriitoare despre asigurările primite din partea criticului Silvian Iosifescu (pe atunci redactor principal la E.S.P.L.A.) că în volumul ce urma să apară „nu intră nici un rînd în afara rîndurilor publicate pînă azi în diferite ediții". Totodată, Ov. S. Crohmălniceanu notează și acest amănunt, nu lipsit de importanță pentru scriitoare : „Mi-a promis că oricînd va fi vorba de adăugat sau de publicat separat ceva inedit (la E.S.P.L.A. nu există momentan nimica) va recurge la sfatul dv.". Iar, în încheiere, autorul scrisorii ține să mai adauge : „Încă o dată, nu vă neliniștiți, pentru că nu există efectiv nici un motiv de panică în legătură cu memoria lui Topîrceanu și cu intențiile cuiva de a o comercializa. Aceste intenții, dacă există, se vor lovi de o rezistență fermă. M-ar bucura faptul ca informațiile mele să vă fi alungat temerea."

După „Alb și negru" din 1949, apariția în 1954 a mult apreciatului volum de poezii pentru copii *Baba iarna intră-n sat*, precum și decorarea cu „Ordinul Muncii", îi dau scriitoarei sentimentul tonic al utilității sociale și în același timp noi puteri în munca de fiecare zi. Faptul că, la un moment dat, criticul și istoricul literar Constantin Ciopraga începe să se ocupe de George Topîrceanu, o bucură în mod deosebit. „Este un om foarte bine pregătit și în același timp foarte bine intenționat", mi-a mărturisit scriitoarea, la una din vizitele mele, neștiind că îmi era apropiat încă din timpul războiului. Faptul m-a încîntat, mai ales că tot în acele zile avea să aibă loc reîntîlnirea mea cu delicatul coleg de vîrstă, de suferințe și poezie.

Cele cîteva scrisori din această perioadă, primite de scriitoare de la Constantin Ciopraga (aflate în același fond al *Muzeului de literatură al Moldovei*) atestă prețuirea deosebită pe care acesta i-o acordă, element care se va reflecta pozitiv în articolele și studiile despre ea, realizate atît în acea perioadă, cît și mai tîrziu. Deosebită ni se pare inițiativa despre care istoricul literar ieșean o informează la data de 9 iunie 1955 : „Mîine, 10 iunie, studenții anului III dau examen la *Cursul special Topîrceanu*. Știu că acceptați cu greu să părăsiți sanctuarul muncii dv. de toate zilele și, mai ales, de toate nopțile.

V-aș ruga totuși, pentru G. Topîrceanu, ca mîine dimineață să treceți peste programul statornicit și, dacă se poate, să participați, o oră — două la examene, spre a vedea roadele muncii studenților, ale strădaniilor mele și, mai cu seamă, să urmăriți rezultatul convorbirilor pe care le-am avut împreună despre poetul *Baladelor vesele și triste*. Grupa care dă mîine examen este omogenă, sîrguincioasă și pasionată de Topîrceanu.

Va examina în locul meu d-l N. I. Popa (fratele lui Victor Ion Popa, n.a.), care l-a cunoscut bine pe G. Topîrceanu și a scris cuvinte elogioase despre el.

Cum în cursul despre Topîrceanu se află o largă contribuție a dv., cred că ar fi o compensație morală să constatați că interpretările cu care pleacă studenții sînt cele adecvate (și care n-ar fi displăcut discretului poet)." *

* Același, îi scrie la 19 iunie 1955 :

„Stimată duduie Otilia,

V-am așteptat ieri pe la noi să vă vedem și să vă felicităm pentru frumoasele amintiri rostite la radio. Am fost de-a

Urmează pregătirea volumului de poezii apărut la E.S.P.L.A. în 1957, în care vor fi incluse versurile din volumele *Lumini și umbre* (1923), *Fluturi de noapte* (1927), *Cîntec de comoară* (1930), *Poezii* (1939) și un ciclu de *Inedite* (1940—1956).

Modestă, scriitoarea acceptă titlul *Versuri* (propus probabil de editură) și nu pe cel de *Poezii alese*, preconizat de Const. Ciopraga, care l-a însoțit cu o documentată și sensibilă postfață.

Despre problema acestui titlu a primei ediții de după război din lirica Otiliei Cazimir, pare a ne lămuri însuși Mihai Codreanu în textul dedicației datate 27 septembrie 1957, cu mai puțin de o lună înaintea morții sale. Astfel, în scrisoarea adresată lui Aurel Bugariu la Lugoj, în 2 iulie 1958, în legătură cu fotografia ceramică pentru monumentul funerar al sonetistului, pe care acesta a avut bunăvoința a o realiza, ca împuternicit al Ecaterinei Codreanu, prin firma Gruber, scriitoarea notează: „Catia n-are decît un singur volum al maestrului (E.S.P.L.A. n-a scos decît 5 000 exemplare!). Îți cere iertare că nu ți-l poate da. Nici eu n-am decît unul și ți l-aș trimite cu împrumut dacă nu m-aș teme că se pierde, cu dedicație cu tot. Iată dedicația: „Bunei prietene, Otilia Cazimir cu vii mulțumiri pentru emoțiile pe care mi le-a dat recitirea poeziilor din volumul d-sale *Versuri*, publicat la E.S.P.L.A. Titlul *Versuri*, dat de editură, mi se pare o inadvertență față de atmosfera de curată poezie a volumului".

Așadar, după afirmația lui Mihai Codreanu din respectiva dedicație (pe care scriitoarea n-o infirmă) titlul volumului din 1957 a fost dat de către editură, probabil pe considerentul că nu era vorba de o selecție, ci de o veritabilă reeditare. Dar, spre a cinsti memoria maestrului, se cuvine de reținut mîhnirea sa (exprimată eufemistic prin cuvîntul „inadvertență„), la care se adaugă firească întrebare: Dacă nu *Poezii alese*, de ce nu *Poezii*? Neîndoielnic, putem considera că însăși scriitoarea l-a informat pe maestru asupra titlului *Versuri* ca stabilit de editură, deși nu este exclus ca datorită modestiei sale, chiar ea să fi fost cea cu pricina. Interesant este și faptul că în continuarea aceleiași scrisori, referindu-se la cartea dăruită de Mihai Codreanu, scriitoarea a ținut să relateze următoarele: „La 23 oct., peste mai puțin de o lună, Mihai Codreanu murea... Pot risca să se piardă așa ceva?

În privința bustului de bronz — ce să mai vorbim? Au apucat a li se face lui Creangă, Kogălniceanu, Anghel (al lui Delavrancea a fost furat). Nici Top. n-are bust (a avut unul în Copou, furat și acesta), nici Ibrăileanu..."

Rezultă, pe de o parte marea stimă a acesteia față de memoria unicului prieten din grupul de la *Viața românească*, cu care se regăsise după război la Iași, iar pe de altă parte aceeași grijă și devoțiune pentru amintirea lui Topîrceanu.

Recitind acel fragment din *Prietenii mei scriitori* cu istoria bustului de ghips al lui George Topîrceanu (realizat de fratele său, sculptorul Ion Mateescu), faptul apare ca o metaforă-simbol cu nebănuite sensuri. Revăd treptele, multe la număr, ale pivniței din strada Bucșenescu nr. 4, și în capul lor, cu o sticlă de vin în mînă, figura trist surîzătoare a scriitoarei. A ținut neapărat să coboare ea după vin, neuitînd, la ieșire, să-mi povestească despre acel bust nereușit și neîndrăgit de cel pe care îl întruchipa, precum și despre ideea năstrușnică a poetului de a-l arunca pe treptele pivniței. De cîte și cîte ori, scoborînd și urcînd acele trepte, nu-și va fi rea-

dreptul mișcat (pînă la lacrimi). Evocarea, atît de simplă, a plăcut mult și altora, prin felul cum a fost citită: patetic și plină de umanism.

Încă o dată, vă felicităm din toată inima!

Acum am o rugăminte la dv. Dacă v-ar fi la îndemînă, v-aș ruga să-mi trimiteți prin aducătorul scrisorii, notița și harta cu Nămăieștii. Am redactat definitiv aproape toată biografia lui G. T. (ies vreo 75 pagini mari). Astăzi aș vrea s-o încredințez dactilografului și vreau să completez o pagină rămasă în suspensie.

Sper ca pînă în septembrie întreg volumul să fie gata dactilografiat.

V-aș mai ruga, dacă nu v-ar fi greu, să întreprindeți o acțiune pentru redobîndirea scrisorilor de la Alice Călugăru. [...]

P.S. Pe vineri, sper să fiu eliberat din gips".

Indiscutabil, pregătirea unei monografii Topîrceanu de către Const. Ciopraga avea să-i risipească scriitoarei vechea și justificata grijă ce o avea în această delicată problemă. Despre această operă care a mai întîrziat încă destul timp în lucru, autorul îi va scrie la 18 noiembrie 1961, din Paris, unde se va afla ca lector: „Primiți de departe un salut cordial și urări de bine. Volumul se apropie de sfîrșit, — cum plănuisem. Fiindcă timpul e urît, prietenia lui Topîrceanu îmi aduce lumină din țară.

Const. Ciopraga"

mintit scena cu toate detaliile ei, pînă s-a hotărît s-o îmortalizeze în acele fraze simple dar atît de grăitoare prin farmecul lor neașteptat! . . .

REMEMORĂRI PESTE TIMP

Nu-mi mai reamintesc exact data popasul făcut la Iași în primăvara anului 1956, după decesul din 6 aprilie (la Arad) al fratelui meu Nicolae. Dădusem o fugă la Dorohoi, spre a o mai mîngîia pe mama, în suferința ei acerbă după pierderea celui de-al doilea fecior (primul fiind căzut în război) și, ca întotdeauna, nu uitasem a-l vizita și pe Dumitru Furtună, în sihăstria lui cu sfătoșenie rară*.

* Deși bolnav și resemnat în urma unor suferințe pe care nu le meritase, începînd cu pierderea (datorată războiului) a unei importante arhive de valoare națională, cărturarul continua să lucreze, se informa în permanență asupra urmelor lăsate de marii și nobilii înaintași ai neamului, între care Eminescu, Creangă și Enescu îl preocupaseră îndeosebi, iar cu Iorga avusese legături din cele mai strînse, știut fiind că savantul apelase nu o dată la documentele descoperite de către el. Nu știu ce s-a întîmplat cu manuscrisul privitor la George Enescu (aflat pe atunci în curs de elaborare), dar amintirile sale despre Moș Costache Enescu, tatăl muzicianului, precum și cele despre Enescu tînăr, îmi păreau de-a dreptul fascinante. Rețin, între altele, spiritul de mare disciplină și ordonare în care fusese format genialul „Jurjac", respectul deosebit pe care îl avea față de tatăl său. Conform relatării lui Dumitru Furtună (aflat la patul de suferință al bătrînului Enescu) muzicianul venit de la Paris, unde începuse să se impună, nu pregetase a-i cere tatălui îngăduința de a merge în oraș, revenind cu exactitate matematică la ora promisă. Și de asemenea retrăiesc, cu evlavioasă memorie, momentul în care am descoperit lîngă bisericuța din cimitirul Dorohoiului mormintele părinților lui George Enescu, acolo unde mai tîrziu avea să-și găsească locul de veșnică odihnă și neobositul cărturar și patriot Dumitru Furtună.

Deosebit de interesantă și atrăgătoare pentru mine se dovedise ipoteza lui Dumitru Furtună în legătură cu precizarea datei nașterii lui Eminescu, dată care, conform unor mărturii și investigații întreprinse de el, ar fi fost înscrisă în mod cert de către tatăl său într-un ceaslov păstrat multă vreme în familie și ajuns pînă la urmă în proprietatea lui Matei Eminescu. Dar acesta decedase în orașul Bistrița (în al cărui cimitir i se află mormîntul), iar soția sa din a doua căsătorie părăsise țara

Aflînd că în toate drumurile mele spre Dorohoi făceam un popas la Iași, spre a o vizita pe Otilia Cazimir, harnicul cercetător și-a amintit că prin filiația Gavrileștilor de la Roman aceasta ar fi rudă cu frații Ion și Neculai Ionescu de la Brad, pe care îi întîlnise în publicistica vremii purtînd uneori și adaosul „Amesteanul" lîngă numele lor. M-a rugat să vorbesc cu scriitoarea în acest sens, pentru relații mai ample, ceea ce am și făcut, trezindu-i acesteia amintiri și gînduri pe care aproape le uitase. După cîte îmi aduc aminte, Dumitru Furtună îi adresase Otiliei Cazimir și o scrisoare în acest scop (poate prin intermediul meu, dar mai sigur prin poștă) la care i-a răspuns în 8 iunie 1956. Știut fiind că, din nefericire, arhiva D. Furtună s-a risipit în mare parte, consider ca un adevărat noroc faptul că acest document a ajuns în mîna sociologului Ovidiu Bădina, care l-a publicat în *Cronica* nr. 124 din 22 iunie 1968, în continuarea articolului său „O lecție de istorie a deputatului de Roman".*

încă înainte de război, fiind de origine germană. Am încercat, fără rezultat, în vara anului 1950 (aflîndu-mă în Bistrița la o concentrare) să găsesc măcar o persoană dintre cele care cunoscuseră, la vremea respectivă, familia lui Matei. Urmările dictatului de la Viena din 1940 și războiul provocaseră masive dislocări de populație din orașul Bistrița și întreaga zonă a județului respectiv. Și totuși nu este exclus ca valorosul ceaslov să existe undeva îngropat în vreun depozit de cărți vechi, necercetate, și printr-o întîmplare fericită (cine știe cum?) într-o bună zi să fie descoperit.

* Reproducem, așadar, textul scrisorii respective, precum l-a dat publicității Ovidiu Bădina, considerîndu-l de real interes atît în cadrul evocării noastre, cît și pentru o viitoare monografie Otilia Cazimir:

„Am știut totdeauna că tata era nepotul fraților Ion și Niculai Ionescu de la Brad. Cît am stat la Roman (mai precis Colul Vameșului, unde sînt și născută), tata se ducea din cînd în cînd la Brad, chemat de Neculai Ionescu, care trăia încă. O dată, într-o iarnă, m-a luat și pe mine. Nu mai țin minte cum ne-am dus — probabil cu sania.

Amintirile mele de atunci sînt foarte vagi (deși am o memorie neobișnuită în ce privește prima copilărie). Am căutat să reconstitui ceva din această memorabilă pentru mine călătorie în capitolul *Veverița* din cartea mea *A murit Luchi*, cartea care trebuia să fie prima din cele trei sau patru pe care le visam: o autobiografie. Totul, însă, a rămas în vînt.

Citind schița aceea, mama îmi spunea că nu e posibil să-mi fi adus aminte, la cei vreo trei ani pe care-i aveam, de toate amănuntele pe care le relatez acolo, că am adunat ma-

terial din spusele celor de acasă, ulterior, și că, pe deasupra, am mai și „romanțat". Și cred că mama are dreptate (Mama avea totdeauna dreptate).

În casă la noi se vorbea de felul cum a murit Ion Ionescu, singur între cele vreo treizeci de pisici ale lui, pe care cei care au pătruns dimineața în odaie le-au găsit cocoțate pe sobă, pe dulapurile cu cărți, — zburlite, miorlăind sălbatic. Abia acum mă întreb: o fi adevărat?

Cît despre faptul că pe tatăl lui Ion și Neculai Ionescu l-a chemat „Isăcescul", iar pe fiii săi „Ionescu", lucrul e foarte explicabil. Și pe tatăl tatei îl chema Gavril Casian, în timp ce pe toți fiii săi i-a chemat Gavrilescu. Așa era obiceiul și cunosc multe cazuri asemănătoare...

...Nu știu nimic cu privire la acel „Amesteanul" pe care Ion și Neculai Ionescu și-l adăugau numelui lor. Acum, de la dv. aud acest lucru.

Și iarăși nu vă pot lămuri anume ce fel de nepot le era tata lui Ion și Neculai Ionescu. Știu că a avut de-a face mai mult cu Neculai Ionescu, atît...

...Gavril Casian a murit tînăr și a lăsat în urma lui patru băieți: Gheorghe (tata), Vicențiu, Ilie și Ion, și două fete. După ce tata a ieșit la pensie (era învățător) și a venit la Iași, unde învățau surorile mele mai mari și fratele meu, de bătrînul de la Brad a rămas să se ocupe cel mai mic dintre frații tatei, preotul Ilie Gavrilescu da la biserica Precista Mare — Roman.

Cred că n-a trecut mult după plecarea noastră la Iași și bătrînul a murit. Nu mai știu dacă tata a fost sau nu la înmormîntare, dar îmi aduc aminte că l-am văzut plîngînd și lucrul acesta m-a impresionat grozav: cum, și tata plînge?

Acum, tata e mort de peste treizeci de ani. Din frații tatei nu mai trăiește nici unul. Mama a murit de 14 ani.

Mă învinuiesc acum, că nu m-am interesat de toate aceste lucruri pe vremea cînd aveam pe cine întreba. Dar așa se întîmplă: te obișnuiești cu un gînd și nu mai cercetezi nimic, — iar cînd vrei să cercetezi, e prea tîrziu. De pildă, îmi amintesc acum că tata îi era nepot (ce fel și prin cine?) și lui Petru Poni... N-o fi fost vreo legătură între familia preotului Isăcescul și Petru Poni?

Din copiii tatei, patru fete și un băiat, am rămas numai două, soră-mea Margareta și cu mine. Am rămas în casa bătrînească (care cred că va ține cît vom mai ține și noi), cu amintirile și cu durerile tuturor.

Dacă veniți vreodată prin Iași, amintiți-vă de adresa noastră; în str. Bucșenescu 4 a rămas sub cei doi ulmi bătrîni și sub nucul răsădit de tata, un colț al trecutului. De asta n-am putut pleca de aici".

După o nouă cură de băi la Techirghiol, toamna anului 1956 m-a găsit în Spitalul de ortopedie din Cluj, urmînd tratamentul profesorului dr. Ion Fazakaș, constituit din două elongații zilnice ale coloanei vertebrale și o serie de injecții foarte toxice pentru celula mea hepatică, dar strict necesare în situația multiplelor hernii de disc cu care mă alesesem în urma anilor îndelungați de front, de lagăr și de șantier. Aveam o singură mîngîiere: aceea de a-l putea vizita pe Lucian Blaga la camera 89 a Bibliotecii Universității, unde putea fi găsit zilnic, împreună cu profesorul Liviu Rusu. Mă știa de la Dumitru Popovici și m-a primit cu o inimă larg deschisă, în care parcă ascultam vocea adîncă și măreață a totdeauna înțeleptei

În același an, la 22 decembrie, între altele, ne scria la Timișoara: „Iertați-mă că vă scriu așa dar sînt într-o stare de oboseală că nu-s capabilă de mai mult. Mă cam ajung și pe mine anii de muncă sălbatică și de suferințe fără sfîrșit! Tare ar fi bine să vă mutați la Iași. Și Puiu vrea același lucru, să fie aproape de Alisa și de noi. [...]

Mă bucur că l-ai văzut pe Blaga la Cluj. Știi că eu nu-l cunosc?

Mi-a apărut volumul de proză *Întuneric*. Versurile, prin februarie-martie, volum mare. Cele pentru copii încă nu le-am putut scrie".

Era aceeași de totdeauna, cu inima dăruită tuturor celor din familie și nu numai lor. Poate că de aceea bunul ei prieten Petru Comarnescu i se destăinuie cu deplină încredere și afecțiune în următoarea scrisoare, valoroasă mai ales prin informațiile din final: „Complexul Pelișor, Sinaia,

29 decembrie 1956.

Dragă prietenă și iubită colegă,

Tocmai ieri, cînd plănuisem să-ți scriu, și am amînat pe azi, te-am văzut pe ecranul cinematografului din Sinaia (unde mă aflu), îmbrățișînd pe Mihai Codreanu. Era un jurnal de actualități mai vechi, pe care nu-l văzusem și mi-a făcut mare plăcere să te revăd, măcar în forma aceasta. Nu fusesem la ci-

și eroicei noastre Transilvanii. Atunci i-am oferit, împreună cu volumul *Prohod pentru zi*, cîteva poeme în manuscris, între care și cea intitulată inițial *Cîntec*, pe care, remarcînd-o, am ținut a o dedica memoriei sale, sub titlul *Păstorească*, în volumul de mai tîrziu *Luminile zilei*. Spunîndu-i că m-a afectat faptul că nu i se acordase premiul Nobel la care fusese propus (și pe care îl merita cu prisosință), mi-a răspuns, parcă făcînd un gest de apărare cu mîna: „Nici nu era cazul să mă aștept la o asemenea atenție".

În acest spital din Cluj, rîndurile Otiliei Cazimir din 21 septembrie îmi aduceau, pe lîngă o seamă de vești în legătură cu toți ai familiei, nostalgia Iașului de odinioară și totodată mărturia unui sentiment de singurătate pe care îl trăia destul de intens: „M-aș bucura mult să veniți la Iași. Am fi și noi mai puțin singure, și voi. Doresc să aud că te simți bine și că ai vești bune de acasă. Lui Zizi nu i-a făcut rău marea? Ne bucurăm pentru Luci. Vezi, Har, dacă te operai acum doi ani, scăpai mai repede. (...) Te sărutăm afectuos și-ți dorim sănătate. Didi".

nema de vreo opt luni dar filmul „Rouge et noir" m-a atras, coborînd de la Pelişor pînă la Sinaia.

Mă aflu de cîteva zile printre „creatori" la Sinaia, locuind într-o cameră la mansarda Pelişorului, unde e mai cald şi pot aerisi în voie.

Mă simt foarte obosit şi surmenat, căci în ultimele luni am tras din greu, scriind articole de critică plastică, lucrînd la o carte despre Voroneţ, rostind numeroase conferinţe [. . .].

Mi-a părut şi mie rău de moartea domnului Mihalescu pe care îl ţin bine minte şi de la Grigore, şi de cînd locuia la el. Om distins, delicat, discret, cu însuşiri pe care şi le arăta anevoie.

Mi-a părut bine că ai retipărit într-o formă nouă jurnalul unei doctoriţe. Am cartea şi o voi citi, cînd mă înapoiez la Bucureşti.

Citind şi recitind această scrisoare, m-am pomenit reconstituind fără să fie intenţionat aşa ceva, amintirea priteniei dintre George Topîrceanu şi Corneliu Mihalescu (fostul său coleg de şcoală şi prieten pe întreaga viaţă), legătura sufletească indestructibilă dintre Otilia şi soţii Mihalescu, rămasă ca un testament sacru, menit să înfrunte timpul, spre cinstirea memoriei poetului. Cele aproape o sută de scrisori ale acestora către scriitoarea de la Iaşi, devenită, după moartea lui Topîrceanu, ca o adevărată membră a întregii lor familii, împreună cu toţi ai familiei sale, apar astfel ca o mărturie din cele mai elocvente despre cultul pe care aceşti oameni îl aveau pentru sentimentul şi valoarea morală a prieteniei.

Acum, Corneliu Mihalescu nu mai era (intuim din scrisoarea lui Petru Comarnescu ce gol lăsase şi această despărţire în inima scriitoarei).

Dar din acel an 1957, şi anume din 27 aprilie, nu putem a nu ne opri la emoţionanta scrisoare a lui Petru Comarnescu, în care acesta îi comunică scriitoarei impresiile, nu prea fericite, ale revederii sale cu Iaşul copilăriei :

„Sînt şi acum sub impresia vizitei mele la Iaşi, care s-a desfăşurat pe o vreme de iarnă în toi de primăvară. Frigul, lapoviţa, noroaiele m-au împiedecat să-mi văd toate rudele şi să mă duc la cimitir. Ca să ajung la Maria Codreanu, care locuieşte

în vecinătatea lui Ibrăileanu, încă în picioare, şi nu mai departe de unde se afla casa părintească, dărîmată între timp, ca să facă loc blocurilor celor de la fabrica de penicilină, — a trebuit să înnot prin noroaie şi să ocolesc tocmai prin strada Toma Cozma. Teribilă senzaţie să nu mai găseşti locurile pe unde ai trăit, să nu mai recunoşti nici urmele caselor şi zidurilor, să vezi cum un trecut patriarhal a fost nimicit de bombele războiului şi un cartier urltramodern îşi face loc într-un oraş ca Iaşul. Dar aşa-i mersul vremii cu noi, peste noi, dincolo de noi. Casele Maissner, Teodoreanu, Borcea, Ciurea şi cea a noastră aparţin acum doar visului şi curînd voi avea eu însumi dificultăţi de a reconstitui în memorie ceea ce a fost.

Dealtfel, mergînd cu Lesnea şi cu alţii pe stradă, spuneam la tot pasul : aici a fost casa cutare, acolo a fost zidul cutăruia, şi închegam astfel un joc bizar — jocul regretului discret, făcut sub formă de rememorizare.

Şi conferinţa a fost cu ghinion (nu cred în superstiţii, dar plecasem în noaptea de 13 aprilie). S-au tipărit două rînduri de afişe, unul cu Voronej în loc de Voroneţ, din princina greşelii unei dactilografe de la Bucureşti şi a ignoranţei secretarului filialei Iaşi a S.R.C.S.-ului — care şi-ar fi putut da seama că „Pictorii anonimi ai Voroneţului din epoca lui Ştefan cel Mare" nu puteau fi de la Voronej — iar ultimele afişe nu au mai fost lipite pe ziduri, ci doar unul pus la Tuffli. În presa locală, nici un rînd. A fost totuşi ceva lume — pictori, doi-trei scriitori, acad. Niţulescu, prof. Lăudat — şi la urmă s-a pus în discuţie, într-o cameră a filialei S.R.C.S., organizarea unei săptămîni a culturii ieşene, propunere făcută de acad. Niţulescu. Mă bucur că prin digresiunile mele am însufleţit puţintel pe ieşeni, căci propunerea s-a făcut în urma afirmaţiei mele că nu avem îndeajuns conştiinţa valorilor noastre artistice, fie în cazul Voroneţului şi al artei din Bucovina, fie în cazul valorilor Iaşului — unde atmosfera artistică este prea firavă faţă de calitatea oamenilor care trăiesc acolo.

Vizita la mata şi spectacolul cu „Winterset" la Naţional rămîn singurele zone luminoase în cadrul acestei triste experienţe ieşene de cinci zile, dintre care una am petrecut-o în casă din pricina vremii rele (eram şi subţire îmbrăcat, căci la Bucureşti fu-

sese cald). Poate și vizita la văru-meu Radu Cernătescu ar trebui să o pun la lucruri plăcute, dar casa cu scinduri le ferestre, în loc de geamuri, a lui Petru Poni, în care hibernează, complăcîndu-se într-o voluptate a ruinelor, Radu și Margareta, m-a întristat de asemeni. Au bani cu ce să o repare, dar cred că se complac în sordid și ruină — chiar el progresistul, om cu umor, savant materialist care iubește mănăstirile unde a copilărit verile și știe atîtea despre Voroneț. Ce subiect de roman ar fi casa aceea și oamenii ce încheie un trecut de finețe și idealitate, grație căruia și-au putut prelungi cu demnitate prezența în lumea de azi. [...] Închei scrisoarea, mulțumindu-ți pentru orele plăcute din casa matale, unde dacă nu este mare bucurie, simți mereu și peste tot spirit de ordine și voință, ordine și în suflet, și printre lucruri, precum și o duioșie demnă, în care umorul și luciditatea salvează, înviorează, întăresc pînă și pe vizitatori. Cu cele mai bune gînduri și urări, *P. Comarnescu*".

E perioada cînd scriitoarea, vădind o deosebită putere de muncă terminase volumul VII de Cehov, „cu eforturi grele". „Acum îmi completez și pun la punct un volum de amintiri : *Prietenii mei scriitori*. Cred că va fi interesant".*

Știam despre acest proiect al ei, însă puțin și doar din relatări verbale, astfel încît la apariție cartea a constituit (ca și pentru mulți alții) o adevărată surpriză, impresionînd prin excepționala forță de evocare și prin sobrietatea stilului.

La 8 iunie 1958, după cum se vede din altă scrisoare, lucrarea se apropia de sfîrșit : „Lucrez pe ruptele, să pot trimite la timp manuscrisului volumului de proză". Tot atunci i-a apărut în *Steaua* un nou articol despre Topîrceanu : „Te rog mult, dacă găsești acolo numărul din *Steaua* cu articolul meu despre G.T., trimite-mi-l sub bandă".

Ne-am revăzut în vară, bucurîndu-mă că, în ciuda tuturor grijilor și muncii neîntrerupte, își păstra același aer de jovialitate și forță interioară, umorul sănătos și mereu proaspăt. Mă distrau grozav pisicile ei și, la o șuetă pe tema lor, mi le-a descris pe fiecare cu lux de amănute, o adevărată

* Dintr-o scrisoare adresată mie și datată 28 martie 1958.

suită de caractere cu trăsături psihologice „văzute" în stilul celor umane. Una era distantă, manifestînd un aer de noblețe (îi zisese *Prințesa*), alta modestă și taciturnă, alta visătoare sau nu mai știu cum, iar *Tunea*, cea mai iubită și mai frumoasă, arăta vădit, prin comportarea ei, că își cunoaște bine poziția de privilegiată. Cu acest prilej, amintindu-i că numai vechii egipteni aveau o astfel de dragoste pentru pisici (pe care le considerau sacre) mi-a spus, în glumă, cu aer copilăresc : „De unde să știu eu că după moarte nu mă voi reîncarna într-o pisică ? ! ..." Și rîdea cu subînțeles. Ne-am despărțit din nou, cu același regret că ... „cine știe cînd și cum ne vom revedea".

Dar anul 1955, deși se vestea cu volumul de versuri pentru copii, o găsește obosită și descumpănită. La 17 februarie îmi scria : „Dragii mei, am recitit, înainte de a vă scrie acum, toate scrisorile la care ... n-am răspuns. Iertați-mă. Am o repulsie pentru litera scrisă, pe care cu greu și cu efort, mi-o stăpînesc. (Și se zice că-s scriitoare !)"

Primisem tocmai atunci solicitarea redacției revistei timișorene (care în tot timpul vădise prețuire pentru creația scriitoarei de la Iași) de a scrie cronica noului volum al acesteia, intitulat de această dată *Poezii*, și apărut în *Editura tineretului*. Și tot atunci (la 13 aprilie) am fost nevoit a mă interna în *Clinicile noi* din Timișoara, datorită unor crize de ulcer. Acolo, printre examene de laborator, vizite și tratamente, m-am întîlnit cu lirica pentru copii a Otiliei Cazimir, pe care o cunoscusem prea puțin pînă atunci, lectura constituind o adevărată revelație pentru mine. Aveam încă în minte, vie și clară, remarca făcută cu 30 de ani în urmă de către Ibrăileanu asupra acestei poezii : „Otilia Cazimir nu e tentată niciodată să cadă în ceea ce s-ar putea numi miniaturism sentimental, iar la nevoie, are un antidot, umorul". Și nu uitasem, de asemenea, cele afirmate de ea în *Iașul literar* nr. 6/1956, și menționate de Const. Ciopraga în postfața volumului antologic de versuri editat în 1957 : „Literatura pentru copii e literatură adevărată și nu merge oricum". Cronica a apărut în nr. 7/1959 al revistei timișorene, fiind apreciată. Cred că aș scrie-o la fel și acum, după aproape două decenii, cu aceeași convingere a evaluării sincere și oneste.

În micul concediu medical care a urmat spitalizării, am reușit să ajung la Dorohoi și Ipotești, apoi la Iași, unde i-am luat scriitoarei un interviu, intitulat „Convorbire cu Otilia Cazimir despre literatura pentru copii", apărut în ziarul *Drapelul roșu* din Timișoara, la 30 mai 1959. Reproduc un fragment, edificator pentru concepția despre literatura pentru copii a scriitoarei : „Am scris aceste poezii, ori de cîte ori m-a îndemnat inima să migălesc ceva pentru bucuria celor mici — și a mea : strofă cu strofă, vers cu vers, cuvînt cu cuvînt. Mi-au fost călăuzitoare dragostea pentru copii și dorința de a le insufla dragostea de patrie și de muncă, iubirea adevărului și a naturii. Așa s-a întîmplat că aceste poezii nu se adresează numai unei anumite categorii de copii, și chiar nu numai copiilor". Întrebată, în finalul interviului, cum vede Timișoara, răspunsul i-a fost următorul : „Despre Timișoara, ce să spun ? Cunosc orașul, l-am vizitat de mai multe ori, și pe drept cuvînt, i-ați zis „mîndră Timișoară". Am trăit în regiune și m-a impresionat agerimea bănățenilor, spiritul lor gospodăresc, buna înțelegere între oamenii muncii români și naționalitățile ce conlocuiesc acolo. Aveți și o frumoasă activitate literară ; o revistă din ce în ce mai apreciată. Nu-i exclus ca într-un viitor nu prea îndepărtat, să trec iarăși prin acest splendid oraș".

Din iunie și pînă în august eram victima unei hepatite în formă gravă și din nou internat în spital. La 3 august îmi scria, în cuvinte mîngîietoare, dîndu-mi vești despre ea și ai ei : „La noi, afară de zilele cît a stat Puiu, același cenușiu apăsător [...] Margareta veșnic cu panerul la piață, ca să aibă toată lumea ce-i trebuie. Avem la noi un strănepoțel, pe acel Igor din București, care ne cam scoate sufletul. Nu e el de vină, ci noi, care îmbătrînim. Eu am trecut printr-o perioadă de muncă sălbatică. Am terminat volumul al treilea din *Abai* * și aproape tot ce trebuia să scriu pentru 23 August. Dar cum în același timp am avut de luptat și cu efectele unei gripe virotice (a doua din ianuarie încoace), am ieșit cam prost din toată afacerea asta. Cîtva timp n-am putut scrie nici o carte poștală, mi se făcea rău cînd vedeam stiloul !

* Epopeea poporului cazah, de Muhtar Auezov. (N. autor.)

Deși propriu-zis nu m-am odihnit, parcă am început a-mi reveni. Nici nu-i chip altfel. Aștept să-mi sosească traducerea volumului al patrulea din *Abai*, o revizie a unei cărți de Gorki, — și chiar astăzi am semnat cu E.S.P.L.A. contractul pentru o traducere din Maupassant, *Une vie*. Deci, cel puțin 7—8 luni de muncă grea. [...]

Dacă ești acasă (și vreau să fii), te rog mult trimite-mi interviul cu pricina. Sînt curioasă, Puiu mi-a vorbit de el, dar nu știa cine-i ... vinovatul. De asemenea, țin să citesc cronica literară."

Realizasem interviul, la sugestia redacției ziarului *Drapelul roșu* (la care colaboram intens, concomitent cu *Scrisul bănățean*) însă, datorită faptului că în același număr apărusem și cu o poezie originală dedicată *Zilei copilului*, acesta fusese semnat cu pseudonimul meu din acea perioadă : Silviu Dorian. Prins de a doua internare în spital, și în așteptarea apariției cronicii literare în *Scrisul bănățean*, amînasem expedierea acelui număr de ziar, uitînd, în același timp, a-i comunica lui Puiu despre interviu. Ca urmare acestei scrisori, i-am expediat ziarul cu interviul și exemplarul din *Scrisul bănățean* în care apăruse cronica mea, iar după două săptămîni aveam în față următoarea epistolă : „Iași, 21 august.

Dragă Har, iartă-mă că-ți răspund așa de tîrziu, dar am reluat lucrul — fără să-l fi părăsit, și nu mai găsesc pentru mine nici zece minute de răgaz. Așa e cînd cumulezi literatura cu bucătăria ! Îți mulțumesc că mi-ai trimis revista și gazeta. În „cronică" ai observații foarte bune, care sînt, în același timp, și o replică la unele afirmații ale *Contemporanului*. Nu știam că ești un atît de bun critic, — ba și gazetar, pe deasupra ! Poate că n-aș fi spus tot ce ai spus — dar dacă aș fi spus, așa aș fi spus. Mulțumesc."

Anul 1960, prin apariția volumului *Prietenii mei scriitori*, va însemna un moment de redresare în viața sufletească a scriitoarei, deși lipsa de spor în munca zilnică nu-i va permite a se bucura, în voie, de succesul cărții. Un manuscris din acea perioadă intitulat „Gînduri pentru anul nou 1960" mărturisește despre voința de a munci cu dăruire pentru binele obștesc, despre modul elevat și de mare răspundere în care concepea munca de traducător, despre propria-i părere în legătură cu volumul de amintiri : „... Am depus la E.S.P.L.A. ma-

nuscrisul unei cărți la care țin mai mult decît la toate cărțile pe care le-am scris pînă acum sau le voi scrie de acum înainte : *Prietenii mei scriitori*. Își așteaptă rîndul o serie de schițe : *Povești în două tablouri* (trecutul pus față în față cu prezentul în toate domeniile vieții), pe jumătate scrise și, în parte, publicate. Mă preocupă, apoi, o autobiografie — neromanțată, deși are aerul că ar fi, — pentru care îmi adun de mult materialul, scotocind mereu și tot mai adînc în propriul meu suflet, într-al altora, și în amintire.

Bineînțeles că nu voi neglija nici poezia. În primul rînd, am o datorie de onoare față de cititorii mei cei mai mici. *Baba Iarna intră-n sat* ajungînd acum, la a treia ediție, la un tiraj de 100 000 exemplare, ar fi o ingratitudine din partea mea să nu le mai dăruiesc încă o carte !"

În contrast cu atmosfera acestor rînduri (care desigur au apărut în vreo publicație), unele mărturisiri din scrisoarea de la 10 februarie nu pot fi considerate fără semnificații dureroase pentru ea : „Horia. Z putea să fie drăguț și să-mi dea un telefon, dacă a fost la Timișoara și te-a văzut. Eu nu mai am legături cu cei de la revistă. Le-am dat, la cerere, o traducere — atît. Încolo, lucrez (cît e posibil să lucrez în situația mea) la traduceri, și am fericirea să constat că rămîn zilnic cu o jumătate de normă în urmă ! Versuri — rar, puțin, și numai pentru mine !"

Așa după cum se vede din scrisoarea lui Petru Comarnescu, din 6 aprilie, către ea, acesta era îngrijorat de întîrzierea apariției volumului de amintiri care probabil în acea perioadă ieșea din tipografie. Criticul de artă se arată încîntat de poeziile din *Baba Iarna* . . .

Fusesem pensionat medical, încă din decembrie 1959. În această nouă situație, am putut să mă ocup mai mult de scris, punînd la punct cîteva cicluri de poeme aflate mai de mult în lucru, scriind cronici, recenzii, reportaje și articole pentru reviste și ziare. Astfel, spre sfîrșitul lunii iunie 1960, am făcut o deplasare de zece zile la Iași. Aproape zilnic, spre seară, eram oaspetele casei din strada Bucșenescu, unde scriitoarea și sora ei mă primeau ca întotdeauna cu caldă afecțiune. Se bucurau că am venit să le mai „alung singurătatea" (expresia fiind a Otiliei), deși nu se poate spune că ar fi trăit izolate de lume. Era vorba mai mult de sentimentul de rudenie, funcționînd la amîndouă foarte puternic.

Atunci l-am cunoscut pe strănepotul Igor, de la București, un copilandru distins și foarte inteligent, care desigur nu se putea încadra total în rigorile programului casei, moștenite din bătrîni, ceea ce o făcuse pe scriitoare a se dovedi și mai înțelegătoare față de el. În acele vizite vesperale, cu ecou rămas treaz în memorie, am discutat mult despre munca de creație, cu toate zbuciumele și bucuriile ei. Scriitoarea considera creație veritabilă nu numai operele originale, dar și pe cele de transpunere dintr-o limbă în alta, traducerile. Parcă o aud și acum vorbindu-mi despre truda pentru găsirea corespondențelor de expresie ale versurilor populare ale *acînilor* din stepa cazahă, abundente în epopeea *Abai*. „— Chiar dacă sînt uneori obosită, lucrurile frumoase îmi spulberă aceste stări, simt că reînviez apropiindu-mi-le de suflet", îmi spusese relativ la acele nopți de trudă migăloasă. Și tot ea își exprima propria condiție a vieții din acel timp, nu fără nonșalanță, spunînd : „Aceasta-i piesa pe care o joc : ziua, bucătăreasă ; noaptea, scriitoare ! . . ." Numai datorită acelor eforturi din munca de noapte realizase impresionanta sumă de 44 traduceri (conform bibliografiei întocmite de Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" Iași), între care, dacă ar fi să enumerăm doar cîteva, n-am putea omite *Sulamita* de Kuprin, 1948, *Calvarul* de Alexei Tolstoi (trei volume, cu o ediție 1954 și alta în 1959), Fedin (cinci volume), Cehov (cinci volume), Maupassant (*O viață*) etc.

În privința lui Cehov mi-a vorbit, cu o argumentație demnă de cel mai rafinat critic, despre multitudinea și finețea nuanțelor din fiecare frază a acestuia, despre lupta îndîrjită pe care trebuia s-o dea pentru a găsi echivalențele în limba română, despre datoria de a nu diminua cu nimic valoarea artistică a prozei cehoviene. După mărturia ei, realiza doar cîte două-trei pagini din această proză în timpul unui schimb de lucru nocturn.

Acum, găsind pe volumul IV din Cehov (1956) următoarea autodedicație : „Opt luni de muncă cruntă. O. C.", înțeleg și mai bine cum „vedea" ea spinoasa și, din nefericire, prea puțin bine înțeleasa muncă de traducător. Și nu mă mir că, într-un interviu cu M. Nanu, apărut în *Flacăra Iașului*, în 1954,

apoi în volumul *Inscripții pe marginea anilor* (Junimea, 1973), făcuse următoarele consemnări: „În privința muncii de traducător, țin să adaog că e o muncă modestă și lipsită de orice glorii. Mai mult: aproape anonimă. Editurile au luat obiceiul de a menționa numele traducătorului și al (cum se zice) *stilizatorului* sus, pe contrapagina copertei interioare, cu litere microscopice. Trebuie să-l cauți cu lupa ca să-l descoperi (afară de cazul cîtorva ilustre excepții). Și, oricît ai fi de modestă, această depreciere a unei munci cinstite zgîrie puțintel pe suflet..."

N-am văzut-o niciodată mai bucuroasă ca în acel sfîrșit de iunie al anului 1960, cînd aștepta apariția volumului de amintiri *Prietenii mei scriitori*. Spunîndu-i că l-am cunoscut și eu pe Panait Istrati, cu puțin înainte de a muri, și că aveam o venerație pentru el ca om și ca scriitor, Otilia Cazimir mi-a citit excepționalele pagini din secvența intitulată *Prietenul nostru Panait*. Rostea fiecare cuvînt cu pietate și emoție, de parcă s-ar fi temut să nu trezească din somnul eternității umbra lui Panait, umbra lui Top. O impresionaseră mult suferințele mamei mele, pe care atunci o văzusem pentru ultima dată, și despre care ținea totdeauna să-i vorbesc, deși nu o cunoscuse decît din spusele mele. Ne-am despărțit într-o amiază, neuitînd a mă sfătui: „Trebuie să nu ne aplecăm, trebuie să nu ne lăsăm înfrînți... Altfel, n-am putea ști că am trăit pe acest pămînt..."

Cum a fost receptată noua carte de către constantul ei prieten și admirator Comarnescu, ne-o spune scrisoarea acestuia din 23 octombrie 1960: „abia de cîteva ceasuri, de cînd am luat-o în mînă și nu am lăsat-o pînă ce nu am terminat-o cartea matale *Prietenii mei scriitori*... M-ai emoționat, m-ai făcut să trăiesc și uneori să retrăiesc atmosfera din Iașul de odinioară — cu oameni și mie dragi, pe care de fiecare dată regret că nu i-am cunoscut aproape deloc, ca pe Topîrceanu și Mihai Codreanu sau mult, mult prea puțin ca pe Ibrăileanu. Un aer de melancolie, ușor întristător, ușor pentru că totuși cartea este scrisă cu luciditate și fermă stăpînire-de-sine, cu voite restrîngeri la spovedanii de interes obiectiv, te cuprinde în timp ce-i străbați rîndurile și îi cauți subtextul.

Cel mai patetic descris, poate pentru că și orb, ascunzîndu-și infirmitatea și trăind și murind petronian, în felul său, făcînd exerciții poetice pînă și cu ghiarele morții adînc înfipte în plămînii și inima lui, este Mihai Codreanu. Este tabloul cel mai bogat, mai compus, chiar dacă înfățișează pe poet la asfințitul vieții sau poate tocmai pentru aceasta. Și tocmai aceasta m-a făcut să regret că despre ceilalți nu ai scris decît crîmpeie, în măsura în care ai avut a face cu dînșii, în măsura în care ai trăit unele momente ale vieții lor, Panait Istrati, Arghezi, Sadoveanu, Ibrăileanu. Cunoscîndu-i, ai fi receptat numai cele cuvenite pentru caracterizarea lor. Dar, după cum arăți în prefață, n-ai vrut din capul locului să mergi pe linia aceasta, a lucrurilor auzite, ci numai pe aceea a lucrurilor direct trăite și simțite.

Pe Topîrceanu îl înțelege mai bine un cititor acum, în urma rîndurilor scrise în carte, în urma desei și totuși discretei lui prezențe, dar și aici cititorul trebuie să-l reconstituie din ceea ce îi oferi mai ales despre om și mai puțin despre poet și scriitor. [...] Firește — și e bine — eroina cărții rămîi totuși mata, care comunici experiențele cu prietenii scriitori și cu zgîrcenie mai dai pe ici, pe colo și amănunte pentru cunoașterea mai amănunțită a personalității ce o ai, a firii, modestiei, marii sentimentalități dusă pînă la abnegație. Cartea m-a emoționat, lăsîndu-mi regretul că nu se continuă, că ai fost așa de zgîrcită. Dar poate că vei continua-o, într-un fel sau altul. De altfel, mai sînt oameni ca Ionel și alții despre care de asemenea ai amintiri și experiențe."

La începutul lunii martie a anului 1961 poposeam din nou în Iași, în căutarea unor documente la Arhivele Statului, scriitoarea fiind cea care mi-a dat o recomandare și prețioase îndrumări în acest scop.

Aflasem că Lucian Blaga era grav bolnav, în Clinica a III-a Medicală din Cluj. Relatîndu-i Otiliei Cazimir tragica situație în care se afla marele poet, aceasta se vădi de-a dreptul zguduită, mai ales că tocmai atunci (la 9 martie 1961) murise, în plină activitate creatoare, bunul și vechiul ei prieten Cezar Petrescu.

Cînd am plecat spre Cluj, unde Aurel Gurghianu, ardelean sobru și cu inimă de aur, totdeauna apropiat mie cu prietenie adevărată, avea

să-mi dea amănunte asupra stării poetului și cum pot ajunge la el, scriitoarea mi-a confiat că în aceeași seară îi va telefona lui Lucian Blaga, la patul de suferință, să-i spună „cîteva cuvinte de îmbărbătare, de la inimă". Nu știu cuvintele pe care i le-a spus, dar mi-au rămas gravate în adîncul memoriei cuvintele ei, pilduitoare expresie a conștiinței confraterne și a spiritului de rară omenie, care îi erau proprii : „Consider ca o adevărată datorie din partea mea, acest lucru. În suferința lui, marele Blaga, cu atît mai mult că nu-l cunosc personal, poate va simți măcar pentru cîteva clipe că nu este singur". Era ea, cea care a fost mereu în preajma lui Mihai Codreanu (răpus de aceeași boală necruțătoare) pînă în ultima clipă, aducîndu-i alinare și mîngîiere. Ea, care după cîțiva ani avea să sfîrșească în singurătate, ducînd cu dînsa, se pare, (și cine știe pentru cît timp ?) acel spirit de noblețe al scriitorului adevărat, animat de sentimentul respectului față de confrații de breaslă.

Primăvara acelui an 1961 îi aduse, pe lîngă grijile de fiecare zi și normele de muncă noctură la traduceri, niciodată îndeplinite (datorită conștiinciozității neobișnuite pe care o punea în această muncă), bucuria unei culegeri de versuri originale cu caracter patriotic-cetățenesc *Partidului, de ziua lui*. Chemarea patetică a inimii, explozia de bucurie ce o simțea în fața noilor zări deschise vieții de către învățătura partidului, se convertesc într-o caldă și impetuoasă profesiune de credință :

„Nu-i vremea de odihnă, de uitare . . .
Prietene necunoscut din depărtare,
Deschide-ți sufletul, deschide-ți-l
Cum se deschid corole roșii în april . . ."

Spre toamnă, mi-a venit ideea de a sugera confraților timișoreni (între care întotdeauna m-am simțit îmbrățișat cu omenie și căldură sufletească) să facem o călătorie colectivă la Iași, pentru a ne cunoaște mai îndeaproape colegii din această citadelă moldavă cu un trecut spiritual atît de glorios. În grupul timișorenilor erau : Virgil Birou, Al. Jebeleanu, Mircea Șerbănescu, Radu Theodoru, Sofia Arcan, Vladimir Ciocov, Anghel Dumbrăveanu, Radu Cîrneci — prea inimosul poet de la Bacău — și alții. Discuțiile interesante și rodnice, vizitarea

orașului (pe care poetul George Lesnea ni l-a prezentat cu amănunte istorice pline de mireasma trecutului de mare glorie al Moldovei), călătoria la Cotnari în acel septembrie de aur, cu o oprire în amurg, la întoarcere, pe culmea Repedei, spre a savura mirificul peisaj de seară al celor șapte coline. Otilia Cazimir s-a bucurat și ea de bucuriile noastre deși n-a putut să participe la întîlniri și nici să primească vizita grupului, ea, cea întotdeauna atît de ospitalieră. Era bolnavă. Deoarece revista *Scrisul bănățean* dedicase un număr memorabilei vizite făcute la Iași, o rugasem pe scriitoare să ne ofere și ea ceva cu acest prilej. La 6 octombrie 1961 îmi scria : „Îmi pare rău că n-am nimic pentru *Scrisul bănățean* — eu care, ca fostă . . . bănățeancă vreme de un an și jumătate, am oarecare obligații față de Banat. Sînt, însă, într-o stare mizerabilă. Îmi scăzuse glicemia și începusem să lucrez — cu greu, ca un plod care se ține „copăcel" — cînd au venit o serie de zguduiri care m-au întors îndărăt. Încă din septembrie depusesem actele casei, împreună cu renunțarea, și știam că sîntem supuse demolării, dar speram că totul se va petrece în primăvară, nu asupra iernii, pe îndelete, nu la repezeală — și că vom putea lua cu noi cîteva tufe din liliacul sădit de tata, cîteva flori din cele rămase de la mama. Dar acum cîteva zile, un individ ne-a anunțat că e vorba să plecăm peste două săptămîni . . .

Dacă e adevărat sau nu, încă nu știm sigur. Ceea ce știm, e că am intrat în panică. Dacă ai fi știut să mă asculți marți la radio, te-ai convinge că eram calmă, că ajunsesem să privesc lucrurile dintr-un punct de vedere înțelegător. Dar amenințarea asta imediată, fără timp de pregătire, fără să știi unde te duci asupra iernii, cum te duci fără bani, fără curaj fără sănătate, — m-a doborît.

Nu știu dacă o să mă mai pot redresa din starea de acum.

Așa că, te rog mult să le spui tovarășilor mei timișoreni că voi lipsi, cu regret, din paginile revistei. Le rămîn datoare cu o colaborare. Dar cînd îmi voi plăti această datorie, nu pot să știu.

Puiu știe care-i situația și ne roagă să fim cuminți. Cuminți sîntem. Dar după 55 de ani de viață în casa asta, nu e ușor să te rupi dintr-odată de toate. Vă sărutăm pe toți cu drag, Didi".

Dar lucrurile s-au limpezit nu mai tîrziu decît după o lună cînd, la 8 noiembrie, ne scria că „demolarea casei" fusese „un zvon idiot, dar care ne pusese în tot halul. Acum, perspectivele tîrnăcopului s-au mai depărtat cu cel puţin un an. Apoi, nu mă simt deloc bine cu sănătatea. E vorba de ceva nou, — o depresiune nervoasă" . . .

De fapt, presupusa demolare (care fusese după însăşi expresia ei un simplu zvon) n-a mai avut loc, iar, aşa după cum se ştie, prin grija şi strădania forurilor locale, o jumătate din locuinţă împreună cu mobilierul, cărţile, tablourile, fotografiile şi obiectele scriitoarei, orînduite ca în timpul vieţii acesteia, au devenit azi casă memorială.

Şi iată că are loc acea „Săptămînă a poeziei", manifestare culturală cu interesante acţiuni publice desfăşurate în oraşe şi sate, al căror ecou nu o dată a pus în lumină spiritul emulator al creaţiei lirice din acea vreme . . . Reţinem, ca amănunt demn de toată lauda atît pentru Otilia Cazimir, cît şi pentru Eusebiu Camilar, mărturia distinsei intelectuale ieşene Veronica Gorgos (prietenă de suflet a amîndurora) privitoare la evocarea Magdei Isanos în contextul festiv care se crease.

Venise la Iaşi, cu acest prilej, Eusebiu Camilar ; dar aşa cum era el, mereu preocupat de ideea că ar putea apărea insuficient de modest, la propunerea de a se citi şi din poezia Magdei Isanos, se vădi şovăitor şi chiar cumva jenat, deşi avea sentimentul că poeta care i-a fost soţie era prea adesea „uitată". Însă, în discuţia avută la telefon, Otilia Cazimir a ţinut în mod expres ca programul şezătorii să cuprindă neapărat şi numele Magdei, iar la comunicarea că nu are cine citi, răspunsul venise cu o promptitudine neaşteptată : „Citesc eu !" Şi, cu toate că era bolnavă a apărut pe scenă, avînd în mînă volumul Magdei, pe care îl ţinea la căpătîiul ei, pe etajera cu cărţile cele mai îndrăgite. Emoţionată citi, aşa cum numai ea ştia să citească, poezia „Doamne unde-ai să ne aşezi pe noi". Impresia asupra publicului a fost aceea a unei veritabile revelaţii, datorită gestului grăitor de la sine, neaşteptat : Otilia Cazimir îşi rostise cu glas de adîncă sinceritate, admiraţia ei neţărmurită faţă de marea poetă.

În această situaţie (şi numai datorită Otiliei), Eusebiu Camilar a putut depăşi pragul propriei sale reticenţe, citind şi el din opera Magdei Isanos splendida poezie intitulată „Bărbatul", adevărată perlă a liricii româneşti de totdeauna, căreia contextul şi momentul respectiv îi relevau semnificaţiile în întreaga lor profunzime. Acestei mărturii, soţii Veronica şi Tudor Gorgos, ca unii din prietenii cei mai apropiaţi ai scriitoarei (amîndoi binecunoscuţi avocaţi şi magistraţi) au ţinut s-o adaoge şi pe cea a momentului şi împrejurărilor în care au cunoscut-o pe Otilia Cazimir : „Era în a doua săptămînă după începerea războiului, cînd Jean Hefter, fostul director al ziarului *Lumea* se hotărîse să se mute la Bucureşti. Publicaţia respectivă, de orientare democratică, fusese suprimată încă din anul 1940, aşa că nu mai avea pentru ce rămîne în atmosfera apăsătoare a Iaşului din acea perioadă. În acea zi Otilia venise la soţii Hefter, spre a le mulţumi pentru caricatura lui Topîrceanu (opera lui Ion Sava, eminent regizor şi director de scenă al Teatrului Naţional) pe care aceştia ţinuseră să i-o dăruiască, drept semn al preţuirii lor deosebite faţă de ea, vechea şi valoroasa colaboratoare a cunoscutului ziar ieşean. De la soţii Gorgos reţinem următorul amănunt important pentru istoria literară, conform afirmaţiei lor : „De cîte ori Camilar venea la Iaşi totdeauna mergea cu noi la Otilia Cazimir."

În legătură cu prietenia dintre scriitoare şi soţii Gorgos, extinsă pe spaţiul dintre anul 1941, cînd s-au cunoscut în casa Hefter, şi ziua morţii acesteia, grăitoare ne apare scrisoarea din 20 ianuarie 1957, prin care se scuză că nu i-a putut vizita, după cum fusese stabilit : „Dragii mei, vă scriu la 8 seara, cînd văd că, într-adevăr, n-o să pot ajunge la voi. Aveţi dreptul să credeţi orice despre mine şi să fiţi supăraţi. Dar eu vă cer şi vă rog să mă credeţi că am rămas aceeaşi, şi că dragostea şi prietenia mea pentru voi nu s-a schimbat cu nimic. S-au schimbat, doar, împrejurările vieţii — şi, probabil, am îmbătrînit din cale-afară şi nu mai am energia pe care o aveam ca „să trăiesc".

De ieri era hotărît că vin la voi azi dimineaţă. N-am putut. Am lăsat pe după amiază. N-am putut. Acum, seara, sînt frîntă, şi aşa cum sînt, trebuie să-mi încep „ziua de lucru" — de la ora asta pînă dimineaţa.

De trei zile am avut la Iaşi o redactoare de la Bucureşti, care a stat toată ziua la mine pînă mi-a stors tot ce mi-a putut stoarce. Iar pînă la 31 ale

lunii trebuie să termin volumul VI din Cehov — cam 350 pagini în zece zile, ceea ce e înspăimîntător ! (altfel, volumul — cu onorariile respective — trece în planul anului viitor, perspectivă care nu-mi surîde de loc . . .)

Așa că astăzi n-am putut fi cu voi. Mă doare inima. [. . .]

Cu toată vechea și buna dragoste de totdeauna vă sărută,

Nana Didi"

Dar amintirile acestor prieteni nu se opresc la cele mai sus relatate, în legătură cu firea darnică și modul de a gîndi al scriitoarei, mai ales în problemele vieții ei personale. Datorită acestei trăsături sufletești, cînd Tudor Gorgos îi reproșase că ajutase material o rudă foarte îndepărtată care, după părerea sa nici n-ar fi trebuit considerată ca atare, replica Otiliei a fost sentențioasă, fără drept de apel, dezvăluindu-i un anumit voluntarism care-i completa fericit profilul moral atît de complex : „Nu mă interesează dacă cei pe care-i ajut îmi sînt rude sau nu. Dar trebuie , trebuie numaidecît să le sar în sprijin cînd se află în suferință !"

În legătură cu casa memorială „Otilia Cazimir", inaugurată la 8 iunie 1972, cînd, împreună cu Ana Mâșlea am citit elegii dedicate scriitoarei (se împlineau cinci ani de la moarte), un efort lăudabil a fost depus de harnicul și pasionatul muzeograf prof. Ioan Arhip, actualmente director al Complexului Muzeistic Iași. Cei patru moștenitori legali existenți în acel moment au donat jumătate din imobil (două camere), în cealaltă jumătate rămînînd a locui nepoata scriitoarei, Alisa, medic primar. Patrimoniul de mobilier, obiecte, cărți și scrisori a fost achiziționat de către Complexul Muzeistic, aflîndu-se în camera scriitoarei. Faptul că majoritatea manuscriselor și fotografiilor au fost încredințate de ea lui George Sanda (care s-a ocupat de editarea lucrărilor de publicistică, manuscrisul fiind gata pregătit de dînsa) a ținut de voința ei, iar condițiile convenite între cei doi nu se știu. George Sanda locuia în București și era permanent în legătură cu editurile, în timp ce ea, tot mai bolnavă și extenuată, nu mai avea puterea fizică de a se ocupa de această problemă, muncind neîntrerupt la pregătirea materialelor care aveau să formeze cele două volume de *Scrieri în proză* și volumul de publicistică *Inscripții pe marginea anilor*, apărute postum.

PRIETENII MEI CEI MAI MICI ȘI CEI TINERI . . .

Sentimentul de dragoste pentru copii la Otilia Cazimir s-a vădit tot timpul ca o constantă a sufletului ei larg deschis spre lume, fiind singurul care pare că i-a luminat viața cel mai mult. O dovedesc aceasta în primul rînd prozele ei care îmbracă aspecte diferite și nuanțe nespus de fine, relevînd de-a lungul întregii opere compasiunea și fraternizarea cu cei obijduiți, precum copilul „cu ochi bănuitori și triști de cîine bătut" din *Vînt de toamnă*, Hani, orfanul din *Cîntec de leagăn*, Tache cel mititel din *Om cu năcazuri*, Gheorghiță cel condamnat la moarte prin turbare datorită ignoranței celor din familie și mulți alții. Și o dovedesc, la rîndul lor, toate poeziile în care este evocată cu o deosebită putere de înțelegere psihologia copilului, cu acele reacții și mișcări sufletești pe care, în puritatea și naivitatea lor, numai copiii le pot avea. De aici, și marea popularitate a operei scriitoarei în rîndurile copiilor de pe întreg cuprinsul țării, nenumăratele dovezi de prețuire din partea acestora față de ea, de la acel măr oferit ca dar simbolic de către o țărăncuță elevă în clasa I de liceu și pînă la vizitele în grup ale școlarilor din Iași sau din alte localități. Nenumăratele scrisori primite de aceasta de la copii probează sentimentul unic în felul său, de sinceră dragoste reciprocă dintre scriitoare și micii săi cititori, dintre scriitoare și tinerii pe care i-a apropiat de suflet, îndrumîndu-le pașii.

Negreșit, un rol de seamă în apropierea copiilor de literatura Otiliei Cazimir l-au avut și îl au cadrele didactice. Prozatoarea timișoreană Sofia Arcan, publica în 1965 un reportaj din comuna Covăsînț — Arad, unde profesoara Zenovia Pristoleanu a avut o idee originală cu adînci și trainice conse-

cînte în viața culturală a satului. În vacanță a pornit cu magnetofonul prin țară și s-a oprit în diverse localități, imprimînd pentru covăsînțenii ei, interviuri sau lecturi din opera multor scriitori din țara noastră. „Seara de 13 februarie 1964 a fost dedicată scriitoarei ieșene Otilia Cazimir, mult îndrăgită de cititori, care-și sărbătorea la acea dată cea de a 70-a aniversare a zilei de naștere. Într-o vitrină au fost expuse volumele autoarei (...). Profesoara Zenovia Pristoleanu a citit un medalion urmat de recitări susținute de către elevi și audiții pe bandă de magnetofon din înregistrările făcute la Iași. La sfîrșitul șezătorii elevii au trimis Otiliei Cazimir o scrisoare de felicitare, însoțită de un tablou în ulei reprezentînd o uliță din Covăsînț".

Evocînd figura scriitoarei, sculptorița Iulia Oniță a ținut să-mi reamintească faptul că tatăl pictorului Jean Cosmovici fusese frate al mamei lui George Enescu și că părinții ei s-au împrietenit cu pictorul prin intermediul preotului Enescu, unchiul marelui muzician. Atunci cînd ea locuia la familia Cosmovici (pe strada Codrescu, 11, în pitorescul Copou) a avut loc dezvelirea bustului lui Topîrceanu. „Era prin 1938, cînd am cunoscut-o pe Otilia Cazimir intrînd în curte la familia Cosmovici, spune Iulia Oniță, — cu guleraș și lavalieră la bluză, și m-a impresionat profund, chiar din acea clipă, figura sa distinsă, căldura din privirile ei larg deschise spre lume... Acolo, în fiecare joi veneau: Sadoveanu, Păstorel Teodoreanu, Otilia Cazimir, Mihai Codreanu, George Lesnea, precum și Sonia Cluceru sau Alexandru Giugariu, cînd se aflau în turneu la Iași. Fiecare își avea locul său în salon. Sadoveanu bea numai un fel de vin (ceva de la Cotnari) pe care gazdele îl țineau anume rezervat pentru el... De cîte ori citea Sadoveanu venea și George Călinescu, față de care pictorul Cosmovici avea o mare admirație... Deși eram o fire mai retrasă, Otilia Cazimir a căutat să se împrietenească cu mine, așa cum era ea: veșnic preocupată de sufletul copiilor. Mă punea să-i povestesc tot ce știam despre Dorohoiul copilăriei mele, mai ales despre obiceiurile de Crăciun din părțile locului, care se vede că aveau ceva nou pentru ea. Apoi, despre Enescu, despre Dumitru Furtună... Cosmovici era un om mai sobru, în timp ce eu, destul de neastîmpărată. Spre a scăpa de ochii săi, îmi găsisem un ascunziș tocmai... sub masa lui de lucru. Dar aceasta a mers pînă în ziua cînd o cățelușă albă și mițoasă, cu capul rotund, pe nume Bondăcița, m-a descoperit. În mod firesc, pictorul m-a mustrat aspru, dar chiar atunci cînd era obligat să facă așa ceva, același umor specific al său, îl trăda, iluminîndu-i fața... Și totuși, de necaz, supărată pe cățelușă, m-am apucat și-am tuns-o exact cum era tunsă Otilia Cazimir: cu breton, punîndu-i guleraș și lavalieră, și ieșind apoi cu ea în curte, la joacă. Apăru pe poartă scriitoarea, recunoscînd imediat că ea fusese „modelul" din pozna mea, și, izbucnind în hohote de rîs, în timp ce pictorul, iritat, îmi ținea logosul său necruțător, spuse: Nu vezi ce bine seamănă cu mine? E superbă! Cum te poți supăra pentru așa ceva?... Am început să plîng, ea a venit să mă mîngîie, m-a pus să spun o poezie, ca ispășire. (Pe atunci și eu începusem a scrie versuri). A rămas la noi întreaga după-amiază, iar seara a venit Sadoveanu. Este o amintire pe care o voi păstra, la fel de vie, toată viața, și cînd îmi revine în memorie parcă sînt din nou aceeași de atunci... Mai tîrziu, mi-am dat seama că poezia ei avea atît de multă vitalitate și autenticitate tocmai datorită faptului că știa să comunice cu oamenii de toate vîrstele, începînd cu copiii. Poezie pornită nu din imaginație, ci din adevărul receptat din legătura directă cu viața. O revăd pe scriitoare, cînd năvăleau copiii acolo în curte. Ea era singura care venea între ei, găsind ce să discute cu fiecare în parte, după vîrstă, după fire. De cele mai multe ori îi provoca pe copii să vorbească, să se exprime așa cum erau fiecare... După un timp, îmi devenise o adevărată confidentă. Dar și cei mai mici îi spuneau tot ce aveau pe suflet, bucurii sau necazuri..."

Și în timp ce Iulia Oniță retrăiește cu adevărată pietate amintirile, figura mereu tînără a Otiliei Cazimir pare a prinde contur printre busturile din lumina ferestrei, așa cum a fost: caldă și protegui-toare, zîmbind cu nobilă duioșie. Un bust de abur, nesupus legilor spațiului și gravitației, făurit pe neștiute de gîndul și mîinile cele atît de sensibile și harnice ale meșterului din fața noastră.

Dacă afinitatea și afecțiunea scriitoarei pentru copii a constituit în tot timpul vieții una dintre tră-

săturile esențiale ale firii sale, nu mai puțin sensibilă s-a dovedit a fi și față de tineri, mai ales fața de cei cu preocupări literare, pentru care nu s-a ferit a sacrifica permanent din timpul ei de muncă, cel atît de drămuit și mereu insuficient. Nu evita să spună lucrurilor pe nume și nu încuraja oricum, la întîmplare. Iar cînd descoperea un talent de reale posibilități, avea, de-a dreptul, momente de jubilație, cum s-a întîmplat cînd mi-a vorbit, cea dintîi, despre Nicolae Labiș: „Acuma, fiindcă te interesează, hai să-ți arăt niște versuri care, prin strălucirea exprimării și profunzimea sentimentului cred că vestesc un nou mare poet al nostru!..."

Nu știam de unde avea manuscrisul și nici numele autorului despre care-mi spusese doar că e încă adolescent, dar, într-adevăr, versurile citite aveau ceva magnetic în ele, un sunet profund și răscolitor, parcă venit de-a dreptul din inima pămîntului românesc. Citea nespus de cald, deși tonul sobru, plin de naturalețe, nu avea nimic patetic în el. La terminarea lecturii era pur și simplu emoționată, de parcă n-ar fi citit versurile altuia, ci pe ale ei însăși. Glasul său punctă apoi tăcerea, asemeni unei bătăi de clopot venind din adîncime de zări: „Cu astfel de imagini care sclipesc neobișnuit, și cu astfel de sensibilitate se face adevărata poezie! Și păcat că băiatul acesta grozav n-a mai rămas aici, pe meleagurile Iașului!"

Ascult acest glas al ei și acum, după destul amar de vreme de cînd nici ea, nici Labiș nu mai au glasuri pămîntești. Glas al înțelegerii și dragostei pentru schimbul de mîine al literaturii noastre, rostindu-se cu cel mai nobil spirit de răspundere: „Este datoria noastră, a celor mai vîrstnici, să luminăm calea celor ce vin după noi!..."

De felul cum știa Otilia Cazimir să surprindă portretele sufletești ale tinerilor, în trăsături de mare precizie și finețe, și cum se ataşa de aceștia, grăitoare mi se par a fi următoarele rînduri privitoare la fiica lui Aurel Bugariu, a cărei iubire și recunoștință față de scriitoare pot fi considerate demne de laudă: „Iași, 27 februarie 1956 — Iubite prietene, țin să-ți spun că m-am legat mult de copila matale, e un suflet curat și drept. Harnică și cuminte (peste măsură) fără absolut nici o preocupare ușuratică, privește viața serios și-și pune mereu probleme pe care, în naivitatea ei, i se pare că

le poate rezolva. E foarte documentată în chestii politice și sociale, care o pasionează; e o studentă excelentă, muncitoare și conștiincioasă. Mi-a mărturisit că și scrie (fata lui tată-său), dar nu mi-a arătat nimic. Poate e cam bruscă uneori, dar bruscheța asta, care e mai mult sinceritate, e justificată, măcar în parte... E atît de discretă și delicată... Să știi că mi-i dragă!" (...)

Acestei tinere, de care se ataşase mult, Otilia Cazimir îi scrie, cîteva misive, calde, încurajatoare.

Iată cum o vedea Lidia Bugariu-Zub pe scriitoare, într-o pagină din decembrie 1966: „De undeva, a plecat pe poartă o fată, spre zare, și-a sorbit lumea, drum cu drum, adevăr cu adevăr, tristețe cu tristețe, a adunat-o cu toată strălucirea, cu toate culorile și cu toate umbrele-n inima ei și din inimă i s-a desprins o chemare și-un cîntec: grele de sens, ca un clopot — au umplut zarea." (...)

Ca în ziua de 9 iunie 1967, trăind cu sinceritate durerea ireparabilei pierderi, aceeași tînără să noteze:

Iată ce-aproape mi-ai devenit, Surioară,
Tu, fără vîrstă, veșnic zbucium și veșnic tinerețe.
Tu, privire vie și cuvînt potrivit,
Tu, suflet mereu în stare să cuprindă lumea și viața,
Pe unde ești?

O revăzuse pentru ultima dată cu două săptămîni mai înainte de noaptea sfîrșitului, găsind-o tot vioaie și glumind, în timp ce o fată de ajutor în casă o pieptăna. Ba chiar zise, tot în glumă, că o să-și taie părul. Totdeauna o considerase ca pe un adevărat părinte, „om fără vîrstă", cu un umor lipsit de sarcasm... Erau atunci acolo niște reporteri de la Radio, care o solicitaseră (deși se știa că este bolnavă) și ea n-avusese tăria să-i refuze.

Despre tînărul student Claudiu Paradaiser, (astăzi valoros muzeograf și autor al unor volume de artă) scriitoarea mi-a vorbit adeseori, cu multă căldură. Așa după cum ne-a mărturisit acesta, se prezentase în strada Bucșenescu: „O caut pe maestra Otilia Cazimir"... „Și ce treburi aveți dumnea-

voastră cu „maestra ?", întrebă ea, apăsînd cu delicată ironie pe ultimul cuvînt. „Vreau s-o cunosc !" „Poftim, cunoaște-mă ! . . ." veni răspunsul neașteptat. I-a încredințat caietul cu versuri, iar la data fixată pentru discuție, „rezultatul" n-a fost extraordinar, dar opiniase că „există ceva talent și că pentru a-l dezvolta era nevoie de muncă multă, de lecturi alese și de a scrie despre lucruri trăite, nu inventate". „Aprecierile sale — spune Claudiu Paradaiser — încurajau fără să predispună la comoditate, iar observațiile critice nu puteau să descurajeze decît pe cei total lipsiți de chemare. Punea o mare finețe în ele și atîta grijă și căldură sufletească încît simțeai că vin de la un prieten adevărat, de la un prieten cu mai multă experiență, care nu-ți vrea decît binele. Dar nu se rezuma numai la atît. Debutul multor poeți și scriitori tineri a fost determinat de intervențiile sale."

Prin ea, în 1955, Claudiu Paradaiser (care inițial urmase, la Iași, Facultatea de istorie, apoi la București, germana) a început să publice în *Iașul literar* versuri originale și traduceri. O scrisoare din 18 decembrie 1956 stă mărturie asupra intervenției făcute de scriitoare pe lîngă Editura Tineretului pentru a-i publica acestuia traducerea cunoscutei opere *Germania — o poveste de iarnă* de Heine.

Văzînd că scria sonete, l-a dus și pe el la Mihai Codreanu, în primăvara anului 1956, (după ce, bineînțeles, îi vorbise în prealabil despre dînsul), vizita petrecîndu-se astfel : „Cum e vremea, duduie Otilia ?" întrebase bătrînul mag. „E o zi dureros de frumoasă, coane Mihai !" „Ia să *văd* eu cum arată tînărul nostru poet," spuse maestrul și îi pipăi atent, cu degetele, trăsăturile feței, arcadele, fruntea, apoi coborî palmele peste umeri încheind : „Zdravăn băiat și nu urît . . ."

Mai vîrstnic decît alții, dar și cu beneficiile experienței de viață (pe lîngă o structură interioară bine echilibrată, specifică transilvănenilor), lectorul și apoi conferențiarul universitar Al. Husar era un vechi admirator al scriitoarei. Nu este de mirare, deci, că venind la Iași, a căutat să o cunoască mai îndeaproape, iar aceasta, la rîndul ei, să-i prețuiască afinitatea pentru literatură. Așa se face că atunci

cînd l-am cunoscut, la o șezătoare literară desfășurată în fața studenților în toamna anului 1961, numele său îmi era bine știut. Otilia Cazimir îmi vorbise în termeni elogioși despre el.

Pentru Al. Husar scriitoarea a constituit o prezență spirituală emulatoare, un exemplu de mare conștiință socială și artistică. Grăitoare în acest sens au fost impresionantele și călduroasele evocări pe care acesta i le-a făcut în diferite prilejuri, vorbind despre ea cu cea mai înaltă admirație și atrăgînd atenția asupra valorii artistice și etice a operei sale. De asemenea, este știut că o contribuție destul de însemnată la realizarea casei memoriale din strada Bucșenescu a adus și Al. Husar, care în acea perioadă era președintele Comitetului județean de cultură și artă. Astfel, el nu și-a dezis cu nimic sentimentele sincere de admirație față de Otilia Cazimir, așa cum și le-a exprimat încă la venirea sa în Iași, la 4 iunie 1961, cînd îi scria : „Am primit sobrul, măgulitorul dumneavoastră autograf și, după zile în șir încărcate profit de primul ceas liber în care, măcar pe această cale, vă pot mulțumi.

Sînt fericit la gîndul că-n Iași aflu în dumneavoastră scriitoarea pe care de ani și ani, din văile Ardealului, cu gîndul spre țara de vis a Moldovei, doream s-o cunosc.

Sînt fericit la gîndul că-n preajma dumneavoastră, într-o seară de lumină și pace, ascultînd și privindu-vă, mi-a fost dat să trăiesc în vecinătatea umbrelor mari ce dau vieții D-voastră contur și relief.

Sînt fericit la gîndul că acest „cald început de prietenie", pe care-l semnați, — nu-mi închide porțile spre țara de flori și altare în a căror lumină trăiți.

Vă doresc din tot sufletul ani prodigioși, Duduie Otilia, fericit și la gîndul că-mi va fi mai aleasă viața la Iași, știind că-mi îngăduiți să vă pot cultiva prietenia.

Vă sărut mîna cu adînci și vii sentimente de respect, *Al. Husar*"

Cît de mult îl prețuia și îl iubea scriitoarea pe poetul Florin Mihai Petrescu, mi-au spus-o înseși cuvintele ei rămase în memorie, rămase în scrisori :

„cel mai talentat și mai sensibil din generația tînără" (era prin 1956), „om cu o educație aleasă", „delicatul Florin", „cultura bogată a lui Florin", „perfect cunoscător al tehnicii versului" și alte aprecieri asemănătoare. Era sincer atașată de familia lui, pe care o cunoștea de demult. De cîte ori delicatul poet voia să-și verifice unele realizări (mai ales în anii începuturilor) venea la ea, unde găsea totdeauna răspunsuri și sfaturi înțelepte, îndemnuri calde, sincere, atît de trebuitoare în momentele de îndoială sau neîncrede în propriile disponibilități. „Îl cunosc cel mai bine și îmi este cel mai apropiat sufletește", mi-a mărturisit scriitoarea, întristată că nu era mai robust, dar bucuroasă, în schimb, că „e poet născut iar nu făcut, binecuvîntat cu multă inteligență".

La rîndul său, acesta și-a manifestat în permanență recunoștința pentru prietenia ce i-o acorda, așa cum se vede și din rîndurile trimise din Sinaia, la 21 august 1957 : „După ce m-am plimbat cîteva zile la mare, sosit ieri în liniștea solemnă a munților, vă trimit, stimată și scumpă Duduie Otilia, gîndurile cele mai alese".

Avînd o mare și îndreptățită încredere în el, scriitoarea apela uneori la mici servicii din partea lui, cînd pleca la București, iar el era fericit să le îndeplinească. Acest aer de mulțumire sufletească a poetului bucuros că s-a onorat față de cea pe care o iubea cu sinceritate, transpare din scurtele scrisori pe care i le trimitea.

Prin claritatea și muzicalitatea impecabilă a poeziei sale riguros cizelate în spiritul unei modernități clasicizante, cu multiple virtuți incantatorii, Florin Mihai Petrescu probează că s-a apropiat nu numai de omul Otilia Cazimir, ci și de modul cum aceasta concepea literatura ca artă pusă direct și eficient în slujba omului. Este puntea de legătură dintre scriitoare și cel mai drag emul al ei, simbolul perenității în timp a omeniei și frumosului.

Prezentă mereu în casa Otiliei Cazimir, se poate spune că de Ana Mâșlea aceasta s-a ocupat cel mai mult, dăruindu-i din timpul ei de muncă și odihnă.

La rîndul ei, Ana Mâșlea a intuit în bună măsură gesturile de dăruire ale scriitoarei, care îi devenise mai mult decît o îndrumătoare literară, mai mult decît o confidentă oarecare : „Lîngă dumneavoastră am conștiința bogăției din mine. Sînt atît de rari oamenii lîngă care te poți simți întreg, așa cum ești". (. . .)

Faptul că Otilia Cazimir a avut o mare și binefăcătoare influență asupra tinerei începătoare în ale scrisului (și adeseori teribilistă în păreri sau pur și simplu afectată) rămîne destul de convingător exprimat în rîndurile din 6 februarie 1965 : „Nici n-am stat două zile acasă și simt în adîncul sufletului lipsa întîlnirilor noastre. [. . .] Vă doresc gînduri frumoase, sănătate și mai mult noroc în tot ce vă doriți. Am să fiu mai optimistă ! Vă promit".

Dacă Ana Mâșlea a reușit să realizeze în cele din urmă unele poeme notabile și să publice două plachete, aceasta se datorește și ajutorului primit din partea Otiliei, și e mare păcat că scriitoarea n-a mai apucat să vadă evoluția celei pe care, cu dragoste și spirit de sacrificiu, a îndrumat-o.

Între acei tineri pentru care Otilia Cazimir a însemnat sprijinul esențial în găsirea unui drum poetic și mai ales limpezirea acestuia, prezența lui Ioanid Romanescu stă în prim plan. „E talentat, dar tare haotic și neînchegat, cu un dureros complex sufletesc", mi-a spus scriitoarea despre el, pe cînd încă nu-i cunoșteam decît prea puțin versurile. Și se pare că nu s-a înșelat. Însă, nu aceasta importă în fond, ci faptul că a primit ajutorul ei, dat la timp și fără zgîrcenie. O probează numărul apreciabil de scrisori ale acestuia către Otilia Cazimir, din care rezultă că și ea îi scria atunci cînd nu se afla în Iași. Cîteva fragmente din scrisorile poetului sînt concludente în acest sens : „Am primit cu nespusă bucurie caldele și însuflețitoarele dv. rînduri. (. . .) Am mai scris o poezie, — și am distrus-o. Uneori, pentru un singur cuvînt, distrug pagini întregi. Nu știu dacă procedez bine, dar sînt convins că aceasta înseamnă mai mult exigență decît prostie. Cînd vin la Iași, la dv., mai aduc poezie. Vă mulțumesc din suflet pentru scrisoare. Vă doresc multă, multă sănătate". (Din Tîrgoviște, la 21 iulie 1961).

Este evident că tînărul trecea prin mari frămîntări sufletești, așa cum rezultă din altă misivă : „Rîndurile dv. au lovit puternic în dezacordul meu moral din ultimul timp și mi-au dat noi forțe. Dv. sînteți — sincer vă spun, cel mai mare suflet pe

care l-am cunoscut. Mă voi strădui să muncesc și mai mult, să nu dorm chiar deloc, să distrug mai puțin din ceea ce scriu, să vă ascult. [...] Nu mai trimit acum, în plic poezii ; aduc mai multe cînd vin la Iași — la — dv. (pe data de 28—06). Vă mulțumesc încă odată pentru imboldul ce mi l-ați dat".

Iar la 11 august, din Voinești : „Vreau să termin o facultate, măcar, să pot scrie ; vreau să nu mai merg cu capul plecat. Vă rog, dacă vine tov. Todosia, vorbiți cu d-lui. Vă mulțumesc pentru tot ce faceți pentru mine și vă promit că nu vă voi dezminți niciodată. Cînd vin la Iași, vin pe la dv. Vă doresc multă, multă sănătate.

Cu profund respect și devotament,

Ioanid"

Apoi, la 28 august 1961, tot din Voinești : „... Am vrut să vin a doua oară la dv. să vă mulțumesc pentru marele sprijin, dar m-am gîndit că aveți mult de lucru și nu v-am mai deranjat. Am vrut să vă telefonez, dar nu am avut în buzunar nici măcar 25 de bani. Vă mulțumesc din tot sufletul pentru tot ce faceți pentru mine !

În drum spre casă, gîndindu-mă la dv., deseori mi-am șters lacrimile bucuriei. Ce m-aș fi făcut fără ajutorul dv. ? [...] Acum am căpătat încredere în mine. Vreau să trăiesc. Și pentru mine viața e poezia".

Că într-adevăr scriitoarea l-a surmontat în cele mai grele situații, o dovedesc și aceste rînduri de la Onești, fără dată, însoțind sonetul alb *Magie* : „Stimată Doamnă Otilia, vă sărut mîinile, cu veșnica recunoștință ce v-o port și jur să fiu învingător în lupta cu viața, așa cum totdeauna m-ați învățat".

În altă scrisoare, un post-scriptum : „Medicamentele de la Duduia Margareta sînt extraordinare. Am început și eu să-mi cumpăr. Îi mulțumesc din suflet și-i doresc sănătate".

Și iată-l pe Ioanid Romanescu scriindu-i Otiliei Cazimir pe o hîrtie cu antetul revistei *Ateneu*, la 20 aprilie 1965 : „Stimată Doamnă Otilia Cazimir, vă trimit abia acum ultima formă a manuscrisului, intrucît greutăți de tot felul m-au oprit în fel și chip. Cred că titlul volumului va rămîne acesta : *Convenție* ; dacă dv. sugerați alt titlu, sînt de acord și vă ascult. Am grupat poeziile în trei cicluri : *Cîntec din oase, Evrika !* și *Sonete albe*, dar orice cuvînt îl schimb, la sfatul dv. de a cărui rezistență la timp nu m-am îndoit niciodată".

N-aștepta recunoștință din partea nimănui (și, fiindcă ea nu mai este, să spunem că ades recunoștința omenească e scurtă), ea atîta știa : să ajute. N-a precupețit nimic pentru a-i ajuta pe tinerii care i-au cerut sprijinul și exemplul ei este unul din cele mai nobile.

Nu, ea n-a fost izolată. Singură, poate, dar nu izolată. Și îmi amintesc cu cîtă prețuire îmi vorbea de Constantin Ciopraga și D. Costea, de Nicolae Barbu, Liviu Leonte, de mai tînărul Andi Andrieș, pe care îi stima în mod deosebit. Aparținînd unei generații căreia îi supraviețuise, înțelegea să continuie acea etică socială, încălzită de omenie, de care se lega numele lui Ibrăileanu și Sadoveanu.

SPRE SFÎRȘIT...

Între eforturile pe care scriitoarea a trebuit să le întreprindă către sfîrșitul anului 1960 și la începutul anului 1961, a fost (așa după cum a ținut să-mi spună în vara ce a urmat) și cel dedicat stilizării traducerii după versiunea engleză integrală, publicată de Nora Barlow, a importantei opere a lui Charles Darwin, *Amintiri despre dezvoltarea gîndirii și caracterului meu*, cu subtitlul *Autobiografia (1809—1882)*.

„— Iată o muncă delicată și încordată pe care am făcut-o cu mare plăcere", mi-a mărturisit Otilia Cazimir, adăugînd tot atunci, „dar a cărei editare m-a și amărît destul, datorită unor împrejurări penibile și neprevăzute în care s-au întocmit formele respective".

Reținem, atît bucuria pe care aceasta a avut-o în realizarea lucrării respective, precum și faptul dureros că tocmai atunci starea sănătății i se înrăutățise vizibil, după cum va arăta mai tîrziu (la 9 iulie 1962) în contextul unei scrisori către profesorul Marcel Demetrescu, soțul nepoatei sale Coca,

de la Sibiu : „Am fost rugată să lucrez, împreună cu Viorica Dobrovici (nepoată de văr, profesoară de engleza la Universitate și la Institutul de Medicina) traducerea *Autobiografiei* lui Darwin. Începuse diabetul, coronarita și celelalte, aveam deja prea mult de lucru, — totuși n-am putut refuza. Am acceptat. Lucrul a mers admirabil. Cartea — minunată, iar colaboratoarea mea, inteligentă, perfectă, cunoscătoare a limbii engleze, și conștiincioasă. Am muncit amîndouă cîteva luni la șir, și la 5 februarie 1961 am încredințat manuscrisul dactilografiat spre a fi depus la Editura Academiei. Pe urmă am așteptat... O duceam greu, n-aveam voie să lucrez, începuseră lipsurile, descurajarea. Așteptam să iscălim contractul și contractul nu venea. În sfîrșit, în april 1962, un cunoscut îmi scrie că a dat cuvenitul aviz de intrare în tipografie a cărții lui Darwin, că a citit lucrarea cu interes, că mă felicită, etc. (...) Rămîne de văzut ce vom încasa ca drept de autor. Vorbind cu cineva, d-sa susținea că suma va fi neglijabilă : 10 coli de autor a... 300 lei coala !"

Dincolo de drepturi de autor și de tarifele pentru traduceri se afla însă situația financiară precară a scriitoarei. Îmi reamintesc că mi-a mărturisit de intenția Vioricăi Dobrovici de a-i oferi o sumă de bani în contul drepturilor de autor care le reveneau. Jenată Otilia Cazimir n-a acceptat. Dar în final, cînd respectivele drepturi au venit totuși, iar Viorica Dobrovici a hotărît să-i adreseze partea ce i se cuvenea, n-a avut încotro : era prea strîmtorată și o iubea prea mult pe nepoata colaboratoare, spre a-i refuza nobilul gest. Acum, după cei 15 ani ce s-au scurs de atunci, confesiunile Vioricăi Dobrovici privitoare la relațiile cu scriitoarea și munca efectuată împreună la *Darwin* sînt de-a dreptul emoționante : „Se bucura cu întreaga ei ființă cînd mă auzea la telefon sau cînd mă zărea venind în lumea ei austeră și totuși atît de caldă din căsuța bătrînească, cu flori, amintiri de demult și pisici... Odată, îngăduindu-mi să folosesc moldovenismul „mîțe", care amintindu-mi de copilărie, mi se păruse potrivit cu atmosfera din casa și curtea de pe Bucșenescu, m-am pomenit cu un răspuns în care dojana primea forma duioșiei materne : „Să știi de la mine că nu se spune așa cum ai spus tu, ci așa cum trebuie !" Iar cuvîntul a fost pronunțat în silabe apăsate, ca la o lecție din școala primară :

pi-si-că !... Prin 1958 am reușit s-o conving să vină la noi împreună cu Margareta, iar soțul le-a adus cu mașina. Era un eveniment pentru ea că a mai ieșit din casa în care se claustrase, și arăta cu totul alta. Întinerită, bucuroasă ca un copil, fiindcă negreșit toată viața a avut un suflet curat și cald ca de copil. La plecare, fiindcă băuse puțin vin, tot cu aerul unui copil a zis : „— S-a dus dracului noaptea mea de lucru !..." Cînd am lucrat cu ea la *Darwin*, mi-am dat seama cît era de exigentă și conștiincioasă în muncă, cu ce atenție urmărea sensul intim al cuvintelor și expresiilor, pentru a le găsi cel mai potrivit și exact echivalent românesc... Deoarece am întîlnit în text unele fraze cu subiecte sau predicate subînțelese, (așa după cum s-a arătat și în prefața tehnică), a trebuit să le adăugăm în traducere subiectul sau predicatul după caz, punîndu-le paranteze, spre a se vedea că este vorba de un adaos la textul original...

... Ca scriitoare, nu-i pot găsi un profil asemănător în literatura noastră și chiar în cea universală. După mine, este un „unicat" atît prin sensibilitatea cît și prin umorul ei aparte, sănătos, organic, îmbrăcat totdeauna în cuvinte din cele mai plastice. Ca om, la lucru, era de o corectitudine exemplară, mereu exigentă cu sine. Parcă o și aud, spunîndu-mi, după ce eram convinsă că tot ce făcusem ieșise bine : „— Ia să vezi tu că am scrîntit-o ; trebuie să refacem !" Și avea dreptate. Și numai astfel, pînă la urmă, am fost amîndouă mulțumite de rezultatele colaborării. Dealtfel, și la traduceri ea lucra cu aceeași pasiune și meticulozitate, revenind asupra cuvintelor și sensurilor ca atunci cînd elabora creații originale...

Adeseori îmi citea scrisorile pe care le compunea, mai ales cele care vizau atitudini și probleme delicate, întrebîndu-mă fără înconjur : — „Ce zici tu !" Iar eu, gîndind că un anumit mesaj fusese conceput și redactat într-o stare de mîhnire prea mare, îi răspundeam : „— Mai las-o două-trei zile !" Părea că am convis-o să mai aștepte, dar a doua zi pe la amiază îmi dădea telefon, nu fără o anumită mîndrie în glas : „— Să știi că tot am trimis scrisoarea !... Totdeauna cînd ne despărțeam, la ea acasă, îmi spunea, grijulie : „— Îți dau telefon să văd dacă ai ajuns cu bine", de parcă cine știe unde plecam. La jumătate de oră îi și auzeam vocea în

receptor, şi lucrul acesta mă emoţiona profund... Avea resurse sufleteşti puternice care acţionau fericit şi spontan asupra ei în momentele cele mai critice, aşa cum s-a întîmplat în cazul greutăţilor ivite la editarea traducerii pe care o realizasem împreună. Îmi reamintesc bine cum o lăsasem amărîtă şi revoltată peste măsură, iar după puţin timp, cum îmi spunea la telefon, cumva amuzată: „— După ce ai plecat, aşa m-a pălit un rîs!"... M-a impresionat mult nu numai dragostea ei pentru oameni, ci şi cea pentru animale. Cine alta decît ea ar mai fi putut să-şi lase baltă treburile de zi de acasă, pentru a-şi duce cu taxiul o pisică la operaţie, cum a făcut spre a o salva pe Ţunea?... Văzînd-o că este mereu tracasată de problemele financiare şi aflînd că prea ajuta pe toată lumea, lipsindu-se pe ea însăşi de multe lucruri strict necesare care i-ar fi făcut viaţa mai uşoară şi plăcută, ştiu că i-am spus la un moment dat: „— Bine, Didica, dar de ce eşti obligată să sacrifici pentru alţii aproape tot din ceea ce realizezi cu atîta trudă? Nu te înţeleg de loc!" M-a privit, întrebătoare, strîngînd din umeri şi dînd din cap în semn că nu e de acord cu mine, iar răspunsul veni, dezarmant: „— Asta sînt eu!"... Cînd urma să fie sărbătorită la împlinirea a 70 de ani, în februarie 1964, m-a solicitat să-i aduc de la Bucureşti o pereche de pantofi şi o poşetă, neuitînd să mă avertizeze pe un ton din cele mai şăgalnice: „— Numai vezi, atîta îţi trebuie, să mă strîngă pantofii. Să ştii că atunci cînd am să mă uit la tine înseamnă că a şi început strînsul!" Prinsă în jocul umorului ei savuros, i-am răspuns, cam în acelaşi fel: „— Şi ce o să-mi faci?" la care ripostă, jovială: „O să-ţi fac eu, pe urmă!"... Tot cu acel prilej, aflîndu-mă la ea, după ce îi adusesem pantofii şi poşeta, şi-a exprimat dorinţa de a arăta „Cît mai bine", întrebîndu-mă cum să procedeze cu părul care era lung de tot, din care motiv trebuia să-l poarte strîns într-un coc destul de mare. Lucrul era simplu: am dus-o la Marta, coafeza cea mai bună de pe atunci, care i-a făcut o coafură modernă şi frumoasă, aşa cum se vede în fotografii. Şi, într-adevăr, arăta cu totul alta. Ţinuse neapărat să particip şi eu la întreaga sărbătorire, spunîndu-le organizatorilor ca nu cumva să uite a ne invita: „— Dacă nu este şi ea, să ştiţi că nici eu nu vin!"...

Sărbătorirea a bucurat-o mult, dar a şi obosit-o pentru destulă vreme după aceea...

Ce mi-a plăcut mult la ea, a fost modul cum s-a ocupat de Mihai Codreanu în timpul grelei suferinţe a acestuia, cînd a mers aproape zilnic să-l vadă şi să-i înseninezе gîndurile, apoi cum s-a purtat cu soţia lui...

Ţinea enorm de mult la Margareta, iar Alisa şi Puiu erau viaţa ei.... O vedeam mai adesea în ultimul an, cînd era tot mai bolnavă şi-mi voi reaminti-o totdeauna ca la ultima vizită ce i-o făcusem după un răstimp de două săptămîni de la cea anterioară: „— Bravo ţie, m-ai uitat!"... „— Nu te-am uitat, dar am fost mult prea ocupată la facultate şi n-am mai reuşit să mă desprind."... „— Spune-mi cînd vii?" (Era într-o miercuri). „— Sîmbătă!"... „— Orice s-o întîmpla?"... „— Orice s-o întîmpla!", i-am răspuns din toată inima. Cînd m-am dus, — nu mai era — şi doar atît am putut să-i spun, împietrită, cutremurată de prezenţa dialogului nostru cel din urmă: „— Uite, Didica, am venit!..."

Despre Ileana Jeanrenaud, profesor universitar de ştiinţele naturii, Otilia Cazimir mi-a vorbit adeseori ca despre una dintre cele mai iubite prietene ale sale. Eu am întîlnit-o în vara anului 1966, cu mai puţin de un an înainte ca ultimul verdict al existenţei să le despartă, aparent, fiindcă în cazul unor asemenea prietenii cuvîntul „despărţire" sună tare nepotrivit. Se vedea bine, din toată atmosfera, că devotata prietenă a scriitoarei venise nu la o vizită obişnuită, ci pentru a-i da mîngîiere şi curaj în suportarea suferinţei...

Acum, după destul spulber de timp de la acel moment, o revăd pe Ileana Jeanrenaud cu firească grijă şi îndoială dacă îşi va mai reaminti întîlnirea de atunci. Mă întîmpină cu interes şi cordialitate, bucuroasă că vom vorbi despre marea ei prietenă Otilia Cazimir, marea prietenă a unicului ei copil (copilul pe care scriitoarea se pare că l-a iubit cel mai mult), Anca, răpusă îndată după ce împlinise trei ani, de un absurd accident.

Vocea fermă de la telefonul din ajun îmi confirmă acum că nu comit nici o impietate ascultîndu-i

confesiunile, într-un fel răscolitoare, într-un fel eliberatoare. Îmi vorbește despre structura completă și complexă a Otiliei Cazimir ca om, despre valențele estetice multiple ale operei acesteia, exprimîndu-se cu siguranța omului de știință căruia nu-i plac divagațiile inutile: „Recitesc mereu versurile și prozele ei, cu o deosebită bucurie a inimii, descoperind de fiecare dată alte și alte frumuseți de gînd și imagine, despre care nu aș fi bănuit că mai există pe lîngă cele știute... Numai pe Axel Munthe l-am mai citit cu atîta pasiune și plăcere... M-a cucerit în arta ei literară savanta simplitate a exprimării... Cît a muncit ea pentru a ajunge la această exprimare plastică, savuroasă, evocativă!..."

Sînt gînduri și aprecieri de mare sinceritate, a căror depănare abia îmi permite să le fixez în memorie și pe hîrtie, din fuga stiloului, regretînd absența magnetofonului: „Am cunoscut-o în 1946, cînd fratele meu, Constantin Bordeianu, pe atunci prefect al județului, invitînd-o la o recepție, a luat-o cu mașina de acasă și a poposit la noi. Dorise să-mi vadă fetița care, la cele trei luni pe care le avea, a rîs cu hohote, impresionînîd-o puternic. De atunci s-a îndrăgostit de ea și, datorită acestei mari prietenii dintre ea și Anca, ne-am împrietenit și noi tot mai mult... Îi citeam fetiței poeziile Otiliei, ținînd-o pe genunchi, și la fiecare metaforă se ridica, punîndu-mi întrebări. Parcă o aud și acum spunîndu-mi; — mămico, ce înseamnă aceasta „domnițele cu trup de fum?" Îi dădeam o explicație ca pentru vîrsta ei, vorbindu-i de focurile care se fac primăvara pe cîmp, ridicîndu-și fumul în văzduh, fum care lua formele unor femei înalte, îmbrăcate cu rochii lungi pînă în pămînt, și numai cînd era lămurită îmi spunea: — acum citește mai departe"...

Revenim la imaginea scriitoarei, care era „cochetă în sensul bun al cuvîntului, știind totdeauna să se îmbrace cu mult gust, simplu, distins, folosind podoabe discrete, potrivite, fapt care îi marca acea prestanță sobră pe care numai ea o avea, încît Anca, ori de cîte ori mă vedea în fața oglinzii nu ezita să-mi spună: — mămică, te faci frumoasă ca Didica?"... „Își găsea timp să meargă cu mine și cu fetița la teatru, la spectacole accesibile acesteia, spre a o vedea cum reacționează, iar apoi, acasă, se bucura copilărește cînd aceasta ne împărțea roluri,

la fiecare, pentru... rejucarea piesei... După spectacolul de la 1 ianuarie 1949 ne-a condus acasă, împreună cu Margareta... La 50 de ani era ca o zeiță greacă, așa cum o revăd în amintire, acolo sub ulmul și sub teiul din grădina ei... Eu numai așa o păstrez în amintire, neîmbătrînind... Avea o putere de dăruire nemaiîntîlnită. Știa ce parte să dăruiască din ea pentru fiecare om, pentru fiecare ființă, pentru fiecare plantă. S-a dus cu mama mea la o operație oculară, ținînd-o de mînă în timpul intervenției, spre a o face să suporte mai ușor... Era un om apropiat de toată lumea... Era și o mare artistă în arta culinară... Era grozav de ordonată, camera ei plină de cărți și bibelouri din cele mai mici exprimînd rigoare și echilibru, fantezie și gust estetic deosebit, aproape o nedumerire pentru mine, care știam că de obicei artiștii sînt mai buni prieteni cu neglijența boemă... Cum a fost îndurerată la moartea Margaretei, n-am văzut-o niciodată... Am fost în vizită la ea cu profesorul universitar Ion Creangă (pe atunci rector al Universității), și cu profesorul Mihai Todosia, pe atunci șef de secție în Comitetul regional de partid, amîndoi, o prețuiau în mod deosebit; apoi cu buna ei prietenă de la București, Emilia Milicescu, profesoară de filologie și autoare a unor valoroase lucrări de istorie literară".

Urmează altă confesiune, unică în felul ei pentru cea care mi-o face, pentru memoria scriitoarei, pentru dragostea ei față de copii: „Cu o seară înainte de a muri, a telefonat după mine, dar în acel moment mă întorceam de la Pîngărați, (județul Neamț), unde fusesem cu treburi la stațiunea botanică experimentală a Universității. Îi culesesem într-o căldărușă nuferi albi și galbeni din meandrele Siretului, sperînd să-i aduc un pic de bucurie. Seara, la sosire, fiind foarte obosită, mi-am zis că îi voi duce nuferii a doua zi. Dar a doua zi ea n-a mai văzut nuferii. Am pus cîțiva dintre ei între florile de seră pe care i le-am dus la catafalc. Sosise și trecuse ca un duh al neființei acea zi de 7 iunie 1967, zi de 7, fatidică pentru familia ei, față de care îmi spusese că a avut întotdeauna frică, ducînd cu ea, dincolo de lume, pe marea mea prietenă, cea care știa să înțeleagă suferințele oamenilor, cea căreia i-am răpit mult timp după pierderea fetiței, singura la care mi-am găsit adevărata mîngîiere"...

Privind în ochii, în care lacrimile pentru Otilia Cazimir nu pot fi stăvilite, rămîn cu două imagini neîntîlnite de mintea mea pînă acum : cea a „domniţelor cu trup de fum", Anca şi Otilia, şi cea a nuferilor albi şi galbeni aduşi în căldăruşa cu apă din meandrele Siretului.

Terminase traducerea romanului *O viaţă* de Maupassant, despre care, într-o altă scrisoare mai veche către nepoţii de la Sibiu spusese : „... nu-s încîntată de ea, e corectă dar „uscată", cînd îşi „îngăduise" un concediu de... o zi (după propria-i afirmaţie), dar care şi aceasta devenise de o... seară, deoarece dimineaţa a trebuit să stea la bucătărie şi să gătească. Între aceleaşi rînduri, după ce se plînge de frigul mare şi de problema lemnelor şi de faptul că Alisa, după ce a intrat în datorii cu refacerea sobelor, tot îngheaţă, notează : „De mult nu mai ţin să fiu frumoasă, dar nici să ajung ce-am ajuns nu-mi face plăcere !"

Deşi lucrează din greu, poartă o corespondenţă destul de vastă cu rudele şi prietenii.

În acei ani, după 1961, prietenia cu Petru Comarnescu se menţine în toată frumuseţea ei, comunicările reciproce vădindu-se pline de un mare spirit de confraternitate şi de multă afecţiune. Cei doi prieteni îşi deschid larg inimile, spunîndu-şi bucuriile şi necazurile de care nu erau scutiţi. Şi nu o dată Petru Comarnescu îi aduce încurajări binefăcătoare sau îi dă sfaturi din cele mai înţelepte, ştiindu-i foarte bine firea, cu toate virtuţile şi slăbiciunile, deşi îi despărţea o distanţă destul de mare şi nu se întîlneau decît arar*.

* Iată cum o vedea şi cum gîndea viaţa acest eminent critic de artă în scrisoarea datată 1 ianuarie 1962, documentul fiind valoros şi prin consemnările de interes istorico-literar : „... A trecut încă un an şi cu el atîtea eforturi, necazuri şi speranţe, împlinite şi mai ales neîmplinite. Dar omul trebuie să spere mai departe şi să ureze celorlalţi şi lui ani mai buni, satisfacţii pentru truda cotidiană şi pentru cea mai de larg suflu. De aceea, ironicei Otilia Cazimir — scriitoarea care ştie să facă haz din necaz şi, uneori, să treacă, peste necazuri, chiar la efuziuni lirice şi la înţelegeri de largă cuprindere — îi urez un an mai bun, cu mulţumiri în lucrul ei strălucitor şi în viaţa grea, dar măreaţă şi demnă ce o duce. [...] Cu cît trec anii, casa, interiorul, curtea, copacii, lucrurile mărunte, vietăţile din preajmă ajung să facă parte integrantă din viaţă,

Interesîndu-se de mătuşa prietenului, scriitoarea dovedea că avea o inimă totdeauna caldă nu numai pentru copii, tineri şi prieteni (pe lîngă toţi cei din jurul său pe care îi ajuta moral sau material, fără precupeţire) ci şi pentru cei cu vîrstă înaintată, de

mai ales la persoane care stau mult în bîrlog şi nu sînt păsări călătoare. Ne legăm prea mult de lucruri şi de decorul familiar. Crezi că eu nu am suferit cînd, revenind la Iaşi, după dărîmarea casei părinteşti, nu am mai putut stabili precis nici locul unde fusese casa, strada Carp şi Buzdugan, colţul acela cu ziduri şi cu strada în pantă ? O clipă, m-am simţit asemeni unui strigoi venit din altă lume, dar apoi m-am liniştit, zicîndu-mi cu filozofia, ce nu trebuie niciodată să ne părăsească şi cu înţelegerea mare ce ne-o poate aduce ea, că aşa este datul vieţii ca toate să se schimbe, toate să se prefacă, iar dacă prefacerea este spre bine — cum este cazul cu dărîmările din prezent, menite să înfrumuseţeze oraşul şi să-l facă mai apt pentru viaţa modernizată a celor mulţi — să întîmpinăm cu bucurie prefacerile, chiar dacă ele se săvîrşesc rupîndu-ne ceva din inimă, din imaginaţie, din vederea noastră însăşi. (...) Anul care s-a încheiat a făcut ravagii în rîndul sciitorilor şi oamenilor de cultură — poate a fost anul care a secerat cel mai mare număr de celebrităţi şi oameni cunoscuţi din trecut, de la Sadoveanu, Cezar Petrescu, Galaction, la Blaga, Ion Barbu, Alice Voinescu, neuitînd pe Lucia Sturdza-Bulandra, Agepsina Macry-Eftimiu, Maria Mohor, Al. Kiriţescu, Cristian Sîrbu, pe academicienii Hortolomei şi Stoilov, iar lista e departe de a fi completă. Avem privilegiul de a vedea mai departe ceea ce se petrece în lume, ceea ce se creează măreţ la noi, să vedem mijind o lume nouă. Oricît vom trăi, mult-puţin, tot va fi prea puţin pentru a vedea marile prefaceri. Cîteodată, mi-e necaz că nu voi putea vedea cum va arăta lumea la anul 2 000 sau la anul 2 500. Imaginaţia este atît de neputincioasă, pe cît de învăluitoare sînt duioşia, melancoliile, tristeţile cotidiene. Ce să facem — asta e ! Rolurile mai mărunte sau mai mari pe care le deţinem trebuie jucate cu convingere, trecînd cu paşi vîrtoşi pe scena vieţii — sau prin marele teatru al lumii — chiar dacă din ce în ce ne simţim umbre şi ştim că paşii nu pot efectiv suna vîrtos.

Am îmbătrînit, multe m-au rănit sau mă rănesc şi [mă] jignesc, dar lupt mai departe şi dincolo de suferinţi personale, de melancolii şi tristeţi, trăiesc cu sentimentul duioşiei — acest sentiment atît de familiar nouă, românilor, şi mai ales moldovenilor. Duioşia ne învaţă să privim lucrurile în trecerea lor, ştiind ca şi bunicile, ce-şi privesc nepoţii, că apariţia şi creşterea noilor odrasle înseamnă treptata descreştere şi apoi dispariţia bătrînilor. Cu acest sentiment al duioşiei — lacrimă şi zîmbet, tristeţe şi resemnare, conştiinţa dispariţiei tale, dar şi bucuria că viaţa continuă şi încă mai falnic — îmi încep eu fiecare an şi tot cu el îmi fac palidele bilanţuri. În ironia matale este multă duioşie... Umbrele să nu întunece luminile viitorului, ci ştiind că ceea ce pierdem noi cîştigă alţii, să zîmbim şi să fim bucuroşi cîtă vreme mai putem zîmbi.

Te sărut cu tot dragul şi prietenia mea,

Petru Comarnescu.

obicei neglijați și chiar uitați de proprii lor copii sau propriile lor rubedenii.

Două mărturii scrise de mîna aceluiași prieten, vin să arate cum se simțea scriitoarea în vara anului 1962, fapt care a împiedicat-o, după cum se vede, a face o proiectată deplasare la Brașov și București. Prima misivă datează din 25 iunie și conține, între altele, următoarele rînduri remarcabile prin afectivitatea și frumusețea ideilor : „... Am fost contrariat și dezamăgit în așteptările mele, deoarece m-ar fi bucurat mult întrevederea, după atîția ani de vești indirecte și rare scrisori. Știu că ai treburi multe, că scrii pînă la vlăguire, totuși te rog trimite-mi măcar un semn de viață spre a afla ce s-a întîmplat. Sînt pur și simplu îngrijorat".

Îngrijorarea (firească) devine mai acută din moment ce răspunsul este primit de către Petru Comarnescu, care la 3 iulie îi scrie din nou : „Îți mulțumesc din inimă pentru felicitări și pentru rapiditatea cu care mi-ai răspuns, risipind îngrijorarea ce o avusesem din cauză că nu primisem telefonul promis la sosirea în București. Lucrurile s-au lămurit, regretînd și eu de a fi pierdut prilejul revederii.

Din scrisoare constat însă că nu te simți bine și fenomenele descrise (mîna care te apasă pe creer etc.) s-ar putea să se datorească pur și simplu unei astenii, oboseli, anemii. Văd că e vorba și de alte fenomene, care te îndeamnă spre un psihiatru. Eu, unul, aveam pînă acum vreo lună și jumătate mari oboseli ; dacă începeam să lucrez la 7 dimineața, la 10 eram deja obosit și fără chef de lucru, iar creierul acoperit cu un fel de ceață, deci aproape de acea mînă apăsătoare. Află că am scăpat, făcînd Gerovitalul Anei Aslan (cîte 3 injecții săptămînal, timp de o lună, apoi pauză două săptămîni, azi reîncepînd seria a doua)."

După puțin timp, la 2 septembrie, scriindu-le strănepoatelor Sandra și Livia de la Sibiu (astăzi una medic la Sibiu iar alta profesoară în Timișoara) le face acestora mărturisiri pline de duioșie : „Nu știu ce veți fi crezînd despre noi, — un lucru, însă, vă rog să nu-l credeți : că v-am uitat [...] Nu prea știu ce-i cu mine. Bine, nu-i. Și am prea multe necazuri ca să mă pot liniști și să-mi caut de sănătate. Am ajuns la convingerea că nu-mi trebuie nici medicamente, nici doctori, îmi trebuie un pic de liniște, să mă odihnesc și să lucrez [...] Îmi pare rău că trebuie să vă spun, vouă, asemenea lucruri".

Între timp îi apăruse traducerea *O viață* de Maupassant, în 1961, și lucra de zor la volumul XII din Cehov (în colaborare tot cu N. Guma), care avea să vadă lumina tiparului în 1963. Succesul obținut cu *Baba Iarna* ... îi aduce noi ediții (a IV-a și a V-a) în 1961 și 1963, care vor fi urmate de a VI-a, în 1967, și odată cu ele concluzia că trebuie să-și pregătească o nouă ediție a poeziilor originale, care să cuprindă și creațiile din ultimii ani. Lucrează în paralel la alte traduceri.

Îmi reamintesc cum mi-a citit în acea perioadă poeziile noi, meditații de mare profunzime pe tema propriului ei destin, al căror timbru grav m-a impresionat. Ce mare păcat a fost că tocmai atunci, cînd coardele sensibilității sale vibrau mai amplu și profund ca totdeauna, a fost atît de solicitată de munca la traduceri, încît, așa după cum mi-a mărturisit cu lacrimi în ochi „pentru sufletul meu am murit de mult, nu mai exist !" Și foarte probabil că din acest sentiment al amurgului de viață și al nerealizării depline a marilor valențe lirice personale, s-au născut tulburătoarele versuri din *Confesiune* :

Străine gînduri din trecut,
Răzbind prin noapte, de departe,
Pe suflet mi s-au abătut,
Să-nvie visurile moarte.

Și-au căutat, și-au răscolit
Prin colb de lacrimi și de stele,
Dar n-au găsit și n-au găsit
Cenușa visurilor mele.

Sau, întrebările și răspunsurile cu glas de destin implacabil din *Flori de vis, flori de fum, flori de sînge* ... :

„Le-am cules, le-am cules de pe drum,
Flori de vis, flori de fum,
Flori de sînge.

Ceru-i mut, drumu-i gol ... Cine plînge ?

Lacrimi florile n-au. N-au nici glas.
Cine-a plîns, cine-a plîns la popas ?

. . . . . .

Unde mi-e inima, florilor ?
Dăruită-i, de mult, tuturor . . ."

Era tot mai obosită, dar nici nu se gîndea să se rupă de muncă și de lumea din jur. Privea cu ochi critic propriile-i realizări, mereu nemulțumită de sine. Răspundea solicitărilor diferitelor publicații și Radioteleviziunii cu acea conștiință a omului care nu trăiește doar pentru el, ci se simte în permanență legat de colectivitate. O interesa mult creșterea și înfrumusețarea Iașului, în care situație nu se arătase încîntată de modul cum a fost conceput noul ansamblu de clădiri din Piața Unirii, considerîndu-l prea închis ca spațialitate, „lipsit de zări". Iar atunci cînd, ceva mai tîrziu, datorită unei erori regretabile, s-a demolat Academia Mihăileană, a fost de-a dreptul revoltată.

Între scrisorile din această perioadă, am descoperit și pe următoarea, redactată de penița ageră și nervoasă a lui Geo Bogza, la o trecere grăbită prin Iași, cînd n-a putut s-o viziteze, după cum ar fi dorit ; semn al prețuirii deosebite pe care o avea pentru scriitoare, și, totodată, expresie vie cum acest mare cavaler al literelor știa să se comporte față de confrații de breaslă demni de stimă :

„Doamnă Cazimir,

Față de felul cum se cuvine a vizita Iașii și ieșenii, eu am trecut pe aici cu viteza unui motociclist.

Încît am crezut că e mai bine să nu vă tulbur liniștea cu o vizită grăbită.

Iar florile pe care vi le-am trimis erau atît de modeste față de cele pe care aș fi vrut să vi le trimit, încît vă cer iertare.

Al d-voastră

Geo Bogza

Iași

în clipa plecării 6. 6. 63."

Și tot în acel an 1963, la 3 octombrie, Lenuța Galaction îi trimite printr-un tînăr student gînduri alese și cuvinte încărcate de caldă afecțiune, evocînd cu duioasă nostalgie vizita făcută acesteia la Iași :

„Scumpă Doamnă Otilia,

Neuitată mi-a rămas în minte persoana dumneavoastră, neuitat ceasul petrecut împreună, neuitată poezia Iașului. Nu știu cînd voi mai avea bucuria să mai vin pe acolo, dar dacă dumneavoastră veți veni prin București, vă rog din suflet amintiți-vă de casa tatălui meu și de mine. Telefonul nostru este : 17.60.36, str. Gala Galaction 51 [. . .]

Vă îmbrățișez cu toată inima mea și doresc să vă știu mereu sănătoasă pentru bucuria noastră a cititorilor și pentru mîndria țării.

A D-tră cu toată dragostea,

Lenuța Galaction"

Reintrasem în cîmpul muncii ca metodist la Biblioteca regională Banat, după ce vreme de 11 ani lucrasem efectiv în construcții, de la Baia Mare pînă la Oradea, Beiuș, Timișoara, Reșița și Oravița. Mă acomodasem sub bune auspicii cu noua activitate de la bibliotecă, prescrisă de comisia medicală în locul celei de constructor, cînd, în septembrie 1963, un spasm cerebral cu hemiplegie (diagnosticat mai apoi ca hemoragie meningiană) m-a obligat să rămîn blocat acasă în pat, apoi spitalizat pînă toamna tîrziu. Durerea a fost cu atît mai mare, cu cît orice posibilitate de deplasare îmi era curmată pentru un timp (nu se știa cît) și tocmai atunci se pregătea la Iași sărbătorirea Otiliei Cazimir. Am primit cuvintele de îmbărbătare trimise de ea mereu și m-am mulțumit cu relatările lui Puiu despre frumoasa sărbătorire, pe care o găsesc consemnată (între multe alte publicații) în primul rînd în *Iașul literar* nr. 2/1964, consacrat ei în întregime și onorat de admirabila „tabletă comemorativă" semnată de Tudor Arghezi :

„Jupîniță Cazimir,

Era să-ți zic Domniță, cum te-am văzut întotdeauna, fără să-mi aduc aminte să te fi văzut vreodată.

Veneai în spirit, pe nevăzute, la papagalul Biletelor mele de pe caterincă, înconjurată de fluturi și călcînd printre zambile în pantofi de atlaz. Ţineai în mînă un evantaliu de puf care-ți zbura ca o aripă pe umăr.

Lasă-mă să te zăresc mereu în grădina poeziei, în mantie de azur.

Nu-mi schimba icoanele din vitraliu, afirmîndu-te ajunsă la vîrsta de 70 de ani. Nu-i adevărat! Mai citește-ți o dată foaia de botez, scrisă pe piele, mi se pare, cu peceţile neamului dumitale de la Vodă Ştefan, biruitorul osmanlîilor și al Leahului din Miază-noapte.

Îmi plăcea să te gîndesc Domniță, călugărită în schitul columbelor albe.

Citeam odinioară, de mult, diacon, din păcatele mele, în altarul unei vechi biserici mici, cu treptele înfundate în pămînt, pomelnicul scris pe o coaje de copac (de atunci cîteva sute de ani) numele fraged al unei domnițe, Pulheria, rămas alăturat, mai tîrziu, de numele dumitale. Era în biserica stavropoliei grece, chemat la viață, liturgic, numele-i latin.

Pulcher-pulchra, frumos, frumoasă... Fosta domniță trebuie să fi fost într-adevăr tot atît de frumoasă ca și sunetul numelui ei în clopoţeii cădelniţii parfumului de tămîie...

Dar cît să te mai aşteptăm, jupîniță?

Aşteptăm de la tine (să-ți zic și aşa o dată) o carte nouă a sufletului tău, scrisă cu un condei care ciugulește cuvintele de petalele proaspăt ieșite peste noapte la iveală, cu bobul de rouă, cu lacrima cerului pe ele.

Sărutu-ți pana, jupîniță Cazimir."

Au scris în acest număr articole critice sau evocări de mare temperatură spirituală, pe lîngă Tudor Arghezi, colegi de înalt prestigiu ca: Demostene Botez, Eusebiu Camilar, Eugeniu Speranţia, N. I. Popa, Al. Dima, Const. Ciopraga, D. Costea, N. Barbu, George Lesnea, Ion Istrati, N. Ţaţomir, Gavril Istrate, Dan Bădărău, Al. Husar, Al. Andriescu, Nina Cassian și alții.

Pentru spiritul întregii noastre evocări, ne îngăduim a insera mai jos doar cîteva din gîndurile și sentimentele care au prins grai atunci, în compania riguroaselor judecăți de valoare ale criticilor:

„Nu ni se pare nici azi paradoxal sau nefiresc, că această mireazmă și văl de basm și poveste persistă și acum după ce ne cunoaştem de atîția ani, și știu cît de mult o frămîntă destinul omenesc, terestru, legat de existența materială.

Nu mi se pare astfel din pricină că poezia ei aduce mereu irizările străvezii ale unui vis în care gînduri și dragoste au o puritate celestă și ireală, căci realismul poeziei ei este atît de fin că poartă nuanțele unui romantism lucid, reflex al delicateței ei de rară calitate. (...) Otilia Cazimir e numele dat unor poezii, unui îndelung cînt poetic, și are tinerețea eternă a cîntecelor transfigurate pe alt plan, în alte lumi." (Demostene Botez)

„Otilia Cazimir ne-a arătat nouă, tuturor începătorilor de pe atunci, o caldă înțelegere și o profundă bunăvoință. Zîmbetul domniei sale, exprimînd bucuria la auzul versurilor bune, ne învăluia pe toți și ne era pentru mult timp merinde, în urcușul greu de la un vers la altul, de la imagine la imagine, în acea vreme de început, cînd, scriind versuri, aveam sentimentul că acoperim cu aur cupolele Universului ... (...) O omenie profundă ca inima — iată linia vieții și poeziei sărbătoritei noastre ajunsă pe această culme a dăinuirii." (Eusebiu Camilar)

„Cînd o citesc pe Otilia Cazimir, mă gîndesc la acul subtil care învie placa sensibilă și obține muzica; mă gîndesc la funigelul care vibrează, sclipitor, atins de soare și la irizarea mării în blîndul septembrie; mă gîndesc la seninătatea lacurilor și la vioiciunea izvoarelor, la răspunsul cristalului cînd e ciocnit cu o linguriță de argint.

Gingășia aceasta respinge slăbiciunea și imprecizia; are forma nuanței, adică a analizei exacte, pînă la ramificațiile cele mai fine ale unui gînd. Gingășia aceasta aparține unui meșter care, cu degete sigure, pune în mișcare cele mai delicate alcătuiri.

Am citit-o la toate vîrstele, cu ochi candizi și șăgalnici, în copilărie, cu ochi visători, în adolescență, și am urmărit-o apoi, cu ochii maturității.

Îi mulțumesc pentru grația de floare a versului ei, grație robustă, complicată și rezistentă ca însăși Armonia." (Nina Cassian)

„Și poate venea de mai departe, din preajma luncii Siretului, unde se aprindeau, după amurguri, licuricii, sclipind îndrăgostiți la bolta înstelată! Ba poate că venea cu dorința ca, în afară de a da glas acordurilor poetice, să-și evoce, la modul propriu de expansiune al temperamentului ei artistic, amintirile de la Cotul Vameșului și de la Romanul copilăriei, transfigurînd multitudinea faptelor cu fantezia ei creatoare și selectîndu-le cu rafinament, spre a ne înfățișa astfel, ca mai rar altcineva, marea disponibilitate afectivă a lumii necăjite în mijlocul căreia a trăit." (Ion Istrati)

Trebuie menționat că prin dispoziția profesorului Iorgu Iordan a fost trimis la această sărbătoare ca delegat din partea Academiei Eusebiu Camilar, sugestia venind din partea acestuia din urmă, potrivit mărturisirii ce mi-a făcut-o ulterior.

Acordarea, cu acest prilej, a *Ordinului Muncii* clasa I, a confirmat o dată mai mult înalta prețuire de care s-a bucurat scriitoarea din partea conducerii de partid și de stat, aceasta constituind pentru ea un stimulent și o mîngîiere. Filiala Academiei, prin telegrama din 25 februarie alătură cuvinte calde acestei decorări:

„Filiala Iași a Academiei R. P. Române se asociază tuturor acelora care omagiindu-vă cu ocazia împlinii vîrstei de 70 de ani, prețuiesc contribuția dvs. literară și artistică, precum și atașamentul cald pentru cauza promovării culturii poporului nostru.

Urîndu-vă încă mulți ani de viață, plini de noi contribuții literare, oamenii noștri de știință vă roagă să fiți sigură de stima lor.

Președinte,
Acad. Cristofor I. Simionescu

Iași, 25 februarie 1964"

Iar apariția, în vara aceluiași an, în ediție de autor, a volumului *Poezii* se adăuga în mod fericit prestigiosului jubileu.

Între alții, poetul Ioanid Romanescu îi scrie, din Oradea: „... Aici am cumpărat ultimul volum de versuri al dumneavoastră, am citit și ascultat versuri din el. Splendid. Mare, foarte mare. Tare tîrziu se mai trezesc românii noștri. Păcat!"

Pe acest volum, oferit prietenei sale din copilărie, cuvintele dedicației vibrează ca niște bătăi de clopot venind din adîncimea pămîntului și adîncimea timpului, învolburate, lucide și totuși prevestitoare: „Mariettei L. Creangă, cu o dragoste care durează de pe vremea cînd, școlărițe amîndouă, tu cu ochii albaștri și cu cozi de mătase de porumb, eu țigăncușă, coboram împreună dealul Sărăriei, grăbite să ajungem acasă...

Coborîm și acum, amîndouă cu părul nins, alt deal... cel din urmă. Dar prietenia noastră n-a îmbătrînit și dragostea noastră e încă tînără, buna și draga mea Marietta... Otilia Cazimir, Iași, 16 iulie 1964".

Dacă numărul jubiliar al *Iașului literar* (care îi făcuse destule necazuri) constituia un gest de binemeritată recunoaștere a personalității și creației sale, sărbătorirea i-a adus, pe lîngă momentele foarte fericite, o oboseală accentuată, resimțită mult după eveniment. A fost vara cînd n-am putut s-o vizitez. Faptul că era bolnavă este confirmat de scrisoarea lui P. Comarnescu din 16 august 1964, în care spune multe lucruri frumoase și adevărate, pe lîngă insistența de a o convinge să se interneze la București:

„Dragă prietenă cu suflet rar și ales,

nu am vrut să răspund îndată bunei matale scrisori pentru că am tot crezut că vin la Iași și preferam să comunicăm mai direct decît prin scris. Dar pînă la urmă sosirea mea la Iași s-a amînat pentru toamnă. Era vorba de niște conferințe, pe care le accept în orice condiții tocmai pentru că îmi înlesnesc să văd o lume diferită de cea obișnuită și mai ales prietenii.

Am fost absorbit în redactarea unei cărți masive despre Ion Sava, ca regizor, scenograf, dese-

nator, dramaturg, publicist încît am aflat şi de sărbătorirea matale cu mare întîrziere şi mi-am zis să te felicit şi eu, în felul meu, cînd voi veni la Iaşi. Există perioade cînd rămîn în urmă cu cititul revistelor şi al ziarelor şi, de asemenea, comunic prea puţin cu lumea. Am îmbătrînit, nu ştiu cît mai am de trăit şi de aceea mă concentrez şi mai mult ca înainte la scrisul unor cărţi. În monografia lui Ion Sava, vorbesc şi de mata, aşa că, într-un sens, ai fost şi atunci prezentă în mintea mea, iar recent, scriind un articol mai dezvoltat despre Eugene O'Neill şi piesa *Patima de sub ulmi* — articol destinat programului Teatrului Naţional de aici, care va relua această piesă, tratată de mine — am dat peste materiale mai vechi, printre care şi copia acelei fişe de spectacol — scrisă de mata — privitoare la spectacolul de la Iaşi cu drama lui O'Neill. Cîtă energie, dăruită cu generozitate şi prea multă conştiinciozitate, de mata în acele fişe de spectacol, pe care le citeam doar cîteva persoane, Liviu Rebreanu, eu şi încă vreo doi-trei colegi de la Direcţia Teatrelor. Am admirat încă odată — la distanţă de ani — fişa spectacolului — *Patima de sub ulmi*, scrisă atît de pătrunzător şi amănunţit încît mai bine o publicai ca un mic eseu ori articol. Ce s-or fi făcut originalele acestor fişe de spectacol, pe care numai mata le-ai luat în serios şi cu mine. Mata mai mult decît mine. Dacă nu se vor fi pierdut, vor constitui cîndva opere inedite şi în cazul matale, şi în cazul meu.

Îmi pare rău că ai trecut prin grele suferinţi şi poate încă mai ai supărări cu vederea. Eu, deşi locuiesc în inima Bucureştilor, am ajuns într-un fel de izolare şi nu-mi văd cu lunile nici rudele şi aşa se face că nici pe Florica Popa nu am văzut-o, căci ea cu siguranţă mi-ar fi povestit despre mata. Faci bine dacă vii aici să te internezi la clinica unde Puiu Păun şi nepotul meu, Nicolae Mărcuş, se ocupă serios de pacienţi. Fii sigură că de mata se vor îngriji şi mai mult [...] Mi-e dor de mata, mi-e dor de Iaşi. Pînă să ajung eu la Iaşi, cred că vei veni mata aici şi bine ai face, căci vei fi îngrijită cum se cuvine şi te vei reface total, aşa ca Otilia Cazimir să mai poată scrie şi să se mai bucure de lumină, de culori şi de soare, să fie mai puţin descurajată decît mi se arată în scrisoare.

Sănătate şi cele mai bune urări în privinţa scrisului,

Petru Comarnescu"

Din nefericire, plănuita internare la Bucureşti n-a mai avut loc, iar acele vorbe scrise Anei Şoit: ... „însă ţin să mor la datorie" par a-i domina întreaga fiinţă. Numai astfel se explică înverşunarea ei de om suferind, dar niciodată învins, care lucrează la traduceri, ocupîndu-se însă şi de volumul *Versuri* (colecţia „Cele mai frumoase poezii"), editat în 1965, şi de *A murit Luchi*, care urma să apară în 1966, fără modificări.

Aş mai reţine, din preajma acelei sărbătoriri evocarea sobră şi duioasă făcută de scriitoare poetului Nicolae Ţaţomir. Dăruită prietenului ei, evocarea nu e numai un gest de preţuire ci şi o contribuţie de istorie literară, fiindcă omul prin care s-au cunoscut a fost marele şi neuitatul ei prieten Topîrceanu. Manuscrisul original, pus mie la îndemînă de prietenul meu Ţaţomir, poartă slovele de mărgărint ale Otiliei şi e datat de destinatar (2 februarie 1964) *.

* Evocarea, cu paginile ei memorabile, avea să apară în acelaşi an, pe cînd poetul Nicolae Ţaţomir împlinea 50 de ani şi are următorul cuprins:

Dar tîrziu

Cînd drumul înainte ţi se pare mai greu, şi-l simţi prea scurt, te întorci fără voie îndărăt pe drumul trecutului — din frica de a nu rămînea pe loc...

A fost cîndva pe strada Bunăvestirii o casă mică, cu un cerdac mic şi cu o fetiţă şi mai mică pe care o chema Anaida. În căsuţa aceea, în care stătea G. Topîrceanu — prietenul „bătrîn" al fetiţei şi al meu, — aveam şi eu un rost: eram cafengiţă, din oficiu. Urcam zilnic strada în pantă şi meşteream, la maşina cu spirt, un litru de cafea tare („otravă", cum îi zicea prietenul meu), — doza pe 24 de ore a poetului. I-o puneam la îndemînă pe o tabla, într-un ceainic astupat ermetic, şi plecam.

Într-o zi, a bătut cineva la uşă. G. Topîrceanu, care dregea nu ştiu ce la un pistol de-al lui, a ieşit să vadă cine-i. M-am uitat pe fereastră. Stătea de vorbă cu un băiat subţirel, bălai şi foarte palid, cu obrazul înflorit de zîmbet.

Cafeaua era gata. Tradiţia cerea ca primele ceşcuţe (cu caimac!) să le bem amîndoi. De data asta, cafeaua „noastră" risca să se răcească.

Dar paşii cunoscuţi au răsunat uşor pe treptele cerdăcuţului.

— Gata?

Înspre toamnă, la 7 septembrie, un editor din Rio de Janeiro, pe nume Nelson Vainer, îi trimite Otiliei Cazimir o scrisoare avînd imprimată pe ea, în culori, fotografia pe care aceasta i-o dăduse la vizita făcută la Iaşi, cu un an în urmă. Respectivul pregătea o antologie de poezie românească, cu fotografiile autorilor, şi se arăta fericit să tipărească peste ocean poemele „Jupîniţei", cum nu se sfieşte a o numi în scrisoare, evocîndu-l astfel pe Arghezi. Era pentru ea o mică bucurie şi un nou imbold în sprijinul ideii de a-şi pune la punct volumele de proză şi cel de publicistică, în vederea editării, muncă pe care a făcut-o în condiţii din ce în ce mai grele.

Anul 1966, în urma iniţiativei mai vechi a profesorului Constantin Ciopraga, aduse apariţia revistei *Cronica*, din al cărei colegiu redacţional va face parte pînă la ultima clipă a vieţii. Cu gîndul că totuşi dorinţa de a fi în preajma ei (ceea ce visa şi Puiu) ar putea deveni realitate, datorită problemei viitoarelor studii muzicale ale fiului nostru (Timişoara neavînd conservator), îi scriam la 15 martie 1966 că ne vom muta la Iaşi, neapărat în 10—15 luni. Căutam deja schimb de locuinţă. Îmi trebuia şi aer de deal, altfel hipertensiunea şi nevroza mă dădeau gata...

După cum am aflat mai tîrziu, scriitoarea renunţase, cu un an în urmă, la internarea într-o clinică din Elveţia, oferită din partea forurilor superioare de stat. Între timp, acceptă totuşi o internare în secţia de interne a Spitalului C.F.R., unde profesorul dr. Gheorghe Creţeanu, ca vechi admirator al ei şi om de aleasă cultură, se ocupă de ea cu multă grijă şi atenţie, dar n-o poate reţine decît pentru puţină vreme, realizînd analizele şi reverificînd diagnosticul.

— Gata. Am crezut că se răceşte...

Un caiet negru, cu scoarţe de muşama, a luat loc între noi, pe masă. Pe etichetă albă, scris cu caligrafie încă minoră, un nume: Neculai Ţaţomir.

— Iar!... — am zis, cu obidă.

— Nu te speria, — a zîmbit prietenul meu. — Sînt puţine, şi-s bune. Băiatul ăsta are talent...

Aşa te-am cunoscut, demult, tovarăşe profesor şi prieten într-ale scrisului, Neculai Ţaţomir. Şi de dragul acelei zile dulci şi îndepărtate, îngăduie-mi să-ţi ofer, ca pe o floare, — o amintire din cele care nu se ofilesc niciodată..."

La sfîrşit de iunie, poposind în Iaşi, în drumul spre Dorohoi (unde avea loc aniversarea Liceului Grigore Ghica al căruia elev am fost în primii ani de studii secundare) am găsit-o pe scriitoare mult schimbată, încărunţită şi slăbită, cu cearcăne la ochi, cum n-o văzusem niciodată. Îmbrăţişîndu-mă, atît a putut să-mi spună: „Uite în ce hal am ajuns şi cum îşi bate viaţa joc de bietul om!" S-a scuzat că trebuie să stea mai mult întinsă, şi se vedea că făcuse un efort spre a mă primi. Apoi, privindu-mă în ochi, îmi spuse: „Şi mata nu arăţi cum ar trebui! Oricum, te rog frumos să nu iei exemplu de la mine..." Aflînd că la Dorohoi urma să vină (prin Cluj) şi fiul nostru, care încă nu terminase anul şcolar, a ţinut s-o asigur că la înapoiere voi trece neapărat prin Iaşi, spre a-l vedea. Cînd am venit cu el, după vreo săptămînă, s-a bucurat mult, dar o tristeţe amară îi împăienjenea ochii, chiar şi atunci cînd încerca să zîmbească. Se aflau la ea în acele momente bunii săi prieteni Tudor Gorgos şi Ileana Jeanrenaud cu soţul, precum şi tînăra Silvia Ştefănescu, pe ale căror chipuri am citit îngrijorare şi durere. Aproape nu se vorbea, atît eram cu toţii de impresionaţi.

A doua zi însă arăta mai dispusă, neuitînd a-mi spune că abia aşteaptă să-şi reia lucrul, că nu se lasă pînă nu-şi vede toate prozele puse la punct. Văzîndu-mă că am luat o tabletă de nitroglicerină (începusem a avea şi eu de furcă cu vasele coronare) şi-a scos din buzunarul halatului un flaconaş la fel, din care punîndu-şi sub limbă o tabletă, nu uită să rostească, cu aer de copil care se laudă: „Ce credeai, că n-am şi eu aşa ceva?!" Se clătina pe picioare, dar nu s-a lăsat pînă ce nu ne-a condus pînă la poartă, parcă încercînd să ne mai reţină. Era un amurg văratec, destul de limpede, ale cărui lumini cădeau pe fruntea ei aureolată de nimbul majestuos al resemnării, o resemnare totuşi dureroasă. Aveam inima grea, privind-o cum a rămas să ne urmărească din cadrul porţii, iar un gînd cu totul neprevăzut mă încolţi, necruţător: „Ultima revedere, revederea de adio!" Şi atît am putut să-i mai spun fiului, care mă privea îngîndurat şi el: „Vai, cum s-a uitat tanti Didi după noi! Parcă avea sentimentul că n-o să ne mai vadă..." Presentimentul ei? Presentimentul meu? Sau, mai sigur, al amîndurora. Dureros îmi este şi astăzi, fiindcă aşa s-a întîmplat.

Ne-am scris în continuare totuşi, ea interesîndu-se de volumul ce urma să-mi apară, dorind chiar să-l recenzeze în *Cronica*.

La 1 octombrie îi scriam din altă clinică timişoreană, internat fiind la prof. C. Zosin : „Cartea a ieşit destul de bunişoară. [. . .] Sperăm să venim la Iaşi, cu totul, dacă va reuşi Luci la conservator. Pînă atunci nădăjduiesc să mai vin pe la Iaşi, să vă văd. [. . .] Eu vă rămîn veşnic recunoscător şi vă îmbrăţişez la fel, filial, sărutîndu-vă dreapta cea binecuvîntată, care şi acum ştie să aştearnă pe hîrtie „frumos" slovele de foc ale poeziei ce arde şi mai vie în sufletul matale".

Revenit acasă, la 16 noiembrie (în ziua cînd urma să aibă loc lansarea noului meu volum) eram reinternat la Clinicile Noi. Acolo, după o operaţie grea, am primit cele mai calde şi convingătoare cuvinte de îmbărbătare din partea scriitoarei : „Nu credeam că vei ajunge să fii hăcuit în aşa hal, dar nu te teme, sînt sigură că vei birui, spre a-l vedea pe Luci cu studiile terminate, şi spre a mai scoate multe cărţi !"

La începutul anului, Puiu şi Nora se mutau la Iaşi „să fie mai aproape de Didica", urmînd a veni şi noi spre sfîrşitul anului. La 7 ianuarie 1967 (iar fatidica zi de 7 !) se stingea din viaţă sora sa Margareta, lovitură fatală pentru Otilia.

În acest timp, doctorul D. Ungureanu (fost coleg de şcoală cu Puiu) primise dispoziţie din partea primului secretar al Comitetului regional de partid să o viziteze de două-trei ori pe săptămînă, spre a urmări evoluţia bolii şi aplicarea medicaţiei, iar o internare de două sătpămîni în aceeaşi secţie de spital, condusă de prof. Dr. Gh. Creţeanu, îi aduse o uşoară ameliorare. Dealtfel, grija personală a primului secretar al Comitetului regional de partid, Miu Dobrescu, mare iubitor de cultură şi sprijinitor al culturii ieşene, s-a manifestat în permanenţă faţă de scriitoare, la aceasta adăugîndu-se cea a actualului prof. univ. Mihai Todosia, pe atunci şef de secţie în acelaşi comitet.

Apoi a urmat cea mai dramatică perioadă din viaţa sa, aşa după cum ne spune bunul ei prieten Tudor Gorgos, cel care fiindu-i mereu în preajmă, ne-a relatat despre presimţirea sfîrşitului, care o domina şi care nu avea să întîrzie prea mult.

Cît de necruţătoare a fost lovitura primită prin moartea surorii se vede din scrisoarea datată 6 aprilie, trimisă nouă la Timişoara, cu două luni înaintea sfîrşitului : „Sînt distrusă şi foarte bolnavă. Nu pot scrie deloc. Nu pot gîndi deloc. Aşa cum am putut i-am citit prof. C. (Ciopraga, n.a.) scrisoarea matale la telefon (nici la telefon nu pot vorbi !). Mi-a spus că a încercat de nenumărate ori să-şi impună punctul de vedere la *Cronica*, dar el, ca şi mine, e un fel de firmă sub care fac alţii ce vor. A fost sincer afectat. Eu l-am rugat pentru mine să treacă pe la Editura de stat (E.P.L., n.a.) că şi-a luat faţă de ea obligaţia să-mi facă prefaţa la proză, dar văd că n-are vreme. Dealtfel, cred că ar fi zadarnic, că eu tot nu-mi pot pune la punct volumele. Dacă nu se prăpădea biata Margareta, ieşeam anul ăsta cu cinci volume. Aşa, nu ies cu nici unul şi ies cu datorii mari pe care nu văd cum le voi onora. Nu pot lucra absolut nimic şi-s foarte rău bolnavă. Scleroza miocardului, un puls de nebun, variind între 140 şi 60 la intervale mici, — şi-s singură de înebunesc. Margareta a căzut pe ghiaţă la 7 decembrie. Şi-a fracturat femurul şi s-a chinuit exact o lună. La 7 ianuarie s-a dus. [. . .]

Eu nu ştiu dacă am să mai pot suporta boala şi singurătatea. [. . .]

Vă doresc sănătate şi curaj şi vă sărut afectuos, Didi".

Cum să-mi fi dat oare seama atunci că aceasta erau ultimele cuvinte pe care mi le scria Otilia Cazimir ?! Cert este că eram un fel de umbră „scoasă din moarte", şi că foarte cu greu puteam face cîţiva paşi în jurul blocului de lîngă Institutul de Medicină din Timişoara, unde locuiam şi unde doar cu şase ani mai înainte primisem vizita scriitoarei. Acolo am citit telegrama prin care Puiu şi Alisa îmi dădeau zguduitoarea şi prea trista veste. Şi nenorocirea a fost cu atît mai mare cu cît nici soţia nu a putut participa la înmormîntare, datorită stării mele fizice care reclama supraveghere şi tratament continuu. Acolo am primit, printre altele asemănătoare, (aşa după cum am menţionat în necrologul din revista *Orizont*) astfel de rînduri : „Ieşenii, cu mic cu mare au trecut prin faţa ei la Casa Tineretului, apoi au condus-o la locul de veci, acoperită cu munţi de flori. În viaţa mea n-am văzut plîngînd atîţia copii şi oameni mari care ca şi copiii plîn-

geau..." iar lectorul universitar Ion Popescu-Sireteanu, cu care atunci legam (fără a ne cunoaşte personal) o frumoasă şi cinstită prietenie, îmi scria: „N-am putut continua scrisoarea începută, fiind profund impresionat de dispariţia atît de neaşteptată a celei mai mari poete din literatura noastră, ultima dintre foştii colaboratori ai *Vieţii Româneşti* şi prietena tuturor: Otilia Cazimir."

Acolo, îmi încheiam o elegie cu strofa:

Lăsaţi-o lin către genune
În somnul cel fără sfîrşit!
E însuşi glasul ei ce spune:
— Nu! Luchi n-a murit...

Şi abia acum, prin încheierea acestor pagini de rememorare, îmi simt inima şi conştiinţa mai uşurate de povara remuşcării că n-am reuşit să ajung în preajma ei mai devreme, aşa cum dorise.

Iaşi, septembrie 1975 — martie 1976.

OMAGIU TÎRZIU PENTRU UN MARE PROFESOR: DUMITRU POPOVICI

După Cernăuţi, m-am îndreptat spre Iaşi, nu fără părere de rău după profesorul de română Constantin Orăscu a cărui prezenţă în liceul militar însemnase lumină, imbold spre cultură şi exemplu de patriotism.

Şocul suferit prin sinuciderea celui mai bun prieten şi coleg Ioan Huţanu, fostul copil de trupă crescut într-o cazarmă printre soldaţi (era orfan de război şi îşi pierduse şi mama) a fost atît de puternic asupra mea încît, pe lîngă atitudinea condamnatoare la adresa celor vinovaţi de pierderea adolescentului de mare talent literar, a trebuit să cer insistent şi mutarea la Iaşi. Acolo, noii colegi m-au primit cu prietenie şi sinceră admiraţie pentru faptul că apărasem în faţa comisiei de anchetă memoria celui sinucis.

Era în toamna anului 1934 şi prima mea întrebare a fost: „Pe cine avem la română?", la care răspunsul venise, nesatisfăcător, purtînd în el chiar o oarecare îngrijorare: „Cineva nou în şcoală, unul venit din altă parte, care încă nu şi-a arătat faţa!..." (cursurile începuseră de cîteva zile). Dar, în prima oră de română ce urmase în program, cadrul uşii ne înfăţişă un om înalt şi smead, cu faţa slabă şi dată înspre cenuşiu, cu nişte ochi mari şi negri parcă purtînd în ei pîlpîiri de flacără, cu gesturi şi glas de o rară distincţie. Costumul de culoare

maro închis și pălăria cu boruri largi, de aceeași culoare, îi dădeau un aer cu totul aparte, amplificat de reflexele luminoase ale părului negru. Din banca lui, dirigintele clasei locotenentul Anton făcu prezentarea de rigoare: „Domnul profesor Popovici Dumitru, cu care veți studia limba română!..."

S-a așezat la catedră, dînd catalogul într-o parte și îmbrățișînd cu privirile-i blînde și calde întreaga clasă. Avea un surîs delicat și învăluitor, purtînd în el ceva de ascet, de suferință reținută și înțelepciune, om care niciodată nu și-ar putea jigni semenul. Vorbea cu voce joasă și calmă, parcă mai mult șoptind cuvintele, ceea ce sporea atmosfera de familiaritate reticentă. Ne-a întrebat, cum era și firesc, despre materia din anul trecut (era vorba de literatura română veche), apoi a început să ne facă o foarte documentată introducere în literatura secolului al XIX-lea, oprindu-se cu precădere asupra perioadei romantice a literaturii noastre dinaintea anului 1840.

Atunci am înțeles în profunzime un element esențial în studiul literaturii, și anume acela că, numai stabilind cu precizie substratul de idei al unei creații, se poate ajunge la înțelegerea deplină a acesteia și la rolul pe care l-a avut în contextul formării unei culturi. Atunci am luat cunoștință de termenul „doctrină literară" și mai ales de noțiunea de „știința literaturii" pe care profesorul a ținut să ni le definească din capul locului, cu precizări și referiri din cele mai pertinente. Era pentru noi ceva cu totul nou în acest mod de a aborda literatura și lucrul se întîmpla tocmai în momentul cel mai potrivit al formării culturii noastre. De la el am învățat că nu se poate face cercetare literară cu adevărat științifică fără o metodă bine stabilită, și că nici o afirmație nu este valabilă dacă nu are la bază argumentarea deplină, complet verificată. Și argumentările cu care el își susținea expunerile erau așa de bogate și adînc studiate, încît chiar pe cei mai rezervați sau sceptici dintre noi au reușit să-i fascineze, de la cele dintîi lecții.

Cine s-ar fi așteptat ca atunci, în toamna anului 1934, unor elevi de clasa a VII-a dintr-un liceu militar să li se vorbească atît de documentat și convingător despre mișcarea ideilor sociale în literatura Europei și în cea a noastră din perioada primei jumătăți a secolului al XIX-lea, despre socialismul utopic al lui Saint-Simon, despre Fourier și despre romantismul revoluționar?

Tipul de om romantic apărea ca un nemulțumit de realitatea morală și socială contemporană lui (pe care o considera, într-un fel, „decadentă", nedemnă de măreția vieții străbunilor), un revoltat împotriva nedreptății și filistinismului, a formelor învechite și închistate, exaltînd sentimentul istoriei naționale și al mîndriei personale.

Acest erou se rupea în mod protestatar de societatea în care trăia, descoperind natura ca pe un adevărat miracol și elixir al vieții, refugiindu-se în singurătate și în eul său, considerat ca singura oglindă a realității. Prefera meditația în cimitire și printre ruine, în ambianța misterului nocturn; avea fața palidă, transfigurată de o anumită suferință inexplicabilă, fără de care n-ar fi simțit că există, un fel de nostalgie a paradisului pierdut, gustul pentru tenebros și extraordinar. Într-un cuvînt, tot ceea ce literatura clasicismului, cu spiritul ei prin excelență obiectiv, dominat de rațiune, echilibru și limpezime, respinsese ca impropriu artei.

Și fiindcă atunci, la primele lecții, între altele ținuse să ne „fixeze" ca prototip literar portretul eroului romantic, iar figura sa cu totul deosebită părea a avea unele din aceste trăsături, nu știu care dintre noi a strigat, cînd soneria vestea începutul unei noi ore de curs: „Vine Romanticul!..."

Și astfel, din acel moment, alături de numele său venerat se asocia în mod automat și această subtilă, inofensivă și, desigur, admirativă poreclă.

Cu cîtă volubilitate și pasiune a demonstrației ne-a documentat asupra „temei ruinelor" în literatura romantismului, pusă în circulație de preromanticul Volney în a sa *Les Ruines ou Méditations sur le révolutions des Empires!*

Și în paralel cu acest excurs, analiza poeziei lui Cîrlova *Ruinele Tîrgoviștei* (din nefericire mutilată de cenzura vremii deoarece ar fi fost prea revoluționară) care, după părerea sa, dacă ni s-ar fi transmis în forma inițială, n-ar fi fost egalată pînă la Eminescu.

Apoi, așezarea *Marșului* realizat de același poet (văzut ca „unul dintre spiritele cele mai puternice ale poeziei române") pe aceeași treaptă cu *Deșteptarea României* de Alecsandri și cu *Răsunetul*

Ardealului de Andrei Mureşanu (la care se adăuga compararea cu *Marseilleza*) ne deschidea orizonturi cu totul noi în modul de a studia şi înţelege literatura.

Tot atunci, cu erudită competenţă şi pasiune a stabilirii adevărului pe cale ştiinţifică, ne-a vorbit, pe larg, despre lupta scriitorilor mai valoroşi din acea epocă, pentru desprinderea de modelele străine în scopul creării unei literaturi autentic româneşti în spirit şi expresie, despre sentimentele de profund patriotism care îi animau pe aceştia, şi despre revoluţionarismul lor.

Dar, în paralel, ne clarifica asupra problemelor de tehnică ale poeziei, în care de pe atunci se vădea a fi un adevărat iniţiat, folosind mijloacele analizei fonetice pentru lărgirea ariei analizei stilistice.

A rămas vie în memoria mea şi a tuturor elevilor de atunci, vocea nespus de caldă şi profundă a profesorului, marcînd cu atenţie fiecare accent şi fiecare nuanţă sonoră din acele versuri care exprimau atît de viguros valenţele lirice ale limbii române, în jocul de contrast dintre vocala u repetată, consoana î şi vocalele palatale :

Ale tùrnurilor ùmbre peste ùnde stau culcàte
Ş-ale vàlurilor mìndre generàţii spumegàte
Către ţărmul dimpotrìvă se întìnd, se prelungèsc
Zidul vèchi al mînăstirei în cadènţă îl izbèsc.

Astfel, este foarte posibil ca lectura lucrării lui M. Grammont *Le vers français* (apărută la Paris, în 1937, şi menţionată de Ioana Petrescu ca sursă de pornire pentru el) să se fi produs după ce D. Popovici abordase deja metoda respectivă, şi, exceptînd situaţia în care totuşi autorul francez ar fi avut publicat, înainte de 1934, în vreo revistă, anumite părţi din studiul respectiv, această lectură nu constituise decît un adaos la documentarea sa.

Aşa se face că ori de cîte ori ascult sau recitesc *Umbra . . .*, îl şi revăd pe profesor scandînd cu vocea lui blajină şi totuşi gravă, fiecare vers, spre a scoate în evidenţă căderea accentelor, iar faptul că schema pe care ne-o prezentase în 1934 n-a intrat în cursul (de nivel universitar) ţinut la Cluj, ci a rămas doar în manuscris, se explică foarte probabil prin necesităţi de limitare a spaţiului.

În acest spirit al erudiţiei autentice s-au desfăşurat lecţiile acelor ultimi doi ani de liceu, cu dezvoltări depăşind considerabil limitele programei din manual, mai ales în materie de Alecsandri, Caragiale, Eminescu şi Slavici, cursurile respective situîndu-se foarte aproape de nivelul universitar.

Astfel, chiar în puţinele ore de dialectologie din clasa a VIII-a a reuşit să ne facă o iniţiere din cele mai fericite, încît lucrarea de teză din trimestrul I (mai mult un test al său) n-a fost altceva decît . . . o transpunere din limba română în dialectul aromân. Îmi reamintesc şi acum acel text destul de simplu dar şi destul de incomod uneori, care începea cu „un vînt aspru bătea de la mare . . .", precum şi notele destul de mici pe care le-au obţinut chiar cei mai buni din clasă. Dar nici unul dintre noi nu s-a arătat mîhnit de notele primite, pentru că frumuseţea sufletului profesorului risipise din sinea noastră orice tendinţă spre orgoliu sau meschinărie ; vedeam în el un ideal al omeniei, iar un astfel de om n-ar fi putut să fi fost nedrept cu noi. Sobrietatea lui ne impunea să fim sobri în gîndire şi în comportament, la rîndul nostru. Insatisfacţiile pe care trebuia să şi le arate uneori deveneau în cuvintele sale nişte simple şi banale constatări, concluzia despre lacune sau erori o trăgeai singur, jenat că n-ai reuşit să cuprinzi mai mult şi mai în profunzime.

Fusese student al lui. D. Caracostea, căruia îi rămăsese discipol şi continuator, şi al lui Mihail Dragomirescu al cărui sistem de critică şi istorie literară îl combătea adeseori, însă totdeauna cu argumente sigure, judicios verificate.

Cunoştea la perfecţie franceza, italiana şi neoelena (catarevusa), pe aceasta din urmă învăţînd-o în scopul de a putea urmări transferul de elemente ale culturii greceşti în cultura noastră, în perioada de început a literaturii române, şi nu-i lipseau nici cunoştinţele de limbă germană şi engleză. De multe ori s-a întîmplat să ne recite lungi fragmente din *Divina Comedie* sau din *La lègende des siècles*, în limbile respective, spre a ne arăta cum anumite aspecte ale operelor lui Dante şi Hugo s-au reflectat în celelalte literaturi. Sub acest aspect, avea o intuiţie extraordinară, mergînd pînă la detectarea celor mai fine afinităţi de idei filozofice sau estetice.

Norocul făcuse ca, simultan cu el, să vină în școala noastră (de la Tîrgu Mureș) eminentul profesor de franceză Octav Gheorghiu, cu doctorat susținut la Nancy, ale cărui lecții de literatură franceză se acordau perfect cu cele de literatură română, deși metodele de predare erau diferite. În această ambianță, studiind în profunzime clasicismul și romantismul francez, și chiar poezia parnasiană, ne puteam apropia mai cu ușurință de interpretările atît de bogate în referințe pe care ni le făcea Dumitru Popovici în cadrul lecțiilor de literatură română.

Primisem, încă din cei trei ani de liceu urmați la Dorohoi și apoi în cei trei de la Liceul militar „Ștefan cel Mare", o bună pregătire la limba franceză, datorată mai întîi profesorului Ioan Botezatu (care, ca director al Liceului „Grigore Ghica" îmi acordase și o bursă de merit) iar apoi profesorilor Sauciuc și Kallos, în care situație, sub influența directă a poemelor lui Macedonski, ajunsesem să-i citesc pe simboliștii francezi și chiar să scriu cîteva poezioare în această limbă. Faptul că citeam cărți și reviste franceze l-a bucurat mult de D. Popovici. Auzise că scriu și că arsesem în curtea școlii mai multe caiete de versuri și proze, dar apropierea noastră s-a produs printr-o întîmplare neprevăzută. Eram după o hepatită epidemică destul de rebelă, cînd bunul maior medic Marta bănui că nu stau bine nici cu plămînii, trimițîndu-mă la Spitalul militar, departe sus în Copou, pentru o radioscopie.

Atunci, nu știu care dintre colegi, văzîndu-mi pupitrul neîncuiat, și dornic să mă „verifice", suspectîndu-mă de „modernism" și inaccesibilitate, îi arătă profesorului unicul caiet cu poeme pe care îl mai păstrasem și care avea să formeze, în mare parte, debutul meu, *Liane crude*.

Motivarea era simplă și foarte plauzibilă : „El (adică eu) nu a avut curajul să vă deranjeze ! . . ."

După cum mi s-a relatat la înapoierea în școală, profesorul deschise caietul, citi cîteva pagini, apoi rosti bucuros, cu tonul său convingător : „Domnilor elevi, de data aceasta avem în față un poet autentic !" Și le citi sonetul *Preludiu*, cu care aveam să deschid volumul tipărit în vara anului 1935, apoi *Cantilenă* (dedicată lui în acea carte), apoi poezia intitulată *Pădure*, remarcată în toate cronicile literare prilejuite de acest debut. O redau fragmentar, ca semn de omagiu pentru cel care a apreciat-o încă din manuscris :

Crengi încărcate cu pojar de lună
s-apleacă leneș spre pămîntul ud,
cînd sîngerate stelele s-adună
și-și fac culcuș în ierbi cu miros crud.

Aici te-ai aduna la sfat cu-alunii,
izvoarele să-ți cînte tremurat,
și împletind cu vis beteala lunii
în basm te-ai dărui, purificat.

Tocmai în acea vreme apăruse la Iași, din inițiativa sa și a altor profesori, prestigioasa revistă de cultură *Atheneum*, deschisă în mod special cadrelor didactice, și în al cărui colegiu redacțional aportul său era cel mai substanțial. Totodată, făcea parte și din grupul de profesori care se ocupau de frumoasa revistă a liceelor militare intitulată simbolic *Flamuri* și destinată elevilor.

După lecția următoare, în care ținuse să mă încurajeze sobru, dar cu multă căldură, m-a invitat pentru duminică dimineața la el acasă, pe strada Kogălniceanu nr. 25, „să stăm de vorbă mai îndeaproape". Era necăsătorit și ocupa două camere destul de mari, încărcate mai mult cu rafturi de cărți. De jur-împrejur, pe lîngă pereți, numeroase stive de fișe populau camera sa de lucru. Mi-a arătat cum să mă orientez în rafturile cu cărți, apoi s-a scuzat retrăgîndu-se în lumea fișelor și cărților cu care opera. Îi apăruse în *Atheneum* o parte din *Santa Cetate — între utopie și poezie*, aflată la tipar, și făcea ultimele corecturi la *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ambele lucrări urmînd să apară în același an, 1935.

Mi-am ales Baudelaire și Edgar Allan Poe (acesta din urmă în traducere franceză) și am uitat de mine și de toate integralele și direfențialele din cursul de algebră superioară (ținut, tot la un nivel apropiat de cel universitar, de către severul profesor Menciu) cu care trebuia să mă îndop în după-amiaza acelei duminici. Aceasta, fiindcă profilul liceului în acea vreme avea doar o singură secție și anume cea științifică.

După vreo patru ore (venisem pe la ora 9), ușa se deschise și mîna profesorului mi se așeză pe umăr, tocmai în momentul în care, cu inima la gură, citeam pentru prima dată tulburătorul poem *Corbul*.

Mi-a împachetat într-un plic mare amîndouă cărțile, punîndumi-le în mînă, cu cel mai firesc gest, și spunîndu-mi: „Acum, hai să mergem la masă! Acolo vom putea să discutăm, să punem țara la cale."

Era spre primăvară, și pe stradă apăruseră primele coșuri cu ghiocei. La restaurantul „Corso" (mai purtînd și numele vechi „Tufli") profesorul avea masa lui rezervată într-un colț din care se putea urmări toată forfota străzii.

Atunci, la acel prînz rămas ca o lumină neștearsă în memoria mea, mi-a vorbit pentru prima dată despre cei aproape patru ani pe care îi petrecuse în Franța, întîi ca student la *École des langues orientales vivantes*, unde audiase cursurile lui Mario Roques și André Mirambel, apoi ca lector de limba română atît la Sorbona cît și la respectiva „școală". Regreta că nu-și putuse aduce în țară decît o parte din cărțile pe care cu mari sacrificii și le procurase acolo. (Ulterior am aflat că aproape toată bursa acordată de statul francez o investise în cărți de specialitate, trebuind a face la un moment dat și munca de corector într-o tipografie, pentru a-și putea asigura existența.)

Cu prilejul acelor invitații duminicale care, spre fericirea mea, s-au extins și în toamnă precum și în primele luni ale anului 1936, ajunsesem să ne facem confesii reciproce, împărtășindu-ne amintirile din copilărie și adolescență. Cu durere, dar și cu nobilă resemnare, mi-a povestit despre întreruperea liceului la zi, prin clasa a IV-a, datorită situației grele a familiei, în urma pierderii premature a tatălui său care, ca învățător, participase la răscoala din 1907 și sfîrșise răpus de tuberculoză, după ce i se comutase pedeapsa cu moartea, dată inițial. Anilor de liceu, urmați apoi în particular, le păstra amintirea „chimiei insuportabile", pe care o învăța în timp ce păștea vacile pe meleagul natal.

În primăvara anului 1935, cînd participam la tradiționalul concurs al „Tinerimei române", a ținut neapărat să ne întîlnim în București, unde se afla în vacanță și în care scop îmi lăsase vorbă la hotelul „Majestic", spre a-l căuta la Biblioteca Academiei.

Atunci i-am confiat intenția de a debuta cu o culegere de versuri (publicam deja în mai multe reviste), cerîndu-i părerea dacă e bine sau nu să fac acest pas. Mi-a răspuns, după cîteva momente de gîndire: „Deși asemenea debuturi timpurii sînt de obicei riscante și aduc regrete mai tîrziu, în cele mai multe cazuri, dumneata te poți totuși avînta..."

Atît mi-a trebuit. Ajuns la Iași, am și început să-mi organizez volumul, fără a mă gîndi că-mi trebuia și un editor.

În școală, mi se spunea „socialistul" pentru că citeam permanent revistele *Cuvîntul liber*, *Azi*, *Șantier* și *Manifest* (toate cu orientare de stînga), pe lîngă altele ca *Însemnări ieșene* sau *Adevărul literar și artistic*, iar în discuțiile cu colegii susțineam că lumea se îndreaptă spre socialism.

În vacanța de vară mi-am tipărit la Dorohoi, pe cheltuiala fratelui meu Anton, eroul de mai tîrziu, volumul de debut *Liane crude*, carte primită favorabil de critica literară, fapt care l-a bucurat sincer pe D. Popovici, la fel ca și pe Ion Pillat, căruia îi dusesem personal, la Miorcani, un exemplar cu dedicație. Cronicile semnate de Laurențiu Fulga, în *Flamuri*; Petru Manoliu, în *Credința* (ziar condus de Zaharia Stancu și Andrei Tudor); Aurel Tita, în *Curentul*; V. Haneș, în *Revista scriitoarelor și scriitorilor români*; Simion Doru, în Luceafărul de la Timișoara (editat de Aurel Cosma), al cărui colaborator eram alături de Anișoara Odeanu, Grigore Bugarin, Coca Farago și alții; George Rîncu, în *Însemnări*, precum și altele, îmi dădură adevărate aripi. Într-o scrisoare din Brașov mi se aducea la cunoștință că fusesem cooptat ca membru în gruparea revistei *Plaiuri săcelene* (din care făceau parte Onisifor Ghibu, N. Băncilă, Pimen Constantinescu, Al. Bran Lemenny etc.), amintindu-mi-se că originea mea paternă era mocănească, mai exact din Satulung-Săcele. Totodată, Aurel Cosma, în scrisorile sale din Timișoara sau de la Paris și Londra, unde era trimis cu diferite misiuni, mi se vădi ca unul dintre cei mai entuziaști încurajatori. La Iași, legasem prietenie strînsă cu poetul George Moroșanu (studentul lui Iorgu Iordan și Octav Botez) și cu Victor Măgură, în paralel cu apropierea de Eusebiu Camilar și Magda Isanos. Între colegii de clasă aveam doi poeți de real talent: Nicolae Iftimiciuc (sensibil și sfios ca o fată, admirator al lui Coșbuc

și Șt. O. Iosif, de a căror influență nu se putea desprinde) și Constantin Lupu, îndrăgostit de lirica rece a lui Mihai Codreanu, cultivînd cu predilecție sonetul, cu avantajele și dezavantajele respective pentru orice începător. Mare păcat a fost că N. Iftimiciuc, care semna cu pseodonimul N. Freamăt (mai păstrez o filă de manuscris) a fost răpus de tuberculoză, nu după mult timp, pe cînd devenise student, la Iași!

Erau trăirile învolburate ale adolescentului care intra în maturitate cu inima larg deschisă către lume, gîndind că toată lumea trăiește și visează ca el și că întreaga viață nu este decît o imensă, infinită poezie. Și cum să nu trăiești asemenea sentimente, cînd aveai un profesor de literatură ca D. Popovici, care prin însăși prezența lui, te apropia, magnetic, de actul de cultură!...

În clasa a VIII-a, lecțiile ținute despre Eminescu și Maiorescu ne relevară, pe lîngă impresionanta și precisa documentare în materie, o profundă cunoaștere a operelor acestora și mai ales acel mod unic, specific lui, de a analiza poezia și de a-i descoperi sensurile cele mai nebănuite. Pesimismul eminescian, văzut ca o trăsătură tipic romantică, mai mult de natură intelectuală decît organică, la marele nostru poet, formase cadrul unor discuții fructuoase, la care întreaga clasă participă cu deosebit interes. Iar minuțioasa expunere despre condiția ideală și condiția materială a poeziei, cu interpretarea și explicarea concepțiilor lui Maiorescu, în lumina teoriilor despre frumos ale filozofilor germani Herbart și Fechner, ne-a deschis tuturor orizonturi noi în „apropierea" de poezie. Poposise îndelung asupra noțiunii de catharsis, ca expresie a finalității actului artistic prin elementul eliberator al spiritului, cu exemplificări din marea literatură a antichității grecești care dăduse naștere tragediei, neuitînd a adăuga trimiteri la mult discutata carte a abatelui Bremond, *La théorie de la poésie pure*. Vorbea cu convingerea celui care inițiază, fluent și într-o atmosferă de calm odihnitor și detașare, deși se vedea clar că în tot ceea ce spunea era o mare, incandescentă pasiune pentru cunoaștere.

Nu dădea niciodată sentințe fără drept de apel, în judecățile de valoare pe care le emitea, concluziile impunîndu-se de la sine, și astfel devenind totdeauna convingătoare.

Nimic nu-l revolta pe magistru mai mult decît mistificările literare, denunțate necruțător încă de la primele sale lecții, în care situație, cea mai aspră condamnare i-o aducea lui Octav Minar.

El ne-a informat despre concepțiile sociale ale lui Vico și influența lor asupra lui Heliade, precum și despre curentul narodnicilor ruși, în frunte cu Mihailov, ca sorginte ideologică a poporanismului românesc.

De la el am aflat care erau cele mai frumoase versuri din Alecsandri (cita cu entuziasm din „Steluța" și altele), începînd cu acel foarte romantic vers „Pe cînd eram în lume tu singură și eu", precum și tainele polivalenței versului eminescian, cu sonoritățile și luminozitățile din „Călin":

Iar prin mîndrul întuneric al pădurii de argint
Vezi isvoare zdrumicate peste pietre licurind;...
sau:
Peste cîte mii de valuri stăpînirea ta străbate,
Cînd plutești pe mișcătoarea mărilor singurătate
(din Scrisoarea I), sau:
De atunci și pînă astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute...

care, rostite cu vocea lui magică, ni s-au imprimat pentru totdeauna în auz și-n fiecare fibră a ființei.

Nu-l satisfăceau unele aprecieri impresioniste ale lui Lovinescu și Călinescu, privitoare la opera eminesciană, acuzîndu-i pe amîndoi de prea mult freudism în exegezele întreprinse.

Avea un spirit de sinteză extrem de puternic, și acest lucru se simțea permanent, nu numai în prelegerile de la catedră, ci și în discuțiile libere, ieșite de sub canonul didactic.

Astfel, cei doi ani în care am avut norocul să-mi fie profesor și prieten îndrumător, au constituit pentru mine (ca și pentru majoritatea colegilor) o experiență de cultură unică în felul ei, cu efecte salutare pentru tot ceea ce aveam să întreprind mai tîrziu în munca literară și chiar în organizarea vieții personale, raționalismul său devenindu-mi, în bună măsură, normă de conduită. Așa se explică și grija manifestată în iarna anului 1936 (înainte de a pleca la Cluj, în vederea concursului pentru ocuparea catedrei de istoria literaturii române moderne) față de viitorul meu. Lucid și cunoscînd prea bine situația

nefericită a celor care absolveau pe atunci o facultate, mi-a spus răspicat: „Decît sergent de stradă sau agent fiscal cu licență, mai bine ofițer, la început, și după aceea: studii universitare! Iar ca să poți studia ca lumea și în același timp să scrii, este absolut necesar să ai asigurată o existență onorabilă."

Se pregătea intens pentru acel concurs care avea să-l desemneze ca urmaș al lui Gh. Bogdan-Duică, luîndu-și un concediu de studii, din martie pînă la sfîrșitul lunii mai. Atunci a fost înlocuit la catedră de către George Ivașcu, care avea ore la Liceul comercial și edita revista *Manifest*, devenind mai tîrziu asistentul lui George Călinescu și redactor șef la *Jurnalul literar*, pe care acesta avea să-l înființeze, ca o continuare a *Însemnărilor ieșene*.

Și George Ivașcu avea o mare admirație pentru D. Popovici, în care situație, recenzînd în revista *Atheneum*, II, 1936, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, remarcă erudiția și spiritul științific al acestuia, considerîndu-i opera respectivă ca „una dintre puținele lucrări bune de istorie literară făcute la noi".

Despre concursul ținut la Cluj, D. Popovici mi-a vorbit cu modestia care îl caracteriza, relatîndu-mi că tot timpul cît a stat acolo n-a părăsit hotelul decît pentru a lua masa, uneori mulțumindu-se cu dejunuri improvizate în cameră, spre a economisi timpul de studiu folosit la maximum. Îl distraseră grozav întîmplările survenite cu ocazia examenului pentru ocuparea catedrei de sociologie, examen prezidat de profesorul Dimitrie Gusti, cînd studenții au protestat vehement împotriva opțiunii acestuia. M-a impresionat mult faptul că D. Popovici îi considera pe ambii candidați principali aflați în rivalitate: Herseni și Sudețeanu, la fel de valoroși. (Se știe că și el a avut un puternic concurent în persoana lui Ion Breazu și este demn de relevat că, datorită spiritului său de înaltă echitate și respect pentru valorile reale, a ținut să și-l apropie pe acesta, după examen, cooptîndu-l drept colaborator principal la catedră).

Pregătirea examenului de sfîrșit de an și cea a examenului de bacalaureat l-a apropiat și mai mult de noi, elevii din clasa a VIII-a B. Îl revăd la orele de recapitulare ținute în prealabil, puțin obosit, dar purtînd pe față o lumină și mai caldă, bucuria unui

vis împlinit: înainte de a atinge 34 de ani, era profesor universitar!

Riguros, nu uita să ne atragă atenția asupra grijii cu care trebuia să ne sistematizăm cunoștințele, abordînd ideile esențiale, totdeauna sprijiniți pe argumentare și nu pe reflexii de ordin subiectiv, fragile.

Cunoștea cu precizie posibilitățile și gradul de pregătire al fiecăruia dintre noi, încît examenul de sfîrșit de an (a cărui notă se aduna cu media anului generînd, prin împărțire, o nouă medie) s-a desfășurat ca o discuție între prieteni vechi, mai mult pe teme de sinteză, fiecare elev trebuind a-și arăta nu numai bagajul de cunoștințe cuprinse în program, ci și capacitatea de interpretare și exprimare personală. În cazul celor pe care îi considera mai bine pregătiți, subiectele erau lăsate la alegerea absolvenților: „Vă rog să-mi vorbiți despre problema pe care ați îndrăgit-o mai mult!..." Rectificările și precizările, uneori necesare, erau făcute după terminarea expozeului. S-a despărțit de noi foarte emoționat, strîngîndu-ne mîna fiecăruia, urîndu-ne „succes și înțelepciune în viață", „curaj de a înfrunta orice greutate, cu fruntea sus, așa cum ați fost crescuți aici, în școala aceasta de elită"...

A fost, pentru întreaga clasă, cea mai duioasă și emoționantă despărțire de un profesor.

Noi plecam pe drumul care avea să ne ducă într-o perioadă de mari frămîntări și transformări morale, politice și sociale. El pleca spre înălțimile unui apostolat de cea mai sublimă esență, dublat de pasiunea și munca de savant pe care era destinat a o sluji în spiritul deplinei abnegații, dusă pînă la jertfa de sine.

Mi-am dat seama, mai bine, de aceste coordonate de bază ale vieții sale, pe parcursul anilor, aflînd despre cursurile de la Universitatea din Cluj (la care avea în permanență în auditoriu mulți dintre studenții celorlalte facultăți), precum și despre înalta pregătire a celor care s-au format la școala lui, o întreagă elită de universitari și literați clujeni.

În ceea ce privește momentul decisiv în care mă aflam atunci, i-am urmat sfatul, acceptînd, după bacalaureat, să urmez cursurile celor trei ani de școală militară cu profil academic: pregătire științifică complexă, limbi străine obligatorii (franceza și germana), psihologie generală și pedagogie mi-

litară, istorie şi literatură română etc. Muncă încordată şi istovitoare (uneori ducînd la disperare), dar, în acelaşi timp, şi o extraordinară călire pentru grelele examene pe care aveam să le dau în război şi prizonierat, apoi în funcţiile spinoase îndeplinite în cadrul întreprinderilor de construcţii. Păstrez, din cei trei ani exasperanţi din şcoala de la Bucureşti şi cea de la Sibiu, amintirea muncii literare (lectură, scris) făcute cu abnegaţie, spre nedumerirea colegilor şi profesorilor, în fiecare moment liber, mai ales în acele după-amieze ale duminicilor, cînd rămîneam în liniştea clasei sau dormitorului, cu cei cîţiva „consemnaţi" a nu putea ieşi în oraş. Rezultatul a fost volumul de poeme *Prohod pentru zi*, publicat în editura „Bucovina", o jumătate de cheltuială fiind a lui I. E. Torouţiu, iar cealaltă jumătate a celor doi fraţi ai mei, Anton şi Nicolae, cărora le-am şi dedicat cartea.

D. Popovici sperase ca totuşi să-i fiu student la Cluj, măcar după 1939, cînd devenisem ofiţer, dar intrarea în carieră se confundă cu atacarea Poloniei de către armatele hitleriste şi deplasările mele „pe zonă", premergătoare războiului. Aşa se face că m-am pomenit studiind cursuri de drept şi filozofie, pe front, în pauzele dintre lupte. În acest timp, datorită odiosului Dictat de la Viena, Universitatea clujeană trebuise a se refugia la Sibiu, fiind găzduită chiar în localul şcolii militare. Acolo, D. Popovici avea să-şi tipărească valoroasa operă *La littérature roumanie à l'époque des Lumières*, din care, la emoţionanta revedere de după război, mi-a dăruit un exemplar cu următoarea dedicaţie foarte semnificativă pentru mine: „D-lui H. Ţugui, cu nostalgia Iaşului de altă dată, D. Popovici — Cluj, 26.X.49".

Despre această operă monumentală redactată direct în limba franceză, Tudor Vianu avea să se pronunţe în „Cuvîntul înainte" la volumul *Romantismul românesc*: În ansamblul istoriei literare româneşti, cartea ocupă un loc excepţional. Pentru întîia dată, după multe încercări, epoca formării literaturii noastre moderne era examinată în datele ei majore şi interpretată în raport cu orientările esenţiale ale literaturii universale."

Îl regăsisem, într-o zi neuitată din octombrie 1949, la catedră, cînd m-a îmbrăţişat, cuprins de o caldă emoţie, spunîndu-mi: „Cam lungă ne-a fost

despărţirea, dar vezi ce bine este că totuşi nu ne-am uitat. M-am temut mereu că n-o să ne mai vedem!"

Venisem din Baia Mare, unde îmi aveam noul loc de muncă în cadrul unei regionale de construcţii. S-a bucurat enorm de poemele scrise în prizonierat şi aduse în memorie (vreo 3 000 de versuri) din care a ţinut să-i recit şi lui Ion Breazu, căruia mă prezentase cu acel prilej. Povestindu-le cum la un moment dat, pe front, aproape jumătate din ostaşii companiei pe care o comandam scriau versuri, pe ruptele, iar postul de comandă devenise un fel de cenaclu literar, au rîs cu poftă amîndoi, conchizînd că acel dicton latin „inter arma silent musae" nu mai este valabil în timpurile noastre.

La o nouă vizită mi-a vorbit mult despre Lucian Blaga, cu care avea relaţii de sinceră prietenie şi pe care aveam să-l cunosc personal mai tîrziu. De cîte ori veneam la Cluj, paşii mi se abăteau aproape automat către Universitate, spre a-l revedea şi a-i mai confia din problemele de creaţie care mă preocupau permanent. Îl aşteptam pînă ce apărea, fie de la vreo oră de curs, fie de la vreun consiliu profesoral, şi totdeauna se bucura cînd mă vedea, întrebîndu-mă de starea sănătăţii şi de problemele familiare, de noile realizări literare, spunîndu-mi, cu o convingere de-a dreptul molipsitoare: „În ciuda tuturor necazurilor ce ţi le-a adus războiul, sînt sigur că pînă la urmă te vei impune; o cere talentul dumitale pe care trebuie să-l onorezi, aşa cum ai făcut-o încă de la debut."

În primăvara şi vara anului 1952 l-am vizitat acasă, de două ori, fără a bănui cîtuşi de puţin (deşi ştiam de suferinţa lui hepatică veche, care îl obliga la un tratament permanent cu cele mai moderne medicamente existente pe atunci în lume) că acestea aveau să fie cele din urmă revederi ale noastre. Lucra cu febrilitate, fără întrerupere, parcă mînat de o tainică grabă lăuntrică de a realiza cît mai mult din ceea ce considera că este dator să facă, atît pentru literatura română, cît şi pentru cea universală. Fiindcă întreaga viziune a operei sale era animată şi îndreptată în această direcţie, constituindu-se ca o proiectare a valorilor româneşti în planul culturii întregii lumi.

Îi revăd, aşa cum m-a primit ultima dată, înspre amurgul acelei neuitate şi triste zile de vară, cu bustul răstignit în albul de zăpadă al pernelor,

și figura-i de ascet aducînd mult cu cea din „autoportretul" lui Luchian, expresie nemuritoare a resemnării nobile și a spiritului care domină slăbiciunile fizice. Avea în față un pachet de fișe și file de hîrtie în care părea a-și zidi propria-i viață, transfigurat de un foc interior ce nu-i îngăduia liniștea, nici în suferință. Același zîmbet cald și împovărat de bunătate nemărginită îi lumina chipul, iar cele două flăcărui ale ochilor mi se părură și mai adînci în momentul cînd mîinile, ușor febrile, îmi cuprinseră mîna. Se vedea că suferința nu-l slăbea din stăpînire, dar în același timp spiritul său apărea dominator, refuzînd a se da învins. L-a jenat numai faptul că trebuise a mă primi aflîndu-se în pat, și rosti o scuză prea măgulitoare pentru mine : „De fapt nu pot primi pe nimeni . . ., însă m-am gîndit că ești în trecere . . . și îmi era dor să te văd . . . și cine știe cînd ne vom mai putea întîlni, că și dumneata și eu avem atîtea obligații pe care abia le putem îndeplini" . . . Am discutat puțin, în timp ce serveam dulceața de caise pe care distinsa și atît de delicata doamnă ne-o oferise amîndurora, mai mult răspunzînd la întrebările sale. Mi s-a plîns că a rămas, cu lucrul în urmă la studiile despre Eminescu — o dezvoltare a celor anterioare folosite la cursurile de la catedră — și că trebuie cu orice preț să recupereze pierderile.

A fost cea mai scurtă vizită pe care i-am făcut-o (nu-mi îngăduise inima și conștiința să abuzez de omenia și gentilețea lui unică) și, din nefericire, ultima noastră întîlnire. Dar cum să-mi fi închipuit atunci că rezistența fizică a acestui om, excepțional ca inteligență, erudiție și structură morală, ar putea să se frîngă brusc doar după cîteva luni ? Mai ales că, după aceea, în nici una din scrisorile primite de la prietenii din Cluj nu mi s-a semnalat nimic în legătură cu starea sănătății sale. Mi-l închipuiam restabilit, prezent la catedră și la masa de lucru (ceea ce așa a și fost) și acest lucru îmi îndepărta orice gînd sau perspectivă sumbră.

Și astfel, am aflat de sfîrșitul său neașteptat abia după două săptămîni de cînd acesta se produsese, evenimentul împovărîndu-mi sufletul cu o nouă durere. Iar mărturia prietenei Lidia Nițoescu, care, în calitate de medic hematolog, a asistat la tragicul desnodămînt, mi-a rămas vie în memorie, așa cum mi-a confiat-o la primul popas în Cluj, către primăvara anului 1953, și cum mi-o reconfirmă acum, după atîția ani, în scrisoarea sa plină de sensibilitate : „Era în convalescență după o hepatită recidivantă, cînd l-am vizitat acasă, spre sfîrșitul anului 1951. Statura-i dreaptă, fruntea înaltă, fața smeadă cu zîmbet deschis și prietenos, îmi creară din prima clipă o impresie cu totul aparte asupra sa. Soțul meu îl cunoscuse mai de mult, purtîndu-i o admirație deosebită pentru erudiția și omenia rară care îi erau proprii. În preajma lui, distinsa soție și cei doi copii (o școlăriță și un preșcolar) probau atmosfera unei familii alese, bine închegate . . . După aceea, ne-am mai întîlnit cu cei doi soți, cînd, uneori, făceau plimbări vesperale, în preajma locuinței lor din cartierul Universității . . . Odată, soțul meu, care îi era mai apropiat profesorului, mi-a spus că întîlnindu-l, acesta arăta obosit, acuzînd și unele crize hepatice, dar nu ne-am gîndit că ar putea fi ceva alarmant.

Și totuși, la începutul lunii decembrie 1952, o hemoragie hepatică îl obligă să rămînă inițial acasă, cu prescripțiile medicale de rigoare, în speranța restabilirii. Dar în cursul nopții, are loc a doua hemoragie, de această dată mult mai puternică, avînd ca urmare internarea imediată în Clinica I Chirurgicală, unde este consultat din nou, de către profesorii Nana și Moga, secondați de conferențiarii Mircioiu și Faur. I se administrează perfuzii și transuzii de sînge, în vederea intervenției chirurgicale, care avu loc către ora 9 dimineața, cînd condițiile păreau mai favorabile. S-a dat atunci o luptă disperată de către acei eminenți chirurgi ai Clujului, în frunte cu profesorul Nana și conferențiarul Mircioiu, căci de îndată ce era legat un vas sîngerînd, se rupea altul . . . S-au adus de la București, cu avionul, o seamă de medicamente și preparate de sînge speciale, reușind a se stăvili — ajutător — hemoragia.

În situația aparent restabilită, Dumitru Popovici a mai reușit doar să dea relații orientative, utile pentru familie și pentru colegii de la catedră. După trei zile, însă, căzu în comă hepatică ireversibilă, încît în a opta zi după intervenția chirurgicală sfîrșitul inevitabil își spuse cuvîntul. Inima caldă și nobilă încetă să mai bată . . . L-am urmat apoi, pe o vreme umedă, cu frig și ceață deasă, în ultimul său drum, alături de cei atît de mulți care l-au admirat și iubit."

A trecut de atunci aproape un sfert de veac, timp în care, adeseori, prezența operei savantului profesor mi l-a readus în memorie și pe „omul" Dumitru Popovici, imagine sacră pentru mine.

Și sînt trist, fiindcă abia din cînd în cînd mai reușesc să fac popas lîngă mormîntul cu monument de marmură neagră din Cimitirul Central al Clujului, cu același sentiment pe care îl încerc de cîte ori îmi revăd mormintele părinților și fraților.

Și totdeauna, pe lîngă mereu trezele aduceri aminte, îmi revin în gînd aprecierile pe care Tudor Vianu le-a înscris pentru veșnicie întru memoria strălucitorului om și profesor, în „Cuvîntul înainte" la volumul acestuia *Romantismul românesc*, datat București, 15 martie 1957: „Prin lucrările pe care le-a lăsat în urma sa, D. Popovici rămîne una dintre cele mai mari personalități ale istoriei noastre literare."

AMINTINDU-MI DE ION PILLAT

Și mă gîndesc departe, la tine, la copii,
La moartea tuturora, ce vine cînd nu știi,
La viața care curge cu murmure de apă...

(Ion Pillat: „Scrisoare")

Există o anumită pietate a evocării momentelor trăite în preajma oamenilor de seamă ai neamului, trecuți, prin fatalitatea condiției ființei umane „dincolo de nourul cel fără întoarcere", așa cum scria în prefața unei cărți ale mele regretatul Eusebiu Camilar, cu puțină vreme înainte de prematura și neașteptata sa moarte.

Trăim în această pietate o sublimă, dureroasă, răscolitoare poezie, purtînd în ea, parcă, vibrația întregii noastre zbuciumate și eroice istorii, glasul însuși al pămîntului românesc. Înfiorarea din inimă se cristalizează atunci în bobul de lacrimă izvodit în pleoape, spre a crea un salvator și nebănuit catharsis, poate întîlnirea aievea, ca într-un paradox al timpului, cu întreaga ființă fizică și spirituală a celor evocați. Astfel, cred în mărturisirea pe care mi-o făcea acum cîțiva ani Victor Eftimiu, că într-adevăr el trăia sentimentul prezenței mîinii lui Avram Iancu, atunci cînd dădea mîna cu un venerabil veteran ce-i stătuse în preajmă acestuia.

Este pietatea care mă cutremură ori de cîte ori rostesc numele unor personalități precum: George Enescu, George Bacovia, Octavian Goga, Lucian Blaga, Artur Gorovei, Ion Minulescu și alții pe care i-am cunoscut, fie în simpla postură de admirator

al lor, primindu-le încurajările nobile dar și pline de sobrietate, fie în cea de prieteni mai mari, cum mi-au fost: savantul profesor Dumitru Popovici, eruditul meu editor I. E. Torouțiu, scriitorii Dumitru Furtună, Otilia Cazimir și Eusebiu Camilar.

Între aceste șiruri de nume sacre ale culturii românești, cel al lui Ion Pillat va rămîne pentru mine ca o luminoasă și statornică punte de legătură, cuprinzînd în simbolul ei atît postura de admirator fervent din partea mea, admirație care cu timpul a sporit și sporește mereu, cît și pe cea de sfătuitor direct, din partea sa, deși, din nefericire, pentru puțină vreme, fiindcă urgia războiului avea să ne despartă prematur și nespus de dureros...

Cît de conștient a fost omul și poetul Ion Pillat de necesitatea imperioasă a asigurării viitorului literaturii române, de prețuirea cuvenită tinerelor talente, o spun, răspicat, înseși cuvintele sale din postfața la „Antologia poeților tineri" alcătuită de Zaharia Stancu în 1934, adevărate jaloane de lumină în perspectiva timpului, și strălucit model de atitudine etică în cadrul fenomenului literar: „Cinstea pe care mi-o face poetul Zaharia Stancu invitîndu-mă să închei cu cîteva cuvinte merituoasa d-sale operă *Antologia poeților tineri*, mi-e un prilej binevenit să-mi exprim aici, chiar sub ochii cititorului, toată recunștința față de cîntăreții tineri, care, în această frumoasă culegere, par a înfățișa însăși fizionomia sufletească a României noi. Mai apăsător ca oricînd dăinuiește astăzi pe soarta cîntărețului înalta chemare a poeziei. Într-o epocă de tehnică materialistă, care nu cruță nici măcar arta cuvîntului, generația tînără s-a călit în zbuciumul trupesc și în criza economică de după război."

Aducînd elogii tinerei generații, Ion Pillat nu se sfia să vorbească, în anul 1934, de „munca înaintașilor din vremuri mai prielnice", luînd astfel o atitudine critică față de condițiile de creație ale scriitorului din acea perioadă istorică, de necesitatea păzirii graiului străbun, de greaua făurire a poetului, cerînd o jertfă continuă pentru păstrarea crezului sufletesc și al purității cuvîntului. „Fără îndoială — spune Ion Pillat — că poeții tineri stau strînși în jurul acestor avuții ale individului și ale neamului."

Referindu-se la aprecierea modului cum acești tia înțeleg și izbutesc să-și îndeplinească sfînta menire, modest și sobru, el lasă această apreciere în

seama criticii, afirmînd simplu, dar cu gravă înțelepciune: „Luînd eu însumi parte — poate cu alt armament poetic inerent generației mele, dar pentru același țel final — la lupta dusă de ei, nu mă simt în drept să-i cîntăresc sau să-i judec."

Ce splendid spirit de confraternitate și responsabilitate morală! Și, în același timp, cît de grăitoare este și mențiunea sa relativă la faptul că antologia respectivă n-a cuprins anumite nume de poeți pe care i-ar fi dorit prezenți în ea, invocînd, cu delicatețe, lipsa de spațiu de care s-a lovit alcătuitorul.

Dar întîlnirea mea cu poezia lui Ion Pillat avusese loc ceva mai înainte de apariția antologiei realizată de Zaharia Stancu. Mă aflam la pragul adolescenței, cînd, încă îmbătat de vraja selenară a versului eminescian și de sonoritățile luxuriante ale rimelor lui Macedonski și Minulescu, m-am pomenit deodată în fața altui miracol, venit în paralel cu cel bacovian, de care îmi dădeam seama că orice apropiere mi-ar fi dăunătoare în găsirea drumului propriu. O poezie ca o pictură trasă în pastă densă, cu arome de culori, prin care simțeam cum respiră pămîntul din grădina copilăriei cu nuci și păpușoi, sub zări perdeluite de aripile păsărilor migratoare, așa îmi apărea poezia lui Ion Pillat:

Deschid cu teamă ușa cămării de-altădată
Cu cheia ruginită a raiului oprit,
Trezind în taina mare a poamelor, smerit,
Mireasma și răcoarea și umbra lor uitată.

Era tăcut și tare prăfuit Dorohoiul acelui timp de acum patru decenii... Dar nu tot așa era și dorința de afirmare în cîmpul literaturii a celor cîțiva tineri care tipăreau acolo, cu mari sacrificii, o mică revistă intitulată modest și simplu *Însemnări*. În paginile ei semnau, la loc de frunte, neobosiții folcloriști și documentariști Artur Gorovei, Dumitru Furtună, eruditul profesor Neculai C. Enescu, poetul Ion Ojog, Natalia Leontescu, Aspazia Munte, Eusebiu Camilar, E. Ar. Zaharia, I. Broscăuceanu (cel ce fusese fondatorul publicației), George Rîncu, care a preluat dificila sarcină de a prelungi viața micii publicații. Revista apăruse ca urmare firească a constituirii unei societăți culturale, care cu încuviințarea lui George Enescu, a și purtat numele acestuia.

Din scrisoarea prin care Enescu își dădea acordul în sensul ca numele să fie purtat de respectiva societate (document aflat azi probabil la Academia R. S. România) rețin și acum în memorie frazele de foc ale îndemnurilor și condițiilor puse : „Să iubiți țara, cinstea, oamenii și munca !"

Admirației noastre pentru uriașul George Enescu, i se adăuga acum cea pentru Ion Pillat. Ochii ni-i deschisese Dumitru Furtună. Generos, Ion Pillat nu s-a ferit de a ne acorda sprijinul său material și moral, pentru care nu aveam altă chezășie decît elanul nostru tineresc și lumina limpede din priviri. Numele său în revista noastră însemna simbolul suprem al poeziei din acea vreme. Era popular, deschis la inimă și nespus de luminos. Așa l-am cunoscut, la un popas al său, cînd „fugea" din București spre Miorcanii de pe malul Prutului, pe care îi evocase cu tulburătoare și adevărată candoare, precum într-o frescă de Voroneț, în volumul *Satul meu*, din 1923, de fapt prima sa carte ce mi-a căzut în mînă.

Ne îmbrățișa pe toți, cu o caldă afecțiune de prieten mai mare, fără să uite a ne încuraja pe un ton șăgalnic, dar plin de tîlc : „Scrieți, băieți ! . . . Numai să scrieți bine ! Și nu uitați să citiți, zi și noapte. Altfel, vă tocmiți pe degeaba slugă la Diavolul !" Cu greu îl puteam hotărî să intre în mica grădină de vară a tîrgului, în compania lui Ion Ojog, poetul care, ca avocat, apăra procesele țăranilor mai mult pe gratis, ducînd un trai de-a dreptul sărăcăcios.

Iradiind un aer de tinerețe ce părea că nu se va sfîrși niciodată, Ion Pillat ne privea pe fiecare cu acel spirit iscoditor al ochilor săi meridionali, și nu se mira defel de întrebările noastre, unele naive, altele grozave, mai ales cînd ajungeam la problemele avangardismului pe atunci la modă. Doar acolo, în acel Dorohoi prăfuit, apăruse cu cîțiva ani în urmă, din inițiativa poetului Sașa Pană, cea dintîi revistă suprarealistă din țara noastră, intitulată *Unu*. Parcă-l aud și acum pe Ion Pillat rostind, la acele popasuri, cu voce calmă, dar hotărîtă : „Negreșit, cultura este cea care îl formează pe scriitor. Dar literatura adevărată este, întîi și-ntîi de toate, a țării." Puteam oare rămîne noi, tinerii de atunci indiferenți la acest mesaj sacru al adevăratei arte,

pe care Ion Pillat știa să ni-l transmită, ca un frate mai mare, de la inimă la inimă ? . . .

Am răsfoit recent, cu înfiorare, colecția micii noastre reviste dorohoiene, aflată, din păcate, doar în parte la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iași.

Iată cum era văzut Ion Pillat într-o fugară creionare de profil, în paginile revistei : „Un aristocrat al gîndirii. Dar nu unul din acei care-și închid sufletul, ca un schelet, într-o armură în turnul de fildeș al bizareriei și al acelei „Excentricity" pe care burghezia literară a atîtor pretențioși ai „artei viitoare" o afectează, pentru a înlocui absența scînteii divine care se numește talent. Ion Pillat este modern în cea mai sănătoasă accepțiune a acestui cuvînt. [. . .] Simplă, dar profundă, de un puternic colorit, ca și natura pe care o cîntă, poezia d-lui Ion Pillat ocupă un loc cu totul aparte în literatura noastră."

Dacă în acest colț de țară, atît de uitat pe atunci, exista o asemenea legătură spirituală reciprocă între Ion Pillat și tinerii poeți, cît de vie și de rodnică trebuie să fi fost prezența personalității sale în conștiința artistică a întregii generații care se adăpa din esența culturii sale vaste, risipită cu dărnicie în reviste de mare prestigiu, unele conduse direct de către el însuși, cît și în publicațiile din provincie ! Prin magistralele traduceri din lirica universală, prin eseurile și conferințele sale unice în claritate, spirit de discernămînt și documentare, Ion Pillat ne-a deschis tinerilor condeieri din acea vreme un orizont vast, îndemnîndu-ne a ne asigura acea temeinică cultură literară, fără de care nu se poate forma un scriitor autentic. Astfel, căutînd să determine coordonatele poeziei în cadrul noțiunilor de „național" și „universal" Ion Pillat descifrează, cu clară viziune, rolul esențial al specificului național : „Îndrăznesc paradoxul, numai aparent, de a spune că o poezie nu poate fi internațională, adică interesantă pentru celelalte popoare, decît în măsura în care se realizează național, în măsura în care ajunge să redea valabil și pentru alții adîncimile propriului său suflet etnic, cu toate armoniile sale specifice." * Revelatoare este și insistența sa asupra echilibrului ce trebuie să existe între tradiție și inovație, per-

* Ion Pillat, *Portrete lirice*, E.L.U., 1969, p. 182.

spectivă din care consideră dadaismul, futurismul, cubismul și alte formule poetice avangardiste, drept isme de esență străină geniului autohton al Franței. Legătura dintre inovație și tradiție este văzută ca un element organic. „Mărimea unui poet — spune el —, se poate măsura în puterea lui de a întineri și de a duce mai departe, scoțînd-o din litera moartă a cărților și transplantînd-o în sufletul viu al vremii, tradiția literară a nației sale." **

Este ceea ce de fapt a și făcut în permanență prin poezia sa, aspect relevat la timp, cu mult discernămînt, de către Eugen Lovinescu : „O astfel de poezie se situează în relațiile noastre sufletești și cosmice ; ea se integrează, deci, în acea literatură autohtonă, cu profunde însușiri naționale, ce pornește din filonul popular și se afirmă printr-un lanț neîntrerupt de scriitori, cu un fond comun, deși cu variate mijloace de realizare, nu numai pe măsura talentului, ci și pe a timpului." ***

Fapt incontestabil, destui din generația de tineri poeți de pe atunci am preluat acest fond de aur al experienței pillatiene, căutînd a ne împrospăta neîncetat imagistica, însă fără a rupe legătura cu spiritul tradiției naționale, spirit ce vine din folclor, traversînd piscul eminescian, și apoi înălțimile reprezentate de Goga, Blaga și Arghezi pînă la noi.

Ion Pillat nu respingea poezia de factură modernă, chiar dacă aceasta era uneori într-o bună măsură greu accesibilă, ci impostura, cosmopolitismul ca act de imitație servilă, falsa modernitate a imagismului gratuit și a ruperii esenței poeziei de matricea națională. Personal, îi datorez mult acestei viziuni de mare echilibru între conținut și imagine, practicat de Ion Pillat, imaginea fiind privită de el din unghiul necesității logicii stringente a alăturării termenilor metaforici, precum și din cel al grijii permanente pentru modernizarea mijloacelor de expresie.

În perspectiva acelui moment, indiscutabil că temerara noastră încercare de a înjgheba o revistă literară la Dorohoi stătea, în primul rînd, sub semnul chemării vibrante a poeziei pillatiene, în faptul că el era „de-al nostru", și că prin el puteam arunca

** Idem, p. 287.
*** E. Lovinescu, *Texte Critice*, Ed. Tineretului, 1968, p. 209—210.

priviri asupra poeziei lumii întregi. Și nu este de mirare că Liviu Rebreanu, vizitîndu-ne urbea, în dorința sa de a cunoaște țara și de a se afla mereu în mijlocul oamenilor, declarase (desigur, sub egida încurajării), într-un interviu : „Am rămas surprins de orașul dumneavoastră, găsind în el o frumoasă activitate literară."

Dar cum fusese Ion Pillat, cînd se afla și el în anii începuturilor ? Consonanța dintre el, cel din anii 1934—1944 și noi tinerii, apare ca un reflex fidel al propriilor sale trăiri, o continuare firească a marii tradiții de legătură dintre generații, amintind de acei „factatores", făclierii din oda horațiană. „Vrem o tradiție în sensul occidental al cuvîntului, care să lărgească granițele gîndirii la cea mai înaltă expresiune, dar în același timp să nu piardă contactul nici o clipă cu fondul sufletului românesc." *

În acest spirit ne vorbea Ion Pillat, cu prilejurile popasurilor sale dorohoiene, cînd mă apropiam de el cu sfială, dar și cu un anumit sentiment de mare încredere. De atunci, adeseori îmi este dat să rememorez acele vizite emoționante pe care i le-am făcut la Miorcani, unde venea să-și petreacă zilele vacanței de vară, alături de tatăl său, un bătrîn sobru și distins, care parcă te privea din alt veac. Acolo poposea uneori și vechiul său prieten Horia Furtună. Și, după cum se știe, ori de cîte ori Vasile Voiculescu îi era oaspete, în lunile de vară, acesta, ca medic, dădea consultații gratuite oamenilor din sat. Acolo am dat fuga să-i duc primul meu volum de versuri, editat pe cînd trecusem în clasa a VIII-a liceală de pe atunci. Vestirea mi-o făcuse poetul Constantin Stelian, profesor de liceu, autor al unui volum de sonete inspirate din viața petroliștilor Prahovei, prieten apropiat și musafir constant al casei de la Miorcani. Scrisoarea suna cam astfel : „Mă aflu aici de cîteva zile. Domnul Pillat este dispus să mai stea de vorbă cu dumneata. E curios să-ți vadă cartea. Te așteptăm, deci, amîndoi, cu dragă inimă . . ." Era pe la început de septembrie, cînd fără să simt oboseala celor aproape trei ore din autobuzul de Rădăuți-Prut și cea a mersului pe jos pînă la Miorcani, am poposit la casa înconjurată de nuci bătrîni și liniște de mănăstire, retrăind parcă ver-

* I. Valerian, *Cu scriitorii prin veac*, p. 178—179.

surile pe care i le dedicase poetul. M-a primit cu jovialitate și bucurie, lăsînd pentru un răstimp masa încărcată cu vrafuri de hîrtii, cu cerneala proaspătă. Lucra, în paralel, la traduceri și la o serie de eseuri. I-am întins, emoționat, prima mea cărțulie, din care, privind-o și răsfoind-o atent, s-a pomenit citind cu glas tare o poezie, apoi alta și alta, spre a conchide pe un ton nespus de cald : „Sînt temeiuri care mă fac să cred că vei onora cum se cuvine poezia noastră." Poetul Constantin Stelian era și mai fericit decît mine. S-au adus vin și tartine, iar primul pahar a fost închinat debutului meu. La cafea, Ion Pillat ne-a cerut îngăduința să-i ascultăm cîteva admirabile traduceri din Rilke și Baudelaire. În pauzele dintre lecturi, se auzeau, prin geamul deschis, cum cădeau în grădină primele nuci și primele castane ale acelei toamne din nordul moldav. Uneori, prin cadrul ferestrei, se zărea statura înaltă a tatălui său, care, cu pași rari, își făcea plimbarea de seară, oprindu-se din cînd în cînd, spre a culege cîte una din ofrandele timpurii ale crengilor. După un timp a venit în salon și doamna Maria, luminoasă și comunicativă, așa cum o știam de la prima vizită. Dinu (pe atunci de vreo 14 ani) nu se afla acolo, ci probabil la București. Poetul a ținut, ca întotdeauna, să mă întrebe despre viața literară a Iașului din acea vreme, despre dorohoienii Dumitru Furtună și Ion Ojog, despre cît ne mai costă tipărirea revistei și ce colaboratori noi îi onorau paginile. La plecare (știa că de la Rădăuți-Prut mă îndreptam spre Lipcani, unde mă aștepta fratele la care mergeam), mi-a oferit trăsura, invitîndu-mă să mai dau pe la Miorcani în acel răstimp.

O nouă vizită, după o săptămînă, coincidea cu plecarea poetului Constantin Stelian, la București, întrucît urma deschiderea școlilor.

Și de această dată poetul se arătă bucuros de a mai evada din munca ce îl ținea aproape tot timpul legat de masa de scris, fiindcă, așa după cum spunea el, „aici sînt vacanțele mele de lucru" sau „abia cînd vin aici pot să mă regăsesc în voie și să fac ceva serios." L-a rugat pe Constantin Stelian să citească din poeziile scrise atunci, în plimbările din jurul satului, niște pasteluri fin interiorizate, cu aer meditativ. Erau versuri îndelung cizelate, cu imagini ușor ermetice, care dădeau impresia de voită abstractizare și uscăciune, ceva exact la polul opus

de poezia pillatiană. Ne-am dat întîlnire în primăvara următoare, la București, unde, luîndu-l pe Constantin Stelian din micul apartament de pe strada Berthelot, acesta mă conduse la locuința poetului care tocmai se pregătea pentru o călătorie în străinătate.

Cînd ne-a deschis ușa, toată figura îi era plină de zîmbet, încît ai fi zis că e un adolescent bucuros de momentul intrării în vacanță. Aceeași ținută sobră și delicată, aceeași plăcere de a primi oaspeți și același ton cald al cuvintelor pe care le rostea în timp ce te privea adînc în ochi, parcă spre a-ți citi gîndurile . . .

Numai Dumitru Popovici mai avea astfel de priviri deschise, menite a lumina și a încălzi, iradiind, în permanență, liniște și seninătate.

După această vizită l-am mai întîlnit o singură dată, în primăvara anului 1939, la Dorohoi, unde venise din Miorcani pentru niște treburi la prefectură. Mi-a părut nespus de rău că n-am putut să-l însoțesc pînă la Miorcani, fiindcă a doua zi trebuia să plec spre Sibiu, vacanța mea fiind la sfîrșit. Aș fi vrut să-l consult în legătură cu intenția de a-mi publica al doilea volum de versuri, pentru care purtam tratative cu I. E. Torouțiu, dar acest lucru n-a mai fost posibil. Volubil și jovial, a ținut să mă consoleze, spunîndu-mi : „Cred că are să fie bună cartea domniei-tale și fără a o fi văzut eu ! Mai rău este că lumea se pregătește din nou de război, și cine știe cînd ne vom mai putea revedea, spre a sta în tihnă de vorbă ? ! . . ."

Din nefericire, așa a și fost, teama lui dovedindu-se întemeiată.

I-am purtat chipul și cuvintele, în gînd, prin toți coclaurii pe unde aveau să mă ducă servituțile profesiei de ofițer, în acei ani atît de tulburi din preajma războiului, apoi din anii de front. Și pretutindeni, în lada de campanie, volumele *Visări păgîne*, *Pe Argeș în sus*, și *Țărm pierdut* îmi erau ca niște talismane oblăduitoare pentru momentele grele și adevărate oaze de azur în ceasurile de reculegere, cînd, alături de cele ale lui Eminescu, Goga, Blaga, Arghezi și Voiculescu, versurile sale însemnau pentru mine sufletul țării.

În cantonamente sau în adăposturile din prima linie, în ele îmi găseam cel mai reconfortant refugiu, uneori citindu-le ofițerilor și ostașilor, spre a le mai

lumina gîndurile atît de frămîntate și înnegurate. Atunci mi-am dat seama ce înseamnă adevărata poezie, izvorîtă din adîncul ființei poporului purtînd, ca pe un nimb al frumuseții eterne, vocea pămîntului românesc.

L-am căutat la București, de cîteva ori, în acei ani de suferință și restriște, însă n-am avut norocul de a-l mai întîlni. Stătea mai mult la Izvorani, în județul Argeș, nu departe de acea mirifică așezare numită Florica, unde copilărise . . .

Cînd m-am întors din război am aflat, cu durere, că poetul murise în 1945, în plină floare a vîrstei, căci abia împlinise 54 de ani.

Rămînea pentru literatura română o operă poetică și eseistică de mîna întîi, un exemplu de scriitor cu o cultură literară din cele mai bogate, strîns legat de rădăcinile neamului românesc, a cărui limbă nobilă a iubit-o și cultivat-o cu fervoare. Iar pentru mine, ca și pentru toți cei ce îl cunoscură, amintirea celui mai afectuos și delicat poet de care m-am apropiat în anii începutului de drum, vocea lui de aur și limpede azur luminîndu-mi și acuma cugetul și inima, ca un simbol al perenității frumosului și omeniei.

Acesta a fost sentimentul cu care, în 1970, în cadrul colocviului organizat la Botoșani, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moarte, i-am adus și eu un modest omagiu.

L-am revăzut atunci pe Dinu Pillat, copilandrul de altădată, și asemănarea lui cu strălucitorul său părinte era așa de evidentă, încît am avut impresia că însăși făptura poetului, rămasă nemuritoare în timp, era între noi. S-a bucurat mult, atît pentru comunicarea făcută, cît și pentru poemul dedicat amintirii poetului, pe care a ținut neapărat să i-l ducă la București mamei sale, spunîndu-mi : „Va fi o mîngîiere pentru mama, mai ales că și ea își amintește cu drag de acele frumoase întîlniri de la Miorcani !" Intitulată *La Ion Pillat*, poezia a apărut în anul următor în volumul *Sub cerul Mioriței*, încheindu-se cu strofele :

Și se face zarea largă, — și privesc suind volute
doine prefirate-n harpe de mătasă, sus pe dîmb . . .
O ! De ce n-am pus atuncea temători, pe neștiute
timpului cel ușurelnic în aripi un dram de plumb ?

Am fi stat și-acum acolo pe verandă, la taifas
în amurgu-acela nordic și tulburător de tandru :
tu, un zeu venit din mituri dîndu-i armoniei glas,
eu, un prea-mbătat de visuri și de rime,
copilandru . . .

Organizat sub auspiciile Comitetului pentru cultură și artă al județului Botoșani, colocviul s-a bucurat de contribuțiile unor prestigioase personalități, cadre universitare din București și Iași, critici literari, cercetători ai istoriei literare, scriitori, profesori din localitate. Consemnăm, ca atare, următoarele comunicări ținute la Teatrul „Mihai Eminescu" din Botoșani, în ziua de 17 aprilie 1970, în fața unui numeros auditoriu : Dinu Pillat („Ion Pillat în intimitatea familiei") ; Aurel Rău („Mărturii de editor") ; Gavril Istrate („Contribuția lui Ion Pillat la dezvoltarea limbii literare") ; Ovidiu Papadima („Momentul *Pe Argeș în sus* în evoluția liricii românești interbelice") ; Aurel Martin („Ion Pillat și poezia pură") ; Al. Săndulescu („Ion Pillat, comentator al literaturii române") ; Victor Crăciun („Ion Pillat la radio") ; Nicolae Cîntec („Anotimpurile în poezia lui Ion Pillat") ; Lucian Valea („Ion Pillat și literatura universală") ; Haralambie Țugui („Ion Pillat și poeții tineri") ; Arcadie Mihăescu („Ion Pillat în memoria Miorcanilor") și alții. Colocviul s-a încheiat cu un recital de poezie Ion Pillat, realizat de actorii teatrului, moment deosebit de emoționant pentru întreaga asistență.

În după-amiaza aceleiași zile, oaspeții au participat la o festivitate la Miorcani, în cadrul căreia, pe lîngă comunicările prezentate de Al. Bardieru și Gh. Amarandei, poeții, între care se afla și Monica Pillat, nepoata scriitorului, au recitat din creațiile lor.

Un moment liric pillatian, în interpretarea actorului Al. D. Lungu de la Teatrul Mic din București, a trezit, pe plaiurile Miorcanilor, vibrația inimii celui care le-a cîntat cu atîta duioșie.

Acum, cînd, la puțin timp după despărțirea de venerabila-i mamă, un destin ciudat l-a răpus prematur (exact la vîrsta poetului) și pe eminentul fiu, cuvîntul meu se rostește cu smerenie și dureroasă afecțiune, întru cinstită și veșnică amintire a celor trei nume : Ion Pillat, Maria Pillat-Brateș, Dinu Pillat . . .

DOUĂ CONȘTIINȚE ARTISTICE : MAGDA ISANOS ȘI EUSEBIU CAMILAR

Ani de răscruce în istorie, ani de început de drum literar pentru mine : 1934 ... 1935 ... 1936. Vremuri tulburi datorită frămîntărilor sociale și politice din întreaga Europă și din țara noastră pîndită de mari primejdii din afară (în timp ce înlăuntru proliferarea partidelor și lupta dintre ele se combina cu agitația tineretului), dar luminoase în inimile celor cărora pe-atunci ne înfloreau garoafele poeziei în sufletul neîntinat, aureolat de miracolul visului. Și ce atmosferă de vis și poezie mai avea pe atunci Iașul prin care încă se mai auzeau ultimii pași ai lui Ibrăileanu, pașii lui Sadoveanu, Mihai Codreanu și ai Teodorenilor, pașii lui Topîrceanu și ai Otiliei Cazimir, amintind tuturor intelectualilor și mai ales tineretului că, deși *Viața românească* se mutase la București, spiritul ei rămăsese viu și nealterat în aerul patriarhal din străvechea cetate moldavă de pe cele șapte coline !

Se ridica o nouă generație de scriitori în Bucovina, cu nume care aveau să aducă ceva din aerul tare al obcinelor ozonate din nordul vuind de bronzul clopotelor Putnei și Voronețului : Iulian Vesper, Traian Chelariu, George Drumur, E. Ar. Zaharia, Teofil Lianu și destui alții.

Transilvania grăia încă prin glasul mesianicului Goga, la care alăturarea celor ale lui Blaga, Emil Isac și Aron Cotruș, urmați de o întreagă pleiadă de tineri, în frunte cu Mihai Beniuc, purtînd în versul lor vigoarea milenară a satului din inima spațiului

mioritic, se vestea de bun augur pentru întreaga cultură românească.

Iar din mîndrele plaiuri bănățene, vocile lui Virgil Birou, Anișoara Odeanu, C. Miu-Lerca, Grigore Bugarin, Ilie Ienea, Grigore Popiți, Dorian Grozdan, Romul Fabian, precum și vocile lirice ale tinerilor atestau o adevărată efervescență literară.

În acest context literar, Iașul venea cu nota lui distinctă, polarizînd în umbra strălucitoare a spiritului eminescian și a glasului sadovenian, pe lîngă numele mai sus amintite, pe altele mai tinere dar la fel de promițătoare : George Lesnea și Nicolae Țatomir (amîndoi fii credincioși pe viață ai Iașului), Eusebiu Camilar, George Moroșanu, D. Florea-Rariște, Ghedeon Coca (toți veniți din Bucovina), Victor Măgură, Tana Mugurel și alții, dintre care tînăra studentă Magda Isanos își ridica un glas înalt, pur și lilial, parcă spunînd tuturor : „Eu sînt glasul adevăratei poezii, cea ruptă din carnea și sîngele omului, pentru tot ce pe lumea aceasta înseamnă om și omenie ! ..."

Dintre zidurile liceului militar, pe unde trecuseră generații întregi de mari fii ai neamului, în frunte cu eroii Mărășeștilor, cu viitorul savant de renume mondial Henri Coandă, Victor Vlad Delamarina, Emil Gîrleanu și mulți alții, priveam forfota străzii cu tei ce ducea spre Universitate, clădirea impozantă a acesteia, turnurile de mai jos ale Mitropoliei, Trei-Ierarhilor și Palatului ; ... apoi, cantr-o arenă fantastică, sus pe dealurile Galatei și Cetățuii, alte turnuri profilate pe zarea sinilie din amiezele calme, sau pe cea a amurgurilor spoind norii în irizări de aur și sînge.

Se putea spune că poezia plutea în aer ca o pulbere fină de diamant, și că nu trebuia decît să-ți faci palmele căuș spre a o capta și închide în freamătul cuvintelor care și ele vibrau precum niște clopoței de aur, de argint, de lumină selenară, ori de cîte ori te încumetai să le împerechezi într-alt fel, în jocuri de imagini și rime.

Și mai era acea nostalgie specifică sfîrșitului de adolescență, cu vis mereu hoinar și doruri de ducă misterioase, cu acele vibrații de suflet unice, tulburătoare și dumnezeiești pentru fata îndrăgită, rămasă departe, în grădinile cu cireși înfloriți ai copilăriei pierdute pentru totdeauna ...

Aveam un corp de profesori de elită, care erau perfect conștienți de menirea ce li se încredințase, știind că de exigența și propriul lor grad de pregătire depindea buna pregătire intelectuală și formarea caracterelor elevilor selectați prin concursuri riguroase de pe toată întinderea țării. Ei ne înaripau gîndurile, sporindu-ne mereu zestrea cunoștințelor, și tot ei, cînd nu dădeam măsura cuvenită, erau cei care lăsau pe fișa de pe catedră cîte vreo notă slabă care aducea după ea neplăcutul „consemn în școală" în dumineca ce urma. Erau intransigenți, de obicei, dar și înțelegători în anumite cazuri, așa cum mi s-a întîmplat cu acel neuitat și prea inimos profesor de istorie Alexandru Ciulcu, care, fără să vrea, m-a descoperit scriind versuri în timp ce el se ocupa cu examinarea unor colegi. Întîi păru mirat și intrigat, apoi privindu-mă adînc în ochi ca un frate mai mare, mi-a zîmbit spunîndu-mi, în hazul clasei : „— Așa, nu te lăsa ! Dă-i înainte. Cu inspirația nu e de joacă..." (E adevărat că încă din prima zi de școală și după aceea eram mereu printre elevii lui de frunte, iar pe atunci mai rar se acordau notele maxime).

Fiecare colț al Iașului însemna un glas al istoriei, loc de reculegere și visare, prezența spirituală a lui Al. I. Cuza, Alecsandri, Kogălniceanu, Eminescu, Creangă și Maiorescu, o întreagă suită de glasuri sacre ale patriei, care te chemau mereu spre înălțimi de cuget și simțire.

Într-o asemenea atmosferă, abia așteptam duminicile, cînd, după controlul sever al elegantei ținute bleumarin cu centură albă și bască mare ca de pictor, pusă pe-o parte, și după nelipsitele exerciții de salut prin fața ofițerului de serviciu, eram învoiți în oraș, unde ne aștepta un film sau un spectacol de teatru, o cofetărie sau un pahar de vin la restaurant (numai însoțiți de rude !), vizite în familii sau, în cel mai rău caz, plimbări cu prieteni de la alte școli, băieți și fete, la fel de visători ca și noi. Intrasem în legătură cu cîțiva dintre colaboratorii revistei *Manifest*, împrietenindu-mă cu George Moroșanu (pe atunci student la Facultatea de litere și filozofie) și cu Victor Măgură ; îl cunoscusem pe George Lesnea, ale cărui traduceri din Esenin mă încîntară ; participam (chiar în cursul săptămînii) la conferințele ce se țineau în aula Universității ; dădeam o adevărată bătălie pentru a obține cele mai importante reviste literare.

Așa se face că n-am uitat și n-am să pot uita niciodată acel iunie ieșean inundat de exorbitant verde și tulburătoare mireasmă de bujor alb, cînd am cunoscut-o pe Magda Isanos... Cobora de la Universitate, unde era studentă a Facultății de drept, cu pas mărunt și ușor legănat, parcă umblînd pe raze de stele. Mă însoțea, după cîte îmi amintesc, Victor Măgură — poetul distins și sobru, a cărui delicatețe și talent robust nu aveau să se întoarcă din urgia războiului. Oricum, grupul de studenți era mai mare, se discuta furtunos despre examene, și eu, care reținusem numele Magdei din revista *Crai noi*, m-am simțit dator să-i spun, fără multe ocolișuri, că mi-au plăcut versurile sale, ceea ce a bucurat-o mult, răspunzîndu-mi cu netăgăduită franchețe și modestie : „Numai să fie adevărat !..." Era acea Magda Isanos cu ochi migdalați și surîs meridional, cu mînă mică și fragilă, cu chip veșnic însetat de soare, așa cum adeseori o zăresc în memorie, pe străzile Iașului patriarhal, plin de tandrețe dar și de corul tot mai amplu al protestului social din acei ani. Acea Magda Isanos ale cărei versuri de atunci parcă mai vibrează încă în aerul vioriu al amurgului de iunie ieșean :

N-aș fi crezut că suferința poate
de la un timp plăcere să devină,
că deopotrivă se găsește-n toate
amestecată umbră și lumină.

Vibrau, oare, în această confesiune de natură erotic-sentimentală de la vîrsta de 18—19 ani, presimțirile unor alte suferințe, ugollinice, care aveau s-o urmărească pînă în amiaza vieții, cînd s-a prăbușit ?...

De la primul schimb de vorbe și gînduri devenisem prieteni, de-ai fi zis că ne știm de cînd lumea, fiindcă Magda era o colegă perfectă, în care umanitatea nu mai tolera parcă existența altor trăsături. Aflînd că eram născuți în același an 1916 (ea cu două luni după mine) și că aveam amîndoi obîrșii ardelene mocănești, ne consideram un fel de rude destul de apropiate. Vedeam în ea pe o a doua Alice Călugăru, cu zodie literară împlinită, ce va rămîne pentru totdeauna în zenitul poeziei ro-

mânești, în ciuda sănătății sale șubrezite încă din copilărie (trecuse printr-o poliomielită) și a vremurilor tot mai tulburi, prin care întreaga noastră generație începea să treacă.

Bucurîndu-mă de prețuirea și sprijinul mai mult decît prietenesc al marelui profesor D. Popovici, a fost firesc ca la una din vizitele ce i-am făcut, să-i citesc din versurile Magdei, care pur și simplu mă copleșiseră prin timbrul lor atît de original și prin conținutul lor atît de profund. Știam că profesorul este foarte riguros și prudent în emiterea judecăților critice, și parcă doream să-i aud cuvintele de apreciere asupra tinerei poete, ceea ce s-a și întîmplat, cînd acestea se rostiră deosebit de călduroase și grave în același timp : „Cred că va fi o mare poetă modernă a țării ! . . ."

Azi, cînd este știut că întreaga lirică feminină contemporană își are izvor de netăgăduit în terenul deșelenit de Magda Isanos, îmi dau seama cît de ascuțită a fost intuiția de atunci a lui D. Popovici.

Am urmărit versurile poetei, după aceea, în *Iașul, Glasul studențimii, Însemnări ieșene, Jurnalul literar, Cuget moldovenesc, Universul literar, Revista Fundațiilor, Vremea, Adevărul literar și artistic*, și altele, de fiecare dată rămînînd cu aceeași impresie a unei maturizări spectaculare. Fiindcă, la 20 de ani, scria în poezia „Murim . . . ca mîine" :

Și iarba asta o să mai răsară,
iar luna tot așa o să se plece,
mirată, peste apa care trece —
noi singuri n-o să fim a doua oară.

Iar la 22 de ani, publică în *Iașul* mica, dar cît de proaspătă și bogata în viziune poezie intitulată „Insulă" :

Mă simt în camera mea ca pe-o insulă.
Seara cînd arde becul — amiază egală —
ies ploșnițe și gînduri în haine de gală.
Ca un Robinson visez departe orașul.

Mă gîndesc tot mai grăbită și sufăr
de tinerețe, ca de-o boală sau dragoste.
Fereastra miroasă frumos și adie,
dreptunghiulară, ca un drapel pe-o corabie.

Decantată în cea mai austeră simplitate, poezia ei primea inflexiuni din ce în ce mai profunde, pînă la confundare cu propria-i existență. Poate numai nefericita argentiniană Alfonsina Storni (cea care s-a dus în apele oceanului, cu pași rari și hotărîți, spre a nu se mai întoarce) a mai exprimat, într-un lirism atît de fierbinte, o asemănătoare sete de viață cu cea a Magdei Isanos. Nu era doar ea cea care mi-a spus, în drum spre strada numită azi Aleea Copou (unde locuise inițial la o mătușă, soția avocatului Manu Călinescu) într-un amurg cu ger și corbi bacovieni : „— Mai întîi și-ntîi, poezia trebuie să fie viață, viață ruptă direct din febra sîngelui tău !" Așa se explică faptul că poeta, a cărei exigență și modestie păreau fără limite, a preferat să-și manifeste prezența, multă vreme, doar în reviste. Întrebînd-o dacă nu ar dori să-și vadă numele pe-o cărțulie, mi-a răspuns simplu, lapidar : „— Trebuie să mă verific mereu, trebuie să mă verific, să mai aștept !" Avea marea calitate de a relua o poezie de mai multe ori, eliminînd tot ceea ce i se părea de prisos, reținînd doar esențele, comprimînd totul pînă la cristal.

Iubea oamenii simpli, nevoiași, cu o adevărată pasiune, visîndu-se și dorindu-se apărătoarea lor, în numele binelui și dreptății, trăsătură de caracter ce avea să se confirme deplin în avocata de mai tîrziu, și pe care mulți dintre colegii de breaslă, veroși, o vedeau ca pe o simplă și banală slăbiciune. Această pasiune pentru obijduiți a apropiat-o de Eusebiu Camilar, care era, prin însăși condiția lui socială atît de vitregă de la vremea aceea, un ultragiat. Și tot această pasiune a trezit în lirismul ei cutremurătoarele accente umanitare, protestul îmbinat cu profeția :

Veac de sînge și de zgură,
vălvătaie de ură . . .
Minciuna-i stăpînă.
Urlă urît și ne-ngînă.

Nu mă tem,
să strig și să chem,
în numele vieții,

în numele dimineții
ce va să vină,
din mină
ca o nouă religie, caldă lumină . . .

După aceea l-am cunoscut și pe Eusebiu Camilar, venit de la Udeștii Sucevei să-și caute împlinirea prea vigurosului talent de povestitor și poet, să scape de o sărăcie nemiloasă, așa după cum mărturisește în scrisoarea din 6 septembrie 1935, către Ion Pas, prima din cele șase pe care acesta le-a publicat în *Luceafărul* din 11 septembrie 1965, din care citez :

„Marea mea durere e că n-am unde mă duce. Acasă, în sărăcie de pîine și speranțe, simt că nu mai pot ședea. Simt că n-am nici un sens, dar nici cu ce trăi. De-aceea, trebuie să mă duc. Unde ? București, Iași, Cernăuți. Orașe care îmi evocă mizerii crude. Și foame. Totuși, trebuie să mă duc. Poate la foame și oftică. Dar trebuie. Simt nevoia unui prieten care să mă ajute cu fapta. Îmi trebuie o mînă de ajutor. Dac-aș avea cu ce, aș scoate o revistă la Suceava. În modul ăsta, mi-aș îndeplini unul din marile-mi doruri, pe lîngă care mi-aș găsi și un mic rost. Am în manuscris 20 poeme cu caracter social. Le-am intitulat *Foame* . . . Prima dată cum voi avea cîțiva bani, vă voi expedia manuscrisul. Unele îs cam „tari". În fine, le veți vedea. Dacă va fi cu putință, mi le veți edita.

Iubite Maestre, aștept sfatul dv. căci nu știu ce să mă mai fac . . .

Cu toată cinstea,
E. Camilar"

Îmi reamintesc, emoționat, de momentul cînd un pictor, prieten comun, mi-a vorbit cu entuziasm și durere despre talentul și suferința tînărului Eusebiu Camilar. Un vers dintr-un poem al acestuia avea să mi se întipărească pentru totdeauna în memorie : „Eu n-am nici inimă, nici aur . . ." Era clar că . . . nu mai avea „inima" de a mai trăi, iar despre mijloacele de existență se poate afirma, fără a greși, că pur și simplu acestea nu existau. Nu știm dacă poemul a apărut în vreo revistă ori dacă se află în

posesia cuiva, însă el rămîne semnificativ pentru acea etapă din viața scriitorului. Astfel, într-o filă de manuscris datată 14 octombrie 1935, îi dedica aceluiași prieten cîteva strofe sub titlul *Fragment*, mărturii edificatoare pentru biografia sa. Un vers dintre acestea rămîne memorabil : „Să nu mai știe nimeni că-s flămînd . . .", iar altul ne apare și mai răscolitor : „Nimeni să nu știe cît urăsc stăpînii."

Mergea cu pași mîndri și grei, în care parcă aducea gravitatea și măreția munților Bucovinei, de unde pornise „să cucerească lumea", așa după cum avea să se exprime în prefața scrisă pentru un volum selectiv al meu, cu puțin timp înaintea marii despărțiri.

Și tot de la același prieten am aflat despre internarea lui la Bîrnova, făcută prin intervenția acestuia la medicul Gancevici (directorul sanatoriului) și cea a unui ziarist ieșean, Lazăr Marcu, amintit în scrisoarea către Ion Pas din 16 ianuarie 1936, pagină de durere, în care disperarea se împletește cu un fel de ironie amară :

„Mult stimate . . .

M-ați cunoscut înfometat ; mai apoi ca operat de apendicită, „boală boierească" cum și dv. ați numit-o. Abia scăpat din ghearele durerii provocată de operația neîngrijită — iată-mă-s nevoit să-mi închid trupul și vremea într-un sanatoriu de tuberculoși. De ce ? Findcă D-zeu, în marea-i îndurare, m-a dăruit și cu minunile baccilului Koch care îmi mănîncă plămînii. Sînt internat aici, prin grația ziaristului ieșean Lazăr Marcu. Dealtfel, viața de aici ar fi bună din punctul de vedere alimentar (pentru mine, mai ales) dar frigul, frigul simt că mă dă gata. Sînt foarte prost îmbrăcat și cum în permanență geamurile sînt deschise și cum cura se face afară mi-i imposibil s-o fac din cauza gîtului neînvelit ș-a pieptului bolnav — prea puțin acoperit. Așa că mă simt foarte rău. Căci pe mine n-are cine să mă ajute. Mama mea e săracă lipită-pămîntului și de la ea nu pot cere nimic. Alte cereri nu pot să le fac : la cei străini. Căci cu toate grelele petrecute pînă la vîrsta mea — de 25 de ani — mi-am păstrat încă o bună parte din ceea ce se cheamă respect de sine însuși. Dumneavoastră, vă cunosc sufletul mare, călit în

atîtea focuri. De aceea m-am gîndit la dv. ; de-aceea apelez la dv. Dacă vă e posibil, ajutați-mă, cum de-atîtea ori ați făcut-o. În așteptare, rămîn al dv.

Eusebiu Camilar

Sanatoriul Bârnova-Vaslui

Era urmarea firească a primirii vitrege pe care i-o făcuse Iașul din acea vreme cînd, așa după cum i se va mărturisi mai tîrziu aceluiași protector în scrisori precum cea din primăvară, din același „sanatoriu (18 aprilie 1936), se simțea „ca acel jucător care vede în ceasul din buzunar — singurul bun ce i-a mai rămas, — mijlocul de cîștig himericul milion". Îi trimite protectorului său 15 poezii adunate de prin diferite reviste și ziare unde au văzut lumina publicității — cu rugămintea „de a mi le edita, dacă îndeplinesc condițiunile cerute de editura *Șantier*". Și mai departe :

„Să fiu sincer : fac acest pas pentru a putea cîștiga măcar costul unui costum de haine. De altfel n-aș simți nici o grabă, mai ales că frigurile publicității m-au părăsit de mult. E, pentru mine, cea din urmă sursă. Dacă și această himeră va zbura — voi avea nenorocirea de a nu mai crede nici în valoarea scrisului, deci a mea — căci scrisul îmi e singurul echilibru al vieții.

Vă rog să faceți ce vă e posibil.

Cu oftica stau bine. Ori ești sănătos și sărac — ori ai ce-ți trebuie și ești bolnav — tot una e. Eu sînt și sărac și bolnav. Cînd ți-i sănătos sufletul, nici o boală nu te poate răpune. Sufletul meu a făcut cartel cu baccilul lui Koch, avînd ca obiectiv distrugerea trupului. (Reflexii sanatoriale).

Acum, vă rog să-mi răspundeți. Înțelegeți doar așteptările între cele două semne de întrebare.

Cu toată stima, *Eusebiu Camilar*"

Așadar, cu toată suferința fizică, nu renunță la ideea de a-și vedea tipărită o carte de debut, deși, în amărăciunea lui, afirmă că nu este vorba de visul pe care îndeobște îl au toți cei ce vor să-și încerce puterile în spinoasa artă literară, ci doar de dorința de a cîștiga ceva bani pentru existența cea de toate

zilele. Există totuși în aceste fraze lapidare și destul de triste, un element care prevestește drumul său viitor, și anume acea credință (afirmată fără înconjur) în destinul scriitorului autentic, cel ce-și vede în munca literară însuși sensul existenței.

Lucrînd la ziarele locale din Iași, era văzut adeseori dormind pe jos, prin tipografii. Cît a fost internat la Bârnova, o colectă, inițiată de cei cîțiva prieteni inimoși care îi prețuiau talentul și omenia, constitui pentru el un salutar imbold la rezistență în luptă cu boala.

L-am reîntîlnit prin luna iunie, cînd mă aflam în frigurii examenelor de sfîrșit de an, după ce mă întorsesem de la concursul „Tinerimii române" cu un premiu și cu aprobarea Ministerului Educației Naționale de a da (împreună cu alți colegi) un examen de diferență la limbile latină și elină, pentru a ne putea prezenta la bacalaureat, la secția literară.

Aceeași privire care parcă întreba zările încotro s-o apuce, același zîmbet amar exprimînd, într-un amestec ciudat și paradoxal, nedumerirea și revolta, încrederea și îndoiala, dorul de viață și suferința. Acesta era Camilar cel de pe atunci, și se pare că așa a rămas pe parcursul întregii sale vieți.

Părăsisem Iașul în vara anului 1936, după ce îmi luasem examenul de bacalaureat, fiind admis direct, doar cu vizita medicală și o serie de probe fizice destul de grele, în Școala pregătitoare de ofițeri din București, unde, pe lîngă cursuri științifice și de cultură generală, se făcea o pregătire infanteristică „de bază" pentru viitorii ofițeri din toate armele. Între timp, așa după cum relatează într-o mărturie poetul D. Florea-Rariște (*Cronica*, din 5 octombrie 1973), scriitorul ajunsese și la București, probabil spre sfîrșitul verii anului 1936, unde, conform aceleiași mărturii, n-a stat decît puțină vreme, fiind nevoit a se întoarce la Iași. Mărturia lui D. Florea Rariște îi arată elocvent starea de spirit din acea vreme : „Era necăjit și cu moralul foarte scăzut. Locuia prin partea aceea de la periferia Capitalei, (e vorba de partea Oborului, n.a.) la o bătrînă smolită, într-o căsuță scundă, cu acoperiș de draniță veche și mirosind a muruială de lut. Mi-a spus atunci că s-a săturat de București, unde mulți cred că „umblă cîinii cu colaci în coadă" (o vorbă pe care o repeta adesea) și că are de gînd să se mute la Iași, în Iașul

pe care-l cunoscuse și de care-l legau amintiri și speranțe. A și venit în anul următor".

Faptul că în acea perioadă a trăit pentru o vreme (destul de scurtă, după părerea noastră) în București, este confirmat și de dramatica scrisoare către Ion Pas, din 13 septembrie 1944, în care îi confiază acestuia că a fost spălător de rufe pe Șoseaua Viilor și scuturător de covoare într-un palat de pe Bulevardul Elisabeta, document edificator, asupra căruia vom mai reveni. După mărturisirea din aceeași scrisoare, nici revenirea la Iași (probabil pe la începutul anului 1937) nu i-a fost izbăvitoare de suferințele care se țineau după el, fiindcă, evident, din puțina publicistică ce o realiza nu putea trăi, așa că trebui să recurgă în continuare la munci fizice din cele mai grele „cărînd saci cu făină peste puterile mele într-o brutărie din Tîrgul Cucului; scuipînd sînge și venin"... Își menține totuși legătura cu Ion Pas, care edita și unele puține cărți, pe lîngă revista de stînga *Șantier*, dar starea sănătății nu i se ameliorează, încît, revenind acasă pentru mai mult timp, i se plînge acestuia că n-a reușit să meargă la sanatoriul din Geoagiu. Pe lîngă acest amănunt direct personal, scrisoarea are meritul de a reflecta starea materială și morală a țăranilor din Udești (desigur este vorba de cei mulți, cu pămînt puțin și guri multe de hrănit) și, într-adevăr, amănuntele respective nu ni se par exagerate, deoarece în zona aceea, aproape în permanență, erau veri secetoase. Recitind aceste rînduri, am și revăzut în amintire cum arătau ogoarele cu grîu rar și pipernicit, sau cu porumb abia ajungîndu-ți la brîu, adeseori lovite și de prăpădul grindinei:

„Comuna Udești-Suceava, 13 august 1937

Stimate...

Aflați despre mine că sînt în satul natal, de cîteva zile. Era vorba să merg la sanatoriul Geoagiu-Hunedoara, însă mi s-a aprobat o internare cu plata 75%. Neavînd cu ce plăti, am preferat să mă reîntorc în seceta permanentă a satului meu. Mi-am pus în gînd să lucrez mult, poeme și iar poeme. Pe urmă — fie ce-o fi. Aș vrea să-mi trimiteți *Șantierul*, ca din cînd în cînd să mai am ce răsfoi. Pe aici e o mare, foarte mare sărăcie, a cărei explicație în zadar o caut: totuși, oamenii pămîntului acestuia, se complac în această veșnică apă a morților plutind peste cîmpiile însetate. Oamenii, în lipsă de altceva, fac așa zisa „politică". Primul lucru despre care te-ntreabă e „Cum mai merge politica".

Cu sănătatea — nu tocmai bine. Îmi trebuie injecții de calciu și hrană abundentă. De la „prunele de zahăr" mîncarea la modă a satului pînă la ce-mi trebuie mie e o distanță cam mărișoară. Vă rog, iertați-mi clipele răpite cu citirea acestor rînduri. Dac-aș ști că nu plecați din București, v-aș mai scrie. Deocamdată vă doresc toate bucuriile și vă rog să-mi trimiteți revista.

Cu toată stima, *E. Camilar*"

Așa după cum rezultă din aceeași relatare a lui D. Florea Rariște (sucevean și el) pendularea între Iași și Udești a fost de mai lungă durată, proba constituind-o un „Carnețel cu poezii, scrise la diferite date ale anilor 1937 și 1938 la Udești și Suceava", document rămas la acesta pînă astăzi:

. . . . . .

Cum să vă placă mîna-mi străvezie
ce-a implorat streinătăți de sgură,
cum să surîd, cînd din copilărie
nici un surîs nu mi-a-nflorit pe gură!

Și totuși jur pe apa morților
și pe străbunii mei din țintărime
că de cînd sînt n-am omorît un vierme
și gura mea n-a blestemat pe nime...

Eusebiu Camilar

Ianuarie 1938, Udești

Despre Magda Isanos din acea perioadă, rețin ca edificatoare amintirea pe care, într-o convorbire de tainică, duioasă pioșenie, mi-o evocă poetul și prietenul meu Nicolae Țatomir. Ne aflăm într-o în-

căpere a redacției revistei *Cronica*, în primăvara anului 1976, tocmai cînd poeta ar fi împlinit nobila vîrstă de 60 de ani, iar vorbele amabilului interlocutor îmbracă, alături de inflexiunile adîncii nostalgii, o undă de curată și nețărmurită admirație : „Sînt atît de legat afectiv de ea, încît mă tem să nu greșesc cu ceva evocîndu-i personalitatea sau comentîndu-i opera ... Am cunoscut-o în 1936, în preajma licenței mele. Eram în Piața Unirii, cu un prieten care îi era mai vechi cunoscut, cînd ne-am întîlnit, ea fiind însoțită de o colegă, autoare și aceasta de versuri, după cîte îmi amintesc. Cînd mi-a întins mîna, convins fiind că e vorba de un pseudonim, am făcut imprudența s-o întreb care îi este numele adevărat. A zîmbit, și fără ezitare mi-a repetat aceleași două cuvinte reținute de mine din reviste : Magda Isanos !, făcîndu-și, pe loc, și o foarte scurtă și savuroasă schiță autobiografică ... apoi, culmea bucuriei mele : mi-a recitat o poezie din volumul *Lebede negre*, cu care debutasem abia de cîteva luni. Ca revanșă, i-am recitat și eu o poezie de a ei, compusă din două strofe, reținute de mine la a doua lectură ..." Încercînd să-mi verific dacă imaginea rămasă în memorie (așa cum o înregistrasem tot în acea perioadă) se potrivește cu cea reținută de N. Țatomir, la întrebarea mea, răspunsul poetului, plin de emoție, îmi relevă o identitate de viziune : „Ceea ce m-a impresionat profund au fost ochii ei adînci, care parcă purtau în ei vinețiul lacurilor în amurg, iar buzele ei arcuite frumos și senzuale îmi aminteau de buzele lui Eminescu ... O îndrăgisem spontan ... Dar cui nu i-a fost dragă Magda Isanos ? ... Am discutat atunci mai mult de două ore, prilej în care a și remarcat, cu delicatețe, însă fără șovăire, lipsa de plasticitate a metaforei „farmecul risipei" din finalul unui vers al meu, considerînd această imagine prea abstractă în comparație cu celelalte ale poemului. Iar acest lucru mi s-a părut mai revelatoriu și mai impresionant, cunoscîndu-i autoexigența ... Ne întîlneam destul de des la una dintre surorile ei, medicinistă (fiindu-i coleg, deoarece urmam și această facultate), iubitoare și bună cunoscătoare de literatură ... Cu Magda mă revedeam mai în fiecare miercuri seara, la redacția *Însemnări ieșene*, în jurul acelei mese acoperite cu pluș roșu din cabinetul profesorului Gr. T. Popa, decanul Facultății de medicină și unul dintre cei trei

conducători ai revistei, alături de Sadoveanu și Topîrceanu ... Călinescu o aprecia în mod deosebit. Îmi amintesc că la prima ședință a societății *Noua Junime*, pe care profesorul o întemeiase la Iași, am citit versuri împreună cu ea și Camilar, bucurîndu-ne de pertinenta analiză călinesciană. Astfel, amintirea Magdei Isanos rămîne legată pentru mine și de amintirea lui G. Călinescu, atunci dîndu-mi mai bine seama de forța lirică a poeziei acesteia, cît și de extraordinara capacitate a criticului de a recepta fenomenul literar în devenire. Din păcate, această *Nouă Junime* n-a rezistat vicisitudinilor perioadei atît de tulburi care a premers războiului ... Regret că deși am lucrat o vreme amîndoi în justiție, n-am avut prilejul s-o văd la bară, cînd pleda în procese ... Rețin un moment cutremurător, întîmplat mai tîrziu, cînd ne-am pomenit în restaurantul „Bragadiru", ea fiind cu Eusebiu Camilar, iar eu în compania unor colegi, la altă masă. Cînd am dat să plec și am salutat-o, s-a ridicat, întinzîndu-mi mîna, urîndu-mi sănătate și rostind doar atît : „— Eu, dragă poete, nu mai am decît puțin de trăit ! ..." Era prin 1943 și acestea au fost ultimele cuvinte ce mi-au rămas în amintire, de la ea. A fost pentru mine un adevărat șoc, și desprinzîndu-mi mîna din mîna ei, abia mi-am stăpînit lacrimile, deoarece știam deja despre boala ireversibilă care-i lovise atît de brutal inima cea caldă și generoasă ..."

Mă despart de Nicolae Țatomir, purtînd în ochi imaginea Magdei Isanos, la fel de vie ca pe atunci cînd și eu o revedeam pentru ultima oară, iar cuvintele poetului, întristate și lucide, îmi mai răsună, un timp, în auz : „Era mare lucru faptul că pe atunci respectul colegial dintre literați avea, metaforic, valoarea aerului și apei pentru viață ! ..."

Cu pictorul Costache Agafiței mă revăd, după cîteva luni, în atelierul din strada Sf. Sava, în ambianța tablourilor sale. Pe șevalet, un tablou în lucru, reprezentînd o casă din cele străvechi ale Iașului, și sub ea, în secțiune, o boltă de piatră, cu glas de istorie veche. Demolarea a devenit inevitabilă, iar pictorul, fost destulă vreme director la *Monumentele istorice*, ține să mai fixeze pe pînză o imagine din cele atît de dragi lui. De lîngă un raft cu albume, osia și cele două roți ca de vagonet ale halterelor mă ispitesc să-l întreb dacă se mai ocupă cu așa ceva, iar răspunsul, nițel codit, este totuși relevant : „Așa,

din cînd în cînd!"... Acum, îmi dau seama de ce, la anii săi (cei vreo 67) Costache Agafiţei arată atît de viguros în statura lui mijlocie dar bine legată. Îmi vorbeşte despre Otilia Cazimir, de la care îşi lua liliac pentru pictură, şi care i-l păstra în casă, spre a nu se decolora, spunîndu-i la telefon: „N-ai venit să iei liliac! şi se duce..." Apoi, despre alte telefoane, prin care îi cerea să-i ajute pe unii tineri, despre Comarnescu şi Paradaiser, cu care a fost la ea în vizită... Şi iată-ne ajunşi la amintirea lui Eusebiu Camilar, pe care l-a cunoscut tot prin 1934—1935, cînd acesta venise la Iaşi. Evocarea mă impresionează, mai ales fiindcă privirea, albastrul ochilor şi trăsăturile feţii pictorului (am observat aceasta, de cînd l-am cunoscut) au ceva din Camilar.

Frazele pictorului se succed, sfătoase şi grave, pline de tîlc şi pietate, în timp ce ochii mei încearcă să scormonească prin anii ce s-au scurs. „La început, multă vreme a dus-o foarte greu... Era un om cuminte şi retras; nu-i plăcea zgomotul; nu se exterioriza; nu se afişa; nimeni nu-i putea găsi defecte; mai degrabă, eu eram arţăgos cînd susţineam anumite lucruri, fapt care îl făcuse să-mi spună, admirativ: „Îmi place că le-o zici de la obraz!"... În artă, era pentru echilibru. Discutam cu el despre toate problemele privitoare la creaţia artistică, avînd totdeauna idei sănătoase, între care aceea că arta trebuie să reflecte sentimentele şi gîndirea oamenilor, aspiraţiile milenare ale neamului românesc, şi să fie înţeleasă, gustată de cîţi mai mulţi. Se mîhnea cînd nu i se publicau unele articole. Îl costa foarte mult modestia. Dacă era cu noi, ne bucuram de fiecare clipă petrecută împreună... Cînd au început să-i apară primele cărţi, mi-am dat seama că se impune. Apoi, i-am urmărit, bucurîndu-mă la fiecare nouă apariţie, întreaga operă: acele proze, cu atîta fior patriotic în ele, şi cu savuroasele frumuseţi de limbă românească; acele versuri izvorînd ca o cîntare din inima pămîntului românesc... Iubea, cu evlavie şi fierbinte pasiune, monumentele istorice, orice vestigiu străvechi care ne atestă naşterea şi dăinuirea neamului pe aceste meleaguri; îi proslăvea pe marii înaintaşi ai istoriei şi culturii noastre. Astfel, cînd s-a inaugurat *Casa Alecsandri* de la Mirceşti, a ţinut neapărat să fie şi el prezent acolo, prilej de a ne aminti amîndoi de vechea noastră luptă comună, dusă pentru salvarea şi ocrotirea monumentelor. Era deosebit de emoţionat, atunci. Şi totdeauna era binevenit între noi... După întîlnirea de la Mirceşti a scris un articol intitulat „De vorbă cu un artist cu suflet de artist, păstrător şi apărător al monumentelor Iaşului", fără a indica numele... Ultima dată l-am văzut la Bacău prin 1963, la Grigore V. Coban, prieten comun. Venise acolo să ţină o conferinţă, în timp ce eu, ca preşedinte al Filialei Iaşi a Fondului plastic, mă ocupam de organizarea unei expoziţii... Ne-a spus că munceşte foarte mult şi că nu-i ajunge timpul, spre a-şi realiza măcar o parte din noile proiecte..."

Am notat cît mai exact posibil freamătul acesta de fraze şi propoziţii laconice ale şugubăţului şi simpaticului meu amfitrion, ascultînd în ele, cu inima, ca-ntr-o baladă străbună, ecourile unor amintiri vii, stratificate adînc în inima şi cugetul unuia dintre cei mulţi care nu-l vor uita niciodată.

Negreşit, Eusebiu Camilar a urît dar a şi iubit Iaşul, unde la 31 martie 1938 se căsătorise cu Magda Isanos, împotriva voinţei părinţilor acesteia, amîndoi medici psihiatri la Spitalul din Costiugeni, care nu se puteau obişnui cu ideea ca ea să aibă un soţ fără o poziţie socială solidă.

Dar pentru Magda Isanos, talentul şi sufletul lui Camilar au preţuit mai mult decît ideea de a se pune în siguranţă, cu orice preţ. Şi astfel, aşa după cum se vede din actul de căsătorie nr. 163/1938, încheiat în faţa martorilor George Lesnea, scriitor, şi Manu Călinescu, avocat (soţul mătuşii Magdei, din actuala Aleea Copou), cei doi îşi leagă destinele, în speranţa împlinirii ca oameni şi artişti. Eusebiu Camilar are 27 de ani, profesia gazetar, şi este „fiul lui Ion şi Nastasia Camilariu, născut la Udeşti, judeţul Suceava, în 1910 octombrie 4, domiciliat în Iaşi, str. Carp, 8. „Iar Magda Isanos are 22 de ani, studentă, „fiica lui Mihail şi Elisabeta Isanos, născută la Iaşi, în 1916 aprilie 17, domiciliată în Iaşi str. Sărăriei 43."

Este adevărata chemare la viaţă a scriitorului, venită prin căsătoria sa cu marea poetă, cu care şi-a împărţit sărăcia, puţinele bucurii şi amărăciunile de tot felul din anii grei cînd, din 1939 a fost mereu

concentrat sau mobilizat. În acea perioadă de după căsătorie, a scris romanul autobiografic *Cordun* și cartea de povestiri *Prăpădul Solobodei*, aceasta din urmă fiind vîndută librarului — editor Athanasie Gheorghiu din Iași, pentru o jumătate de vagon de lemne, „cu contract în regulă". *

Deosebit de importante, din perioada care a urmat pentru amîndoi scriitorii, după căsătorie, sînt mărturiile Veronicăi Gorgos, fostă avocată și apoi magistrat în Iași, decedată în 1977, care i-a cunoscut îndeaproape pe soții Camilar, publicînd o serie de articole și documente, privitoare mai ales la activitatea Magdei, și luptînd cu un fierbinte spirit de devoțiune prietenească pentru cinstirea memoriei lor, în paralel cu o reconstituire fidelă a biografiilor acestora. În acest sens, atît articolele semnate de Veronica Gorgos în *Contemporanul* (13 martie 1970), *Cronica* (30 septembrie 1973) și *Manuscriptum* (3, 1974), cît și relatările verbale ale soților Veronica și Tudor Gorgos ne apar de o reală

* Din scrisoarea către același sprijinitor, Ion Pas, datată 19 decembrie 1942 se poate vedea cum a fost primită admirabila carte de proză *Cordun* — și ce complex sufletesc al incertitudinii amestecate cu dorința afirmării se instaurase în conștiința lui :

„Mult stimate domnule Pas,

Aș vrea să nu fiți supărat pe mine, că vă scriu numai cînd am nevoie de dumneavoastră.

Sînt la Iași, în concediu, pînă la 1 februarie 1943. Trăiesc și scriu din cînd în cînd. Nimic nou, nimic important în viața mea de toate zilele.

Cărțulia mea — pe care o detest — nu mi-a adus nici laude, dar mai cu seamă nu mi-a adus înjurăturile pe care le merită și asta m-a amărît deajuns de mult. În afară de un fel de „comunicat" publicat în „Timpul" și „Viața" de un binevoitor, nimic altceva. Nu mai vorbesc de presa din această urbe a culturii de altădată, care păstrează o tăcere desăvîrșită — eu fiind aici un fel de venetic. Totuși, îmi este foarte drag tîrgul acesta care dacă nu mai are nimic „cultural" are, totuși, o liniște pe care n-o mai poți găsi în nici un colț de lume, liniștea creatoare.

Ș-acum, după această „ocolire" — vă rog respectuos să-mi comunicați sentința în legătură cu editarea nuvelelor mele.

Vă rog să o faceți așa cum mi-ați făgăduit : fără cruțare.

În așteptare, vă rog să primiți asigurarea devotamentului meu.

Eusebiu Camilar
str. Săulescu, 19, Iași"

valoare documentară pentru istoria literară, căutînd a le consemna ca atare.

Din primul articol mai sus amintit, desprindem rectificarea pe care Veronica Gorgos o aduce unor informații eronate inserate de Camil Baltazar în cartea sa *Contemporan cu ei*, sub următorul preambul : „Fac aceasta în calitate de prietenă apropiată a soților Camilar, de fostă colegă a Magdei Isanos, cu care de altfel, am locuit în același imobil." Rezultă, conform acestei mărturii, că Veronica Gorgos i-a cunoscut pe soții Camilar în vara anului 1938, imediat după ce aceștia se căsătoriseră. Ca viitoare avocată care avea nevoie de inițiere în profesie, poeta a căutat s-o cunoască pe colega mai experimentată, în care scop avocatul și publicistul Marcel Rozen le-a făcut cunoștința, într-o bodegă aflată vis-à-vis de restaurantul și cofetăria Corso. „Magda venise împreună cu Camilar, iar după aceea, înainte de examenul de licență, frecventa zilnic tribunalul, pentru familiarizare, fiind adusă, de obicei, de către Camilar sau uneori luîndu-mă ea de acasă", ne spunea Veronica Gorgos.

Cum era și firesc, avînd aceleași concepții democratice în scurt timp cele două juriste au legat o sinceră și strînsă prietenie, astfel încît mai tîrziu, cînd Magda nu putea veni să-și susțină cauzele, acestea erau încredințate colegei sale mai mari.

Dar, revenind la articolul din *Contemporanul*, menționăm că acesta are meritul de a preciza, pe lîngă adresele reale unde au locuit cei doi scriitori, începînd cu anul 1939 (inițial în casele Robinschi din strada Ralet, colț cu Sărăriei, apoi, din toamna anului 1940, în casa din strada Săulescu 19, cumpărată de mama și mătușa Magdei), și faptul că în ucenicia de avocat poeta a dovedit o mare responsabilitate. „E adevărat că deși scurtă — spune Veronica Gorgos —, cariera de avocat a Magdei Isanos a fost remarcabilă", spre a adăuga : „E sigur că poeta ar fi sfîrșit prin a se impune ca un mare avocat." Și tot în legătură cu exercitarea spinoasei profesiuni de avocat, merită a fi preluată cu toată încrederea, sub egida autenticității, și următoarele afirmații din același articol : „Era de o conștiinciozitate și probitate profesională rar întîlnite. Își dădea seama cînd o cauză o depășea, și atunci sau refuza procesul sau își asocia un coleg mai cu experiență, mai pregătit.

Ura diletantismul, tocmai fiindcă se considera o *luptătoare.*"

În ceea ce privește problema locuințelor, atît mențiunile din articol, cît și cele verbale făcute de Veronica Gorgos, aduc precizările necesare și anume: în prima locuință din strada Ralet, soții Camilar au ocupat două camere și o bucătărie, iar în cea de-a doua din str. Săulescu 19, apartamentul „avea trei camere foarte mari, luminoase, frumoase." Al doilea apartament fusese cumpărat, tot în 1940, de mătușa poetei Elena Alistar-Romanescu (veche socialistă) și în el locuia Veronica Gorgos, proprietara aflîndu-se la București. Ambele apartamente aveau instalație electrică și probabil doar întîmplător s-au folosit lămpi de petrol. Mai ținem să consemnăm (din aceeași sursă generoasă) faptul că poeta s-a ocupat în mod intens de completarea și punerea la punct a cunoștințelor de limbă franceză ale lui Eusebiu Camilar.

Și fiindcă anumite zvonuri răuvoitoare au făcut să planeze prin timp versiunea că Eusebiu Camilar s-ar fi purtat dur cu soția sa, pe lîngă faptul bine știut că, după moartea ei, el a rămas în strînsă legătură cu părinții și surorile acesteia, — unde a locuit o vreme, în strada Popa Nan, 49, din București (și pe care, la rîndul său, i-a ajutat), notăm și următoarele relatări ale Veronicăi Gorgos: „N-am văzut în viața mea vreun bărbat mai îndrăgostit de o femeie, așa cum era Camilar de Magda. La prima apariție editorială, a dat toți banii primiți ca drept de autor, pe o stofă de calitate superioară pentru un taior, pe care l-a cusut la cel mai bun croitor din Iași, costum despre care Magda zicea: „Acesta-i fracul meu!"... Și, într-adevăr, îl purta mai ales cînd pleda în instanță. Iar din banii adunați din alte onorarii, Eusebiu i-a editat, în anul 1943, la tipografia *Brawo* din Iași, volumul intitulat *Poezii*, singurul volum pe care aceasta a avut bucuria să-l vadă, din întreaga sa operă."

Acolo, în casa din strada Săulescu, se purtau discuții înfocate și contradictorii, iar uneori cînd atmosfera se încălzea prea tare, Camilar intervenea, spunînd, cu umorul său reținut dar plin de tîlc: „Mai încet, Magda! iar ai încălecat pe caii cei mari..." Poetei îi plăcea să fabuleze, lansînd, cîteodată, unele invenții sau scorneli pe care apoi era tentată să creadă că chiar așa ar fi. Era firea ei, cu înclinări

paroxistice, despre care buna ei prietenă ne-a spus: „Trecea brusc de la o stare sufletească la alta... Temperamentul marilor artiști."

Fiind mai întîi concentrat în Botoșani (1939), iar din iarna anului 1941 „în refacere", cu regimentul 37 Infanterie, tot acolo, familia Veronicăi Zosin-Gorgos i-a oferit o cameră scriitorului, în locuința de pe strada Soare nr. 3, spre a putea fi descazarmat, unde, în repetate rînduri, poeta venea să-l vadă și să stea cu el. La Iași era condusă pînă la tren de către buna și veșnic devotata sa prietenă (care pînă la moarte s-a ocupat de cinstirea memoriei ei în țară și peste hotare), iar la Botoșani era așteptată la gară de mama și unul din cei doi frați ai acesteia, căci trenul prin Dorohoi ajungea acolo după miezul nopții.

Cît de multă mîngîiere au constituit pentru scriitorul concentrat această ospitalitate și prezența devotatei sale soții, nu este greu de înțeles, Eusebiu Camilar manifestîndu-și în tot timpul vieții recunoștința sa față de Veronica Gorgos, așa cum s-a întîmplat prin 1964 și chiar 1965, cînd, aflînd că buna-i prietenă se află bolnavă în spital, a venit de vreo patru ori de la București spre a o vedea și spre a încerca s-o transfere într-o clinică din Capitală. „Nu se poate, nu se poate — îi spunea acesteia —, trebuie să mergem la București! La nevoie, te duc și-n spate... Ca zmeii, ca gîndul sau ca vîntul, după cum vrei." Totodată, nu uitase să-și arate, în mod delicat, și dorința de a-i oferi ajutor financiar.

Astăzi, pe lîngă atîtea altele de acest fel, gestul și cuvintele de îmbărbătare ale lui Eusebiu Camilar, care nu se pot uita, capătă prin timp ecouri și mai puternice, arătînd tuturor celor care l-au dușmănit pe nedrept, că valorosul și modestul scriitor ridicat din Udeștii Sucevei a fost un om cu inimă de soare și mărgărint, un adevărat OM.

În 1941 poeta se afla la București, plecată la părinți, spre a naște acolo, iar Eusebiu mobilizat, pe front. Fiind trimis în țară cu o misiune, s-a abătut pe la Iași, în dorința de a o revedea, riscînd prin aceasta a fi trimis în judecata Curții marțiale. Prudent, n-a acceptat să intre în casă, temîndu-se ca nu cumva să aibă pe el vreo gînganie din cele care ne-au supt sîngele prin tranșee, ci a rămas în curte, pe un scaun, unde a mîncat ceva. Gest de țăran bucovinean sfios și înțelept... Rezultă, și din această împrejurare,

că scriitorul a iubit-o și respectat-o nespus de mult pe cea care i-a fost soție și i-a dăruit un copil frumos, inteligent și talentat, prețuind în ea, deopotrivă, omul cu suflet generos, și artistul veșnic preocupat de a exprima frumusețea vieții, durerile și bucuriile oamenilor. Și, totodată, cît de nedrepți am fi dacă n-am adăuga la aceste trăsături sufletești ale Magdei, și altele, mai rar întîlnite la asemenea oameni, precum : grija mare pentru soț și apoi pentru copil, preocuparea de a-și face viața în cămin cît mai frumoasă, fiind o foarte bună gospodină, cu mult spirit practic. Așa se face că se ocupa și de creșterea iepurilor de casă, iar în bucățica de grădină din fața locuinței, muncea cu sîrg, avînd tot felul de legume.

La aceste mărturii provenite de la Veronica Gorgos (prietena cu mare pasiune pentru adevăr, fostă magistrat multă vreme) care din 1938 și pînă în 1944 a fost nedespărțită de poetă, locuind în aceeași casă și luînd masa împreună, sau cînd Eusebiu Camilar era mobilizat, dormind în aceeași cameră, merită a fi adăugate și următoarele rînduri în care poetul și prietenul meu George Moroșanu evocă momente din viața familiei Camilar, în medalionul intitulat „Un buchet de garoafe pentru Magda Isanos". Cerîndu-i încuviințarea de a folosi respectivul material inedit din manuscrisul său intitulat *Portrete*, răspunsul n-a întîrziat : „Consider, dragă Har, că intenția ta de a-mi include medalionul dedicat Magdei Isanos și lui Zebi Camilar în cartea ta de evocări și mărturii, este lăudabilă. Sînt foarte bucuros că și pe calea aceasta pot să le aduc un modest omagiu marilor mei prieteni." În baza acestui consimțămînt, inserăm fragmentele ce urmează :

„În vremea asta eu eram profesor la Piatra-Neamț, iar familia Camilar locuia în Iași, într-o căsuță modestă pe strada Săulescu, pe aproape de școala profesională „Reuniunea femeilor române".

Treceam adeseori pragul acestei familii, unde albina cea bună și harnică era Madi, Magda Isanos. Elisabeta, fiica scriitorilor noștri, avea pe-atunci vreo doi ani. Era bucățică ruptă Zebi. Îi plăcea fetiței s-o duc după cap, să fac pe șoimul din poveste, tropăind cu ea prin curticica plină de iarbă, mai ales cu cimbru, ca la noi, în Bucovina. Mă făceam că o prăbușesc din înălțime. Nu țipa, ci rîdea zgomotos, cu toată gura. Apoi amîndoi ne dam de-a tumba prin

iarbă. Nu voi uita niciodată ochii mamei, ochii Magdei Isanos. Mari și negri, gata să izvorască din adîncul lor lacrimi. Și eu cutremurat citeam în ei o nemărginită bunătate, o sfîntă omenie.

Mică de statură, firavă din cale-afară, aplecată puțin înainte, cu pasul ei veșnic mărunt, discret, să nu tulbure liniștea nimănui, — Magda Isanos era stăpînită încă de pe-atunci de obsesia morții. Împăcată totuși cu ea însăși.

În toată ființa ei chinuită, bolnăvicioasă, ochii extraordinar de expresivi îi ardeau, cu putere. Fire albe prinseră prea de timpuriu să-i înflorească în părul castaniu.

Cu adevărat, la Magda Isanos acești ochi, pătrunși de cea mai caldă lumină a vieții, îi oglindeau inima încărcată de duioșie, mare cît o țară. Atîta cît am cunoscut-o eu, poeta era de o rară modestie. Nu întîlneai în ținuta ei sobră nici o urmă, cît de palidă, de cochetărie.

Odată, prin mai 1941, într-o duminică dimineața, cu cerul nespus de înalt și albastru, mă întorsesem din munți la obligațiile mele de concentrat la Iași. N-am trecut însă pragul familiei Camilar, cu mîna goală. I-am adus Magdei un buchet de garoafe proaspete, tari și stufoase, roșii ca sîngele. Le culesesem din grădina Școlii normale din Piatra-Neamț, unde mai predam sporadic Româna și Latina. Bucuria poetei noastre n-a avut hotar. Nu știa unde și cum să așeze garoafele. [. . .]

Prin 1945 l-am regăsit încărunțit pe Zebi în strada Ghica din București, la etajul VII. De multe ori ne-am plimbat, apoi, solitari, pe aleele din jurul Muzeului Satului și mai departe. Cu visurile și cu pașii. Ca pe vremuri. În trecerile lui prin țară, a făcut și în casa mea din Ploiești popasuri multe, cu destăinuiri prietenești, cu succese și înfrîngeri."

Despre suferințele îndurate pe front, Eusebiu Camilar mi-a vorbit în repetate rînduri, mai tîrziu, și totdeauna cu o mare înțelegere și compasiune pentru oamenii de tot felul, chiar cînd unii l-au lovit și jignit în ceea ce avea mai scump : demnitatea de om. M-a impresionat profund cazul următor, semnificativ pentru psihologia unor oameni abrutizați de război. Ducînd o ladă de muniții, foarte grea, către linia de foc, și nemaiținîndu-l puterea, a lăsat-o jos, spre a se odihni, fapt observat de un ofițer care, într-un moment de șoc nervos, l-a păl-

muit. După foarte puţin timp, moartea acelui ofiţer îi produse o mare durere sufletească şi lacrimi, stingînd definitiv orice urmă de resentiment din partea acestuia. Acest fel de a fi ţine, în esenţă, de firea înţeleaptă şi bună a ţăranului român, care, întotdeauna omenos, ştie să ierte, atunci cînd trebuie.

Este bine ştiut că, în 1940, odată cu desfiinţarea presei democratice, scriitorul care lucrase ca ziarist la *Lumea*, rămăsese fără post, fiind apoi mereu concentrat şi mobilizat. Cît s-a zbătut atunci poeta pentru a-i obţine mobilizarea pe loc, rezultă din faptul că, la un moment dat, ajutată de mătuşa ei, Elena Alistar, reuşi să realizeze editarea unui ziar intitulat *Voinţa*. Autorizaţia era pe numele acestei mătuşe şi a avocatei Veronica Zosin (ulterior căsătorită Gorgos), cotidianul avînd următoarele nume în casetă : „Director-proprietar : Dr. Elena Alistar-Romanescu ; Prim-redactor : Eusebiu Camilar".

„Magda singură ar fi trebuit să ducă toată munca ziarului — spune Veronica Gorgos — iar eu am ajutat-o, pe cît am putut, Voinţa apărînd de şase săptămîni, începînd din aprilie 1941, apoi din lipsă de fonduri trebuind a sucomba, aşa cum se întîmpla în trecut cu foarte multe publicaţii. Ultimul număr a fost editat cu banii proveniţi din vînzarea unui ceas al meu, obiect despre care Magda nici nu ştia. Spunea mereu : „Dacă mai reuşim o zidouă să apară, îi vine lui Zebi mobilizarea pe loc!", speranţă care nu s-a realizat... Între timp *Voinţa* începuse să apară cu cele mai multe rînduri cenzurate, şi chiar cu goluri negre. Un număr, care se află la Biblioteca Academiei, are unele articole cenzurate în întregime..."

Era cu puţin înainte de începerea războiului, Camilar aflîndu-se concentrat pe zonă.

Din nefericire, n-avem şi scrisorile de răspuns ale lui Ion Pas către Eusebiu Camilar, însă, cu certitudine, acestea trebuie să fi fost încurajatoare şi pline de generozitate. Dacă Eusebiu Camilar a reuşit să devină ceea ce merita şi trebuia — scriitor valoros — în ciuda adversităţilor cu care a dat piept încă din anii fragezi, un merit îi revine şi lui Ion Pas.

Urmează perioada anilor 1942—1944, cînd starea sănătăţii poetei cedează urmărilor zbuciumului şi reumatismului contractat încă din iarna grea a anului 1940, făcînd loc unei necruţătoare endomiocardite, agravată progresiv. La aceasta se adaugă şi faptul că datorită atitudinii sale politice, afişat democratică, baroul îi refuză definitivarea ca avocat. Ba unii colegi, servili oficialităţii, chiar o ameninţă cu excluderea, pe motiv de „inactivitate". Dar, aşa cum arată Veronica Gorgos în articolul *Protest împotriva unei realităţi brutale* (*Manuscriptum*, 3, 1974, p. 42) Magda Isanos a activat destul de intens ca avocat stagiar, din 1939 pînă în 1943, pledînd mai ales în procesele penale în care fusese numită din oficiu, la Curtea criminală.

Prin cererea din 2 martie 1943, înregistrată sub nr. 177 la Baroul Iaşi, poeta se adresează decanului : „vă rog să binevoiţi a lua în considerare alăturatul certificat medical, din care se vede că sufăr de-o boală de inimă ce m-a împiedecat un timp nedeterminat să depun vreo activitate profesională." Iar în cadrul memoriului din 27 septembrie 1943, prin care îşi cerea dreptul de a fi definitivată, arată, între altele : „De altfel activitatea mea din 13 ianuarie 1939 pînă în iunie 1941 este, mai mult ori mai puţin cunoscută în acest barou, cel puţin era cunoscută şi recunoscută ca lăudabilă pentru un stagiar pînă la data cînd, motive de sănătate m-au obligat să încetez ocupaţiile mele obişnuite. Notăm că stagiul cerut era de doi ani, ceea ce o face pe poetă să reia, după alte argumentări : „Consider şi azi lipsa unei rezoluţii definitive şi motivate de respingere pe cererea mea, din 10 martie 1941, ca o nedreptate."

Şi, într-adevăr, nedreptate a fost obstrucţionarea care a lovit-o atît de dureros pe această mare poetă al cărei glas plin de dureri, de iubire pentru cei oropsiţi şi de acuzaţii pentru cei vinovaţi de suferinţele poporului de rînd va rămîne să dăinuie în memoria ţării din al cărei trup s-a întrupat, şi în memoria întregii umanităţi căreia îi aparţine prin frumuseţile nepieritoare ale cîntecului său frînt în plin zbor. Singura bucurie şi mîngîiere i-a fost dragostea, o dragoste văzută prin ochii eternului feminin, a cărei împlinire era prefigurată în versuri precum acestea din poezia *Blestem*, scrisă în 1937 :

Mi-i glasul tău aşa de cunoscut,
şi-n ochii tăi e-un soare de demult
(de care-ţi aminteşti că ne-am temut
şi ne-nchinăm la dînsul). Cînd te-ascult...

Cea care scrisese în 1934 (la 18 ani), sub raza ocrotitoare a liricii din tinerețe a Otiliei Cazimir, va găsi un nou glas poeziei feminine, precum în *Nuntă* :

Acuma pămîntu-ntreg putea
mărturisi pentru noi ;
ca unele văratece, luminoase ploi,
plînsul și rîsul între noi plutea.

Un glas care era al vieții, purtînd în el, însăși expresia condiției umane a femeii dintotdeauna :

Umplînd încăperea și inima toată,
bărbatul veni de-afară, din zloată ;
glasul lui mare făcu să se sperie focul.
Suduia lepădîndu-și cojocul.

Un glas, din care a început să audă durerile lumii :

Prin el am cunoscut norodul.
Încrezătoare, la brațul lui,
am coborît tot mai jos,
pînă la prispele verzi ale țării.
. . . . . .

Cine va mai întoarce anii ?
În '38, în vara aceea,
cea mai luminoasă vară a vieții,
m-am cununat cu pădurile.

Ne-am îngăduit aceste spicuiri din diferite poeme (unele rămase doar în periodice pînă la ediția din 1964, îngrijită de Marin Bucur), spre a releva ce a însemnat în viața Magdei Isanos prezența lui Eusebiu Camilar.

Izvorîtă dintr-o inepuizabilă sete de viață și din cea mai curată dragoste față de om, poezia Magdei Isanos a sfidat Moartea, cu eroismul suprem al Frumuseții, cea fără de moarte.

M-am întrebat mereu, în acea vreme, ce-o mai fi cu cei doi cîntăreți pe care îi îndrăgisem atît de mult ? ! Dar răspunsul nu venea, chiar dacă în fiecare amurg îngenuncheam cu fața spre zările țării, așteptînd o șoaptă de soare sau de vînt, să-mi spună ceva și despre ei. Și inima grea, din acea toamnă

tîrzie a anului 1944, nu m-a mințit : la 17 noiembrie inima Magdei Isanos se scufundă în propriul ei strigăt de viață.

Iar strigătul disperat al lui Eusebiu Camilar a rămas să dăinuie peste timp, în scrisoarea trimisă vechiului său protector, cu mai puțin de două luni înainte de acea sfîșietoare despărțire *.

* Redăm, fragmentar, această confesiune, ea fixînd un alt punct de răscruce (cel mai critic și dureros) din viața scriitorului, care nici în acele momente nu s-a putut afla lîngă soție și copil :

„Balș, Romanați, 13 septembrie 1944

Mult stimate domnule Pas,

Rugîndu-vă să nu vă supărați că vă răpesc timpul, îndrăznesc a vă scrie cele ce urmează :

După cum știți încă de pe vremea „Șantier"-ului, am fost totdeauna un oropsit al vieții. Am răbdat foame și frig, și viața mea a fost încă din copilărie un calvar. [. . .] N-am cunoscut liniștea în toată viața de pînă acum și am umblat rupt și descult, dormindu-mi nopțile prin ganguri, magazii, hale și grădini publice. Astfel am învățat a iubi omul necăjit și mulțimea.

Căsătorindu-mă pe cînd aveam o oarecare stare la ziarele din Iași *Lumea, Iașul* și alte publicațiuni, suprimate în iarna din 1940, cînd mi s-au închis toate porțile [. . .] În iarna aceea nefericită, soția mea a contractat tuberculoza și reumatismul care i-a atins inima, așa că azi dînsa se află aproape complet paralizată și muritoare de foame în patul unui țăran din județul Argeș, unde s-a refugiat de la Iași, avînd pe deasupra și copilul în etate de trei ani, care, în ciuda realității noastre negre, e peste măsură de frumos și de-o precocitate extraordinară.

În tot ce-am scris pînă în prezent, tipărit sau încă inedit, n-am făcut altceva decît că am cîntat sărăcia și umilința mulțimii (*Cordun, Prăpădul Solobodei, Fuga* tipărită în *Vremea, Seceta* premiată de *Vremea*, în 1942 ; *Costea*, publicată în *Revista Fundațiilor* — și toate cele încă netipărite nu sînt decît un strigăt al unui ins oropsit și de mii de ori nedreptățit de oameni și împrejurări. Am încercat să mînuiesc în scrisul meu mulțimile din întunericul satelor, rătăcite în superstiție și sărăcie ; n-am îndrăgit alte subiecte decît cele care se integrează în frămîntarea marilor mulțimi sătești și ca un fiu al lor mi-am făcut un stindard din a le descrie și-n felul acesta a le sluji.

Cred că vremurile noi răsărite la 23 August au răsărit și pentru mine. Magda Isanos, soția mea, este o victimă a vremurilor apuse. Dacă azi ea se stinge pe patul boalei și [al] mizeriei, e numai din cauză că nu s-a integrat vremurilor și a răbdat din pricina asta de frig, foame și umilință, eu fiind mereu concentrat din 1939, cu oarecari concedii. Vremurile

Am aflat despre moartea Magdei Isanos, pierdere ireparabilă pentru literatura noastră, abia în 1948, cînd am ajuns acasă și mi-am simțit sufletul prăbușit și plin de revoltă împotriva destinului nedrept pe care marea poetă l-a avut.

Îmi era teamă de momentul revederii cu Eusebiu Camilar, deși doream sincer să-l întîlnesc, spre a discuta problemele de creație, atît de delicate în acea perioadă, și a mai afla de soarta unora din prietenii comuni.

Cînd totuși ne-am revăzut, îmbrățișîndu-ne, m-a privit adînc în ochi, a scrîșnit din dinți și s-a uitat la cer, amenințător, cu albastrul ochilor tulburat de durere. Deși îi apăruseră o seamă de cărți noi și avea o situație din ce în ce mai bună, fiind ales membru corespondent al Academiei, era mereu cu ochii înnegurați, privind parcă dincolo de lume.

Au urmat apoi repetate revederi la București, unde îl vizitam, și la Timișoara, de unde am avut norocul să-l însoțesc prin multe localități din Banat, în numeroase acțiuni culturale.

Profilul său spiritual îmbina un complex de trăsături : pătimaș iubitor de prieteni (încă pe cînd era la Iași, cu Magda, oferea prietenilor, la un „pahar de vorbă", întreg conținutul pachetelor primite de la părinții acesteia), exagerat de modest, și totuși cu

duse mi-au omorît soția, nelăsîndu-ne să muncim ca să putem trăi.

V-am spus toate aceste lucruri, stimate domnule Pas, pentru a vă arăta că îmi pun toate nădejdile în vremurile noi și dacă Magdei Isanos nu i se mai poate pune la loc o inimă sănătoasă în locul celei ucise de reumatism și nici alți plămîni, cel puțin mie mi se va da posibilitatea să-mi cresc copilul și să-mi îngrijesc soția, atît cît va mai putea trăi în starea nenorocită în care se află, căci vindecare pentru boala ei nu se află.

Mă aflu în prezent acolo unde o cere ceasul de față și îndată ce voi fi liber, nădăjduiesc că n-o să mă lăsați să rabd.

Vă rog să mă considerați integrat cu tot sufletul în noua viață literară a vremurilor, înscriindu-ne pe mine și pe Magda Isanos în „Gruparea noastră", făgăduindu-vă că atîta timp cît vom putea mînui condeiul, nu vom sluji decît intereselor celor și mai oropsiți decît noi.

Rugîndu-vă să binevoiți a-mi răspunde, primiți domnule Pas, asigurarea alesei mele prețuiri !

Eusebiu Camilar

Rog a-mi scrie pe adresa : str. Plt. major Petrescu, 21 Balș, Romanați"

o colțuroasă mîndrie țărănească vibrînd în adîncurile sufletului său nu tocmai ușor de pătruns. Îi plăcea să glumească cu poftă și chiar să ironizeze fără răutate, ceea ce îi încînta în mod deosebit pe cei din compania lui. Vorbeam despre multe, comentînd fenomenul literar din acea perioadă sau fapte și întîmplări legate de marile transformări sociale ce se petreceau sub ochii noștri, depănam amintiri din război și cîte altele, numai despre Iași ne fceram a vorbi, și unul și altul, parcă de teama ca nu cumva să redeschidem rănile trecutului. Se atașase mult de confrații din cadrul filialei timișorene a Uniunii Scriitorilor și de revista *Scrisul bănățean*, la care a colaborat mereu și din al cărei colegiu redacțional a făcut parte. În Timișoara, își regăsise, încă din 1950, pe fostul profesor de română și director al Liceului „Ștefan cel Mare" din Suceava, eminentul pedagog și om de cultură Ștefan Pavelescu, cel care îi îndrumase primii pași în literatură, și pe care îl considera ca pe un adevărat părinte. De aceea, cînd poposea în frumosul (și pentru mine mereu neuitatul) oraș de pe Bega, se simțea bucuros, exclamînd : „Aici, la voi, parcă aș veni la mine acasă !" ... Totdeauna era găzduit la familia Pavelescu, în apartamentul de pe bulevardul 23 August nr. 5, la o foarte mică distanță de blocul în care locuiam. Și astfel ne era foarte ușor să ne vedem mai des, mai ales că eu, fiind prins de activitatea zilnică de pe șantiere, nu-l puteam întîlni la filială sau la redacție.

Odată (pe la începutul anului 1959) venise împreună cu Petru Vintilă la Timișoara, unde el a ținut mai întîi o conferință, apoi ne-a fost „cap de afiș" la șezătoarea ținută la Băile Buziaș, într-o duminică înainte de amiază. Mai erau în echipă : Al. Jebeleanu, Mircea Șerbănescu și Anghel Dumbrăveanu. Pe drum am vorbit despre Moldova (mergea mereu la Udești să-și vadă mama și să lucreze în liniște), iar la Timișoara ne-am oprit la restaurant : el, Anghel Dumbrăveanu și cu mine. A băut o cafea și un șpriț. Pe atunci încă fuma. Ne-a vorbit cu mult tîlc despre viața literară de atunci, stigmatizînd unele obiceiuri de pe la reviste, lipsa de colegialitate a unor confrați. Am fost profund impresionați de marea cumpătare pe care o dovedea în toate, inclusiv la paharul de vin sau la fumat. Îl simpatiza mult pe poetul care i-a dedicat (vis-à-vis de admirabila tra-

ducere a unor poeme ale marelui chinez) o delicată poezie intitulată *Li-Tai-Pe* (apărută inițial în *Scrisul bănățean*) din care următoarele versuri ne par semnificative prin simbolistica lor :

„Rămîn în miezul nopții, visînd, pe a ta carte
Și-aud suind din pagini cîntările-ți de flaut,
Păun sonor de muzici de dincolo de moarte,
Miraj visat pe care de-atîta vreme-l caut."

Acum, în legătură cu această poezie, A. Dumbrăveanu îmi scrie : „Vă trimit așadar poezia, răscolit de atîtea amintiri, unele comune amîndurora, din anii întîlnirilor cu neuitatul și marele prieten, la Timișoara, la București, la Iași și-n satele prin care am fost, alături de el, în serbările acelor frumoase „săptămîni ale poeziei" [. . .] Eusebiu Camilar era, după cum știți, un suflet rar. A ținut să-mi dedice și dînsul o poezie, publicată tot în *Scrisul bănățean* și intitulată *Inima platanului* — referire la plimbările serale, cu dînsul, prin parcurile cu platani ale orașului. Imaginea structurală a poeziei respective a rostit-o, înainte de a scrie poema, într-o asemenea plimbare în doi. A rostit-o parcă spre a verifica efectul ei asupra mea. Efectul fusese, bineînțeles, de admirație. [. . .] Mulțumiri pentru aprecierile la adresa Asociației din Timișoara. Vă așteptăm pe-aici . . . Vă îmbrățișează, A. Dumbrăveanu"

Din 1958 pînă în 1964, Eusebiu Camilar a publicat în revista timișoreană o serie de eseuri-evocări vibrante, cu interpretări noi și argumentări gîndite și formulate impecabil despre Eminescu, Sadoveanu, Gogol etc. precum și poeme originale sau traduceri de versuri, alternate cu frumoase povestiri, între care cea intitulată *La poalele Domogladului,* inspirată din istoria Banatului. Între poeme găsim și pe cea scrisă pentru Magda Isanos și publicată în nr. 7/1959, altă dovadă a perenității dragostei pe care i-a purtat-o acesteia, și care îi devenise o adevărată umbră protectoare. Intitulat *Amintirea poetei,* poemul, de respirație mai largă, are trei secțiuni și se configurează ca o meditație de tip romantic, avînd în centru tema supraviețuirii iubirii dincolo de mormînt. Imaginea iubitei se cosmicizează, devenind în metafora „planeta-juvaer" (un fel de *Steluță* modernă) cheia de boltă a evocării.

Finețea și subtilitatea celorlalte imagini sugerează, cu efecte fericite, muzica sferelor și poate ceva din splendoarea amurgurilor și nopților moldave în august.

La 26 martie 1958, Eusebiu Camilar conferențiase la Timișoara despre „Poezia chineză", prilej în care profesorul Ștefan Pavelescu, adresîndu-i-se printr-o deosebit de caldă și frumoasă alocuțiune, îi spune : . . . „Vă urmărim scrisul cu dragoste și interes. *Cordun* este opera dumneavoastră de debut, care are atîta specific arborosean (Arboroasa, numele unei societăți culturale bucovinene, datînd încă de pe timpul lui Ciprian Porumbescu), și-i atît de bogată-n note autobiografice ! Din această lucrare de început se desprind acele legături trainice cu satul Udești, cu familia, cu poporul nostru, legături care au rămas aceleași, poate și mai trainice acum — căci pașii vă poartă mereu spre prispa casei bătrînești, unde vă întîmpină inima caldă a bătrînei mame. Acolo, în acea modestă cameră, cu ferestrele ce dau spre dealuri și păduri, v-ați scris cea mai mare parte din operă. Ca un alt Anteu, cînd sînteți copleșit de valurile vieții, vă retrageți în satul natal, sub poale de pădure, primind puteri proaspete de creație. Așadar, de la *Cordun,* apărută în 1938, pînă la *Cel din urmă apostol,* care a văzut lumina tiparului, acum cîteva luni, deci în curs de 20 de ani, ați îmbogățit literatura română cu peste 30 de opere (romane, nuvele, schițe, amintiri, eseuri, versuri, piese de teatru, traduceri din literatura latină și elină — (Ovidiu, Aristofan) — din literatura chineză [. . .] Dar în aceste clipe, atît de scumpe nouă, vă vorbește și fostul dumneavoastră profesor de la Liceul de băieți „Ștefan cel Mare" din Suceava, vechea cetate de scaun a Moldovei. Vă văd parcă și acum sfielnic elev, venit de la țară, îmbrăcat în cămășuță albă cum îi helgea, cu ițari și bondiță cum se poartă pe la Udești, stînd cuminte în bancă și ascultînd lecțiile mele de limba română și germană" (. . .)

Conferința *Poezia chineză* făcea parte din ciclul *Poezia orientală,* inaugurat de U.N.E.S.C.O. la București, alături de altele despre poezia japoneză, persană, arabă și indiană.

În răspunsul său, Eusebiu Camilar a spus : „Scumpe și iubite domnule profesor, Dumneavoastră vă datorez multe. Dacă nu v-aș fi avut pe

dumneavoastră ca profesor, poate că nu aș fi ajuns scriitorul de astăzi", la care replica înțeleptului dascăl veni promptă: „Dragul meu, mă faci să trăiesc cu iluzia pe care o nutrește cocoșul că fără cîntecul lui nu s-ar face ziuă".

Dar cine este acest mare prieten al lui Eusebiu Camilar?

Răsfoind volumul *Istoricul Reuniunii muzicale-dramatice „Ciprian Porumbescu"*, Suceava, 1939, găsim la paginile 193—195 și 197, menționîndu-se de către acesta: „La 1 martie 1936, marele romancier Ionel Teodoreanu, urmînd invitării comitetului [...] a descins în Suceava, vorbind în sala de teatru despre interesantul subiect *Cum am scris „Medelenii"*.

În gara Burdujeni a fost primit de autoritățile județului, ale orașului și societăților culturale. A fost oaspetele Sucevei, timp de două zile. După conferință, elevii și publicul l-au dus pe sus pînă la birjă, au deshămat caii și l-au tras în triumf tinerii, scandînd toate operele scrise pînă atunci, de autorul *Medelenilor*."

Deci, profesorul Pavelescu a fost un vechi animator cultural, așa cum rezultă din scrisorile primite de acesta de la Gala Galaction și Otilia Cazimir, în primăvara anului 1939, documente publicate de poetul Marcel Mureșeanu în *Tribuna*, nr. 29 din 16 iulie 1970, însoțite de o prezentare a vechii activități a *Reuniunii muzicale-dramatice Ciprian Porumbescu*, înființată în anul 1903. „Mulți dintre intelectualii prestigioși și oamenii de artă din întreaga țară au răspuns chemărilor *Reuniunii* — notează Marcel Mureșeanu — venind la Suceava, conferențiind aici, participînd la șezătorile literare și muzicale."

„Vă rog chibzuiți și dați-mi de veste...", scria Galaction la 10 martie 1939, profesorului din Suceava. Și, aceluiași, la 9 februarie 1939, Otilia Cazimir îi scria din Iași o scrisoare lungă, în care se scuza pentru imposibilitatea de a conferența la Suceava, deoarece nu mai susținuse alocuțiuni publice, precizînd în final: „Dacă credeți că vă pot fi de folos altminteri decît în calitate de conferențiară (calitate pe care n-o am), — sînt, cu toată inima, la dispoziția dvs".

L-am cunoscut pe Eusebiu Camilar în 1959, vorbind despre Gogol apoi despre Taras Șevcenko, rămînînd uimit de vastitatea documentării și încîntat de arta originală a expunerii. Ne întîlneam de fiecare dată, cu bucuria revederii, însoțindu-l în plimbări și apoi poposind în casa profesorului Pavelescu, unde buna soție Silvia îl primea ca pe un adevărat fiu, pentru întreaga familie fiind zi de sărbătoare. Astfel, de cîte ori îl vizitam pe venerabilul profesor, simțeam vie și prezența superbei omenii a lui Camilar.

În acea vreme scriitorul începuse să se preocupe de procurarea documentelor privitoare la viața și creația lui Ciprian Porumbescu, în care scop apelase și la fostul său profesor de la Suceava *.

* O scrisoare către acesta, nedatată și al cărei plic nu există, trimisă foarte probabil în 1961, conține următoarele: „Ieșirea mea din tăcere coincide cu două foarte mari evenimente:

1. Apariția lui Li-Tai-Pe, aici anexat, și reeditarea *Stejarului din Borzești*; și,

2. Semnarea, azi, 21 XI a contractului cu cinematografia, pentru filmul artistic *Ciprian Porumbescu*.

După unele ezitări, și din partea mea și din partea lor, s-a ajuns la acest acord, încît, încă în cursul lui '62 vom putea merge la kino, să vedem *Cîntărețul nemuritor*... căci așa se numește filmul.

Vă rog, dacă în afară de ce mi-ați trimis pînă acum, mai aveți documente despre sau în legătură cu viața Marelui Stupcan vă rog să mi le trimiteți!

Altfel sînt sănătos, un pic obosit de muncă, dar mîine dimineața plec acasă, la somn și lapte acru, și la pregătirea volumului IV, *1001 de nopți* [...]; speram să pot veni la Timișoara, dar mereu mi s-au dezis bunele intenții...

Cu adîncă plecăciune,
Eusebiu Camilar"

Deși proiectul scenariului de film respectiv nu s-a mai realizat, scriitorul nu renunțase la ideea de a scrie o carte despre Ciprian Porumbescu, în care scop continua să-și adune material. Muncește aproape fără răgaz, și își reproșează cînd nu le poate scrie prietenilor de la Timișoara, față de care se simte tot mai strîns legat sufletește, după cum se vede din următoarea depeșă:

„București, 4 II 1962

Stimată doamnă

și stimate domnule profesor,

Hotărît, purtarea mea față de domniile voastre nu mai poate avea nici calificativ, nici scuze! Totuși, tot omul, la înghesuială morală, dă vina pe timp, ba pe împrejurări. Eu nu voi chema în ajutor nici timpul, nici împrejurările, ci, voi recunoaște onest că nu mă port frumos, cu *depărtații și poate*

Impresionează, din nou; modestia, respectul și onestitatea scriitorului, și, totodată, pe lîngă spiritul de sfătoșenie, specific lui, se poate vedea clar că era, prin structură, o fire care simțea și trăia intens necesitatea comunicării cu oamenii, de la inimă la inimă, a împărtășirii preocupărilor și gîndurilor care îl frămîntau. Toate acestea, în pofida impresiei de „om închis" pe care o lăsa unora, la prima vedere.

Trăia intens fiecare pagină pe care o scria, identificîndu-se spiritual cu eroii respectivi. Așa se explică marea sa capacitate de a reînvia istoria și de a-l transpune pe cititor în timp, cu o frază unduioasă și caldă, totdeauna cuceritoare. Iar această „trăire a scrisului" său se producea, la fel de puternică, și în cazul traducerilor pe care le realiza, așa după cum mărturisește în aceeași scrisoare, vorbind de *Śakuntalā*, atunci terminată: „Puținii auditori ai acestei tragedii sanscrite, care m-au ascultat, nu și-au putut ține lacrimile, decît pînă la jumătatea actului V, și eu însumi, la unele scene prea dramatice, prea umane, m-am trezit că plîng de-a binelea... Drama asta e cu totul altceva decît ni s-a adus pînă acum la cunoștință, prin versiunea lui Coșbuc; traducerea din sanscrită, directă și integrală, pune în alte lumini, geniul lui Kālidāsa, ca mare iubitor al omului și, cred, îi arată geniul de prim descriitor al naturii, din istoria omenirii... Altul ca el nu cunosc, cel puțin eu. Abia m-am desprins de această atmosferă de poezie dumnezeiască. Mai visez noaptea, fata din Hymalaia, călătorind către cetatea Astimpur; cum se roagă la Gangele sfînt, pierde inelul de recunoaștere, și de aici se dezlănțuie un dramatism ce ne ține sufletul numai pe culmile durerii...

unicii mei prieteni... Aș fi avut *timp*, să scriu și un roman epistolar, vast, și am avut și *împrejurări* favorabile foarte multe, adică de cîte ori am avut necazuri și bucurii, și unele și altele cerîndu-se împărtășite prietenilor și tuturor celor apropiați. Cred, însă, bunii și stimații mei ocrotitori, că alta-i cauza; socotim prietenii adevărați ca pe banii scumpi; îi închidem într-un scrin al sufletului nostru, la bună și sigură păstrare, și-i căutăm doar cînd ne arde nevoia prea tare... Îmi dau seama din ce în ce mai mult, de prețul iubirilor și prieteniilor, căci odată cu depănarea firului invizibil și neîndurat, numit Timp, toate și toți se duc; rămîn stanele de marmoră, și prietenia face parte din aceste stane din care se durează monumentele."

Cu *Śakuntalā* am pus cruce, cred, muncii mele de îmbogățire a literaturii noastre, prin traduceri, repovestiri, etc., din literatura universală. După ce am dus cartea la editură, am rămas singur și pustiu, ca un codru, iarna; codru în care au cîntat păsări, au foșnit frunze și s-au arcuit ramuri sau, s-au zvîrlit spre ceruri. Acum mi-a trecut starea de înspăimîntătoare pustietate și dezolare. Ca bunul pietrar, mi-am adus numaidecît în atelier alt bloc de piatră, și deocamdată îl șlefuiesc superficial; e vorba de piesa în patru acte, „Învățătorul", pe care voi preda-o Teatrului Național, în cursul lunii martie.

Am predat demult și volumul IV *1001*; și am predat și un volumaș *Poezii*, cu 52 bucăți, scrise în ultimii 20 de ani. Singura cu sorți de apariție la timp, e o cărticică numită *Pămîntul zimbrului*, schițe și nuvele.

După cum vedeți: treabă cît lumea! Ceea ce mă roade, cred, e lipsa unei comisoaie, cu care să împart bucuriile și tristețile. Toate căutările mele pînă acum au fost infructuoase, ca-n cîntec:

Vai de mine, ce să fie:
Cui îi plac nu-mi place mie!
Vai de mine ce mă fac:
Cine-mi place, eu nu-i plac...

Cred că timpul, distrugătorul tuturor și alinătorul tuturor vînturilor, din atmosferă și din sinețuri, va odihni și căutările robului său de față..." *

* Despre munca depusă la *Śakuntalā*, interesantă și revelatorie ni se pare următoarea mărturisire a scriitorului, așa cum figurează în prefața intitulată „Fiul marilor fluvii": „Deseori am avut în fața mea parcă o materie moartă, și oricît ciocăneam, nici un ecou nu răspundea din adîncimile inerției. Trebuia să închid ochii strîns, să chem în ajutor pomenita lume de dinaintea etimonului. La nici o altă carte n-am lucrat cu atîta pasiune, cu atîta sete, pînă la totala istovire fizică și morală. Cînd am sfîrșit lucrul, era iarnă, și pomii de la Udești foșneau, amintindu-mi că se scursese un anotimp... (...) Dificultățile, temerile, ezitările, toate au putut fi biruite, afară de una singură, — conștiința că pe același drum trecuse un mare înaintaș. Mereu îi aflam în pulbere urma proaspătă a pașilor, mereu îl zăream pe culmi, în pelerină largă și cu marginile mari ale pălăriei frămîntate de vînt... Parcă mă temeam să nu se uite în urmă, să mă vadă că pătrund într-un domeniu unde el excelase. Kālidāsa se afla înainte, departe, departe, ca un Everest inaccesibil, dar pînă la dînsul aveam de urcat culmea înaintașului. Iată deci cum George Coșbuc, repovestitorul *Śakuntalei* în românește, mi-a impus tot timpul o și mai aspră exigență, o și mai totală dăruire..."

Este evident că în acea perioadă din iarna anului 1962, sentimentul singurătății îl bîntuia mai puternic ca totdeauna și că avea unele visuri neîmplinite : scenariul și piesa de teatru. Dar se pare că despre Ciprian Porumbescu tot încerca să scrie. La Timișoara, prin luna august, cînd a fost în vizită la Virgil Birou, împreună cu Anghel Dumbrăveanu, se interesa de popasurile bănățene ale marelui compozitor, foarte dese și foarte importante pentru crezul său artistic și civic. Mulțumește gazdei sale de la Timișoara, pentru „calda, inegalabila ospitalitate", și într-o altă misivă, din 2 noiembrie, (din care rezultă că nu reușise a reveni aici, așa cum sperase) desprind duioșie și parfumul de cronică moldavă și, mai cu seamă acel curat cult al prieteniei : „Așa e omul făcut, după sublima pildă a Naturii, să nu poată fi singur ci mereu să-și caute reazim în aproapele său ; și cred că nimic nu-i mai sublim, ca legătura asta între oameni ... și cu drag și duioșie îmi aduc aminte că, departe, într-un oraș din miazăzi, se află o casă sub al cărei acoperiș mă simt ca la casa părintească din nord ... Cînd ai oameni de seama domniilor-voastre, pămîntul pare picurat cu aur [...] Aș vrea să vă revăd cît mai curînd. Voi face, probabil un sfîrșit de săptămînă la Timișoara, dacă-mi îngăduie nevoile multiple ...

Am stat o săptămînă la Udești, și în afară de spectacolul multicolor al toamnei, cu soare atît de generos, am și avut putere excepțională de muncă, încît am scris o poezie și două nuvele ; tustrele aceste copilării udeștene, vi le voi pune la dispoziție la eventuala mea venire ...

Pînă atunci, pentru zece mii de ani vă doresc sănătate tuturor, și mă închin smerit, în fața preacinstitei comisoaie Ilisafta !"

De remarcat, ca și în alte scrisori, plăcerea scriitorului de a-și reboteza acești prieteni dragi, cu nume de eroi sadovenieni, profesorul devenind „Comisul Manole", iar doamna Silvia „comisoaia Ilisafta".

Ne-am revăzut în acel noiembrie cu toți plopii de aur ai Timișoarei proiectați pe zarea joasă a amurgului, ca pe un fundal de decor wagnerian, vorbindu-ne, fiecare cu aceleași efuziuni de caldă intimitate, despre tot ce ne frămînta inimile și gîndurile. Peste o zi sau două urma să ne întîlnim la Consfătuirea cercurilor literare din regiunile Banat, Hunedoara și Oltenia, care s-a ținut la Băile Lipova în zilele de 24 și 25 noiembrie. El a ajuns înaintea mea împreună cu Franyó Zoltán și cu încă cineva, în timp ce grupul timișorean aveam la dispoziție autobuzul teatrului. Îl revăd cum, în dimineața următoare primei zile a consfătuirii, trezit mai devreme decît toți, tăia liniștit, cu pas îndesat, prin zăpada căzută peste noapte, cărări între pavilioanele în care erau cazați invitații și sala destinată adunării. Ce fericit era cînd mi-a spus, îmbujorat de frigul dimineții : „Este de datoria noastră să le deschidem drumuri iezilor !", căci așa-i numea pe tinerii aspiranți la truda condeiului. Am văzut în el pe gospodarul casei din toate satele țării, care, sculat cu noaptea-n cap, își începe ziua de iarnă deschizînd pîrtii în omătul din jurul casei. Și am înțeles că această metaforă vie, exprimînd cu fidelitate, la un alt nivel, spiritualitatea oamenilor din mijlocul cărora s-a ridicat, îl caracteriza atît ca om, cît și ca scriitor. *

După consfătuire, grupați în echipe, am pornit să ținem șezători prin satele din zona Lipovei și a Aradului. Nimerisem în echipa ce pleca la Mîndruloc (pe Mureș, spre Arad), în fruntea căreia se afla Eusebiu Camilar. Bine dispus, auzind unde vom merge a replicat promt :

Fă-mă, mamă, cu noroc
Și mă duc la Mîndruloc ! ...

* Consfătuirea a fost deschisă, în ziua de 24 noiembrie dimineața, de Al. Jebeleanu, secretar al Filialei Timișoara a Uniunii Scriitorilor. Al. Ivan Ghilia (din partea Uniunii Scriitorilor), Anghel Dumbrăveanu (Timișoara), Petre Stoenescu (Craiova) și C. Clemente (Hunedoara), au prezentat referate asupra activității cercurilor literare. Din partea Casei Centrale a Creației Populare a luat cuvîntul Ion Meițoiu iar din partea Consiliului Central al Sindicatelor, Ion Stelian. A doua zi s-au organizat seminarii de proză, poezie, dramaturgie și critică literară. În cadrul acestor seminarii s-au citit, s-au discutat povestiri, schițe, poezii, texte pentru brigăzile artistice de agitație. Seminariile au fost conduse la proză de Eusebiu Camilar, Virgil Birou, Al. Ivan Ghilia, Petru Vintilă, Mircea Șerbănescu, Gh. Atanasiu iar la poezie, așa după cum se arată în *Scrisul bănățean* nr. 1/1963, și-au dat aportul Marcel Breslașu, Franyó Zoltán, Ion Brad, Tiberiu Utan, Ion Horea, Al. Jebeleanu, Haralambie Țugui. Lucrările privind dramaturgia și brigăzile de agitație s-au desfășurat sub îndrumarea lui Paul Everac și Ion Meițoiu, iar cele de critică literară au beneficiat de aportul lui Marin Sorescu, Andrei Lillin și Traian Liviu Birăescu. Între participanți au mai fost prozatorii Simion Dima și Valentina Dima, precum și poetul Ilarie Hinoveanu.

Se lăsase un vînt aspru, curentul din valea Mureșului era mai puternic spre seară, numai directorului căminului cultural (încurcat la niște pahare) uitase că sala, mare și frumoasă, mai trebuia și încălzită la acea vreme, încît mulți dintre cei care doriseră să ne asculte începură a se lăsa păgubași. Atunci, Eusebiu Camilar rosti calm : „N-aveți vreo cameră încălzită, cumva, pe la școală ?" Ideea a fost salvatoare, și, în înghesuială, dar și în mai multă intimitate, ținurăm șezătoarea. Camilar a citit impresionanta povestire *La poalele Domogladului*, apărută în luna următoare în *Scrisul bănățean*. Era vorba în ea de un spahiu provenit dintr-un copil român răpit de otomani, de lîngă Mehadia, care, recunoscîndu-și locurile unde văzuse lumina zilei, înfruntă, fără a-și folosi armele, ploaia de pietre a sătenilor, spre a-și regăsi casa și mama. Scriitorul citea cu lacrimi în ochi, desigur avînd în minte amintirea mamei lui. Nu s-a mișcat în sală nici un fir de aer, iar ochii tuturor ascultătorilor, bătrîni și tineri, se înlăcrămară. Atunci mi-am dat seama și mai bine ce înseamnă a te identifica, în ceea ce scrii, cu vocea pămîntului, a istoriei neamului.

După șezătoare, s-a servit o gustare și un vin din podgorie (mai exact, din comuna Cuvin), așa cum este pe acolo bunul obicei al locului. Înțelept și cumpătat, scriitorul a lăudat vinul, bînd mai mult de formă, în timp ce directorul de cămin, apărut și el ca musca la arat, găsise de cuviință să mai închine „un pic", pînă ce-l prinse... somnul. Dar în acel moment, din calmul său imperturbabil, Camilar rosti sentențios, ca într-o piesă de teatru : „Evacuați cadavrul !..."

Cînd a sosit autobuzul cu echipele de la Șiria și Covăsînț, spre a ne „culege" și pe noi, venise și autoturismul cu care Eusebiu Camilar se întoarse la Lipova, de unde avea tren bun spre București. Ne-am îmbrățișat, ca totdeauna, urîndu-ne sănătate și spor la muncă.

Pornirăm spre Arad, pe un polei care făcuse șoseaua oglindă. În ușa autobuzului se pusese o pătură, căci nu se închidea bine. Compania lui Paul Everac mi se dovedi tonică, discutînd cu el multe probleme de cultură și artă, foarte interesante. Ceața deasă și poleiul ne obligară la o viteză redusă, cu patinări periculoase. De la Arad se adăugă echipa care îl avea în frunte pe neobositul, spiritualul și

prietenosul Franyó Zoltán, iar la Timișoara am ajuns exact la miezul nopții. A doua zi, profesorul Pavelescu regretă că Eusebiu Camilar trebuise a pleca spre București, direct din Lipova, fără a mai putea poposi în Timișoara. Era și el preocupat de a-i găsi scriitorului documente pentru proiectatele lucrări despre autorul care îi dăruise României nemuritorul *Pe-al nostru steag*. Dar se vede că problema realizării unor astfel de opere era destul de dificilă pentru Eusebiu Camilar, așa cum rezultă și din scrisoarea datată 3 aprilie 1963, către familia Pavelescu : „În ce privește Ciprian Porumbescu, am început a zecea oară să scriu și cred că încă nu sînt „în venă", cum spun medicii. Trebuie să văd *Lugojul* și *Chizătăul*, *Oravița* și *Anina*, locuri pe unde Ciprian Porumbescu a umblat ; a scris chiar și un *Marș al cîntăreților* din partea locului. Nici carte, nici film nu pot apărea fără aceste episoade din viața lui. De aceea cred că înainte de Paști am să descind la Timișoara, spre a purcede mai departe, la Oravița".

Însă primăvara anului 1963 venise cu mare nenorocire în familia profesorului Ștefan Pavelescu : decesul fiului său Sorin, eminent medic.

Venit să aducă îmbărbătare și consolare celor pe care îi considera ca „familia lui", scriitorul îi dărui profesorului pensionar un televizor nou, spunîndu-i, cu sfială și blîndețe mîngîietoare : „Să aveți cu ce vă mai lua !..."

Era în acest gest el, cel dintotdeauna, dăruit oamenilor cu tot sufletul său nobil și generos. Și cred că dintre scriitorii noștri mai de seamă, doar Panait Istrati (pe care l-am cunoscut cu puțin înainte de a muri) și Otilia Cazimir mai aveau asemenea înțelegere și spirit de dăruire către oameni, cum au fost ale lui Camilar.

Profesorul bîrlădean C. Parfene, evocîndu-l pe scriitor (*Vremea nouă*, 1968), notează : „Eusebiu Camilar încuraja și folosea conversația umoristică. Repugna gluma vulgară, dar dădea aripi spiritului inteligent, spontan. De multe ori glumele scriitorului conțineau ironii mai mult sau mai puțin viguroase, dar întotdeauna cu intenții educative. [...] În timpul discuțiilor noastre, Eusebiu Camilar a fost solicitat să-și spună părerile despre unele opere aparținînd colegilor de breaslă. De fiecare dată, însă, Camilar a preferat să vorbească despre slăbiciunile sale ca

scriitor, dezvăluind un pilduitor simț al măsurii și, poate, un exagerat spirit autocritic".

O revedere din cele mai plăcute a fost în luna mai 1963, cînd a avut loc colocviul „Inovația și reflectarea actualității în poezie", organizat de Filiala Timișoara a Uniunii Scriitorilor, cu participarea unor confrați din București, Cluj și Iași.

Atunci m-am pomenit cu Eusebiu Camilar lîngă mine, sosit pe neașteptate. A citit un fragment dintr-o elegie de-a lui Ovidiu.

Dimineața, ne-am revăzut la gară, luînd drumul Herculanelor, împreună cu Al. Jebeleanu. Sosiți în stațiune, ne-am întîlnit cu bunul său prieten Enache Nedela, profesor de fizică în București, care, aflîndu-se pentru cîteva zile la Mehadia, de unde era originar, venise să-l asculte. De la acesta culesese scriitorul motivul povestirii *La poalele Domogladului*, pe care seara avea s-o citească, la șezătoarea din sala de spectacole a băilor, împreună cu versuri din Ovidiu.

O mică excursie pe Valea Cernei, vreo 14 km cu microbuzul, apoi pe jos vreo trei kilometri (șoseaua spre Baia de Aramă fiind în lucru) ne-a dezvăluit frumusețile inegalabile ale acestui colț de țară. Cu acest prilej, Eusebiu Camilar m-a sfătuit să prezint spre editare un volum de versuri, conținînd și o retrospectivă din cele două cărți tipărite înainte de război. Îndemnul său era ferm și bine chibzuit: „Matale, bădie, ești poet adevărat, din cei născuți, iar nu făcuți. Și este timpul să te impui, după cum se cuvine. Cartea se va numi *Poezii*, și nu altfel, iar eu o voi prefața. Cînd ești gata, vii cu ea la mine, la București, și mergem amîndoi la Bănuță, că eu știu mai bine drumurile! . . ."

La întoarcere, ne-am fotografiat în grup sub statuia lui Hercule. După amiază, el s-a urcat, împreună cu ceilalți confrați și cu prietenul Nedela, pe muntele Domoglad, pînă la Crucea Albă, care străjuie, vecină cu norii, defileul Cernei, iar eu am rămas la hotel.

Cînd s-a terminat șezătoarea, în așteptarea servirii cinei, directorul Szatmary ne-a oferit cîte un mic păhărel de coniac Milcov și, fără să-și dea seama, n-a mai așezat sticla pe masă, ci a pus-o pe șemineul lîngă care ne aflam. Deși gestul fusese involuntar, și cu toate că el nu bea deloc, scriitorul,

gîndind că poate unul dintre noi ar mai fi dorit un pic de coniac, prinse a declama, patetic:

Hai la Milcov cu grăbire,
Să-l secăm dintr-o sorbire . . .

Eu nici nu servisem din coniac, dar poanta a stîrnit rîs și voioșie, și determinîndu-l pe amfitrion să readucă mica butelie pe masă. A doua zi către prînz, l-am condus, împreună cu Al. Jebeleanu la gară, de unde plecă spre București, cu acceleratul, după ce ne-a îmbrățișat pe fiecare, cu afecțiune.

A plecat senin și împrospătat, lucru consemnat și de el în rîndurile din 23 mai *.

De altfel, toate scrisorile de după îndolierea dragilor săi prieteni, vor fi mai calde, parcă anume concepute în scopul de a-i îndepărta de la durere, căutînd, cu delicatețe și tact, a le fi și mai familiar.

* Prietenilor din Timișoara, după ce se mîndrește cu urcușul pe Domoglad, le scrie: „M-am întors în București marți seara, și am găsit totul în ordine acasă. Duminică dimineața plec la Bucovina pentru 7—8 zile. Sînt foarte bine odihnit prin preumblări (inclusiv Timișoara!) și vreau să pun o lucrare grea la punct".

Mereu în mișcare de la un capăt la altul al țării, scriitorul este, și se recunoaște, un drumar incorigibil, chemat mereu de alte zări, cu sentimentul și senzația unor ecouri ancestrale în inimă. E bucuros că a înregistrat la radio și că a făcut prima corectură a cărții de schițe, nuvele și povestiri *Inimi fierbinți*, că îi va apare *Ali Baba* că „azi (11 iunie) Zuța a luat 9 la filologia romanică" și că va călători din nou: „Spre a-mi respecta tradițiile de fecior de emigrant la Canada, nici săptămîna asta nu mă voi hodini în sînul familiei mele alcătuită dintr-o fată cu ochi albaștri și o pisică neagră; — ci mă voi călători duminică dimineața la Bacău, la o șezătoare literară a *Vieții românești*. Voi citi cîteva poezii, pe la orele 12, iar la 3 și ceva am tren înapoi, încît voi spune doar, la înapoiere, că „mi-am găsit Bacăul"... Am toată speranța, preaiubiții mei, că prezența mea persistentă nu v-a necăjit și nu m-am demonetizat în ochii domniilor-voastre, prin prea îndelunga uzură... Chiar azi, în timpul celor cîteva bucurii, m-am gîndit să vă chem la telefon, să vi le comunic numaidecît, căci n-avem voie să nu împărtășim celor scumpi, mai cu seamă bucuriile, aceste flori cu petale de sînge fierbinte.

Gîndurile mele cele mai bune se îndreaptă necontenit către cei scumpi, aflați departe însă mereu aproape în inima mea. Am să vă mai scriu, iar pînă atunci vă îmbrățișez cu toată inima de crescător de vulturi și vînător de himere.

Eusebiu

Multe salutări de la fata mea cu ochi albaștri!"

La 20 iulie același an, îi anunță, în cuvinte sfătoase, că „urcă spre satul natal", adăugînd: „Trimit la mîna domniei-sale comisul, elegia a X-a din Cartea V-a a *Tristelor*, încă în formă rudimentară, spre a o citi într-o seară, sub Ursa Mare, spre a deștepta din pulberea timpului, cu glasul domniei-sale, spiritul celui ce a plîns, de durere, de nostalgie și de frica „barbarilor".

În 3 septembrie le scrie din Suceava: „Mă aflu în Udești, de la 29 august. Am primit scrisoarea din 11 august, abia la înapoierea mea aici. Lucrez intens și încorporez aer și lumină, în această binecuvîntată insulă a liniștii." O epistolă din 28 decembrie începe cu: „Scumpii inimii mele!", vestindu-i că: „Am străbătut țara în lung și-n lat, cu *Eminescu — luceafărul poeziei românești*, iar la Baia Mare am fost nevoit să repet conferința, în aceeași seară, peste o oră, în fața presiunii publicului rămas afară în număr întreit față de cei din sală".

Visează o posibilă căsătorie (care nu se va realiza), spunînd: „Ce-i mai frumos decît un om viu, o inimă fierbinte lîngă inima ta? Cred că nici Homer și nici Beethoven nu pot înlocui svîcnetul sîngelui și nu-ți pot împreuna mîinile spre ruga supremă a iubirii! Cine-ți ridică ochii țintă spre ținta luceafărului? Cine declanșează din inerție, pasiunea pentru cercetare, muncă și creațiune? [...] Zuța scrie foarte frumoase poezii; a răsturnat carul și ea, l-a văzut și ea pe fiul Gorgonei, Pegas, despicînd cu copita pămîntul spre a-i arăta comorile... Am și trimis versuri de ale ei, pe la cîteva redacții. O să vă trimitem și dumneavoastră, să vă bucurați împreună cu mine. A devenit bună gospodină, încît nu de puține ori am decretat-o, în loc de „sărut mîna pentru masă" — „Homer al Plăcintelor", căci mînuțele care scriu versuri așa de frumoase, fac și plăcinte grozave, încît vorba ceea: „să te tot lingi pe degete"...

Duioșie părintească, mîndrie și mîngîiere, toate luminîndu-i liniștea plină de întrebări și îndoieli a singurătății...

Așa l-am găsit în 25 martie 1964, lucrînd sub razele sonore ale *Pastoralei* beethoveniene, în camera străjuită de portretul mamei. S-a bucurat ca pentru el, cînd i-am arătat manuscrisul adus, iar a doua zi era cu mine la Editura pentru literatură, unde poetul Ion Bănuță, în calitatea-i de director,

ne-a primit cu omenia și căldura sufletească ce-i sînt adevărate embleme.

A doua zi, spre seară, eram din nou oaspele scriitorului, care ținuse să mă invite „spre a mai depăna vorbe și amintiri". M-a servit cu niște mere ionatane foarte mari și, fiindcă îi spusesem, mai înainte că pierdusem în război cartea sa *Cordun*, mi-a dăruit un exemplar cu autograf. Era bucuros și fericit că îmi revenisem, cumva, după hemoragia meningiană suferită la 3 septembrie 1963, fapt căruia se datorase întîrzierea pregătirii manuscrisului. Între timp, primi vizita lui Paul Anghel, care venise să-i solicite un material publicistic, apoi pe cea a poetului Ion Potopin, vechi prieten al meu. Cînd auzi, din bucătărie, un zgomot de farfurii, n-a putut să nu-și dea drumul glasului, pe cel mai mucalit ton: „I-auzi, bădie! a intrat nora în blide..."

Și doar cu o lună mai înainte, amintindu-i profesorului de sănătatea sa fizică și morală, de succesele mulțumitoare ca scriitor, de faptul că fiica e sănătoasă și excepțional de bun copil și că „mizeria nu-l mai învăluie de mult", conchidea, mîhnit pe sine: „în primul rînd nemulțumirea e sădită în firea mea, ca iarba rea menită să nu mă lase în pace niciodată, și în al doilea rînd cred că am fost menit să nu pot spune clipei „o rămîi!" ca-n celebrul și diabolicul legămînt faustian...

Cînd ne-am despărțit, îmi încredință un plic pentru familia Pavelescu, purtînd pe el, tot într-un fel de joacă a lui, cuvintele: „prin bunătatea lui jupîn Haralambie".

La 4 mai, scria despre documentarea făcută în Dobrogea, la mina „Altîn Tepè", în legătură cu romanul *Satul uitat*, la care muncea de zor: „Am vorbit acolo și despre Eminescu și am fost primit nu cu flori, căci flori nu prea sînt pe istoviții munți hercinici — ci cu inimile în mîini. [...] Am reluat colaborarea la *Tribuna* pe temeiul că e *și revista mea*, întrucît avem doar trei (nu trei ci două) săptămînale de largă popularitate în țară... *Fuga-n Egipt* îl termin pe la mijlocul anului viitor abia; trebuie să fie un roman amplu, frescă, evocare — zică cum i-o zice „critica" — dar va înfățișa, cum v-am spus, dramele bucovinenilor duși la Canada... Fata mea vi se închină asemenea! sînt mai mult decît mulțumit cu ea. [...] Joi, 7 mai, plec la Udești, să mai scriu două capitole, pe urmă, pe ziua de 12 sau 13, revin,

să conferenţiez în cadru festiv despre Şevcenko. La 26 crt. plec în U.R.S.S. la sărbătorirea acestui mare poet. Cred că am să fac o aventură „cerească" spre Timişoara, între 15—25 mai. Pînă atunci fiul rătăcit îşi cere iertare!"

În primele zile ale lunii iunie poposea din nou în Timişoara, cu gîndul de a-şi continua drumul spre Cluj. Ne-am plimbat prin noul parc înfiinţat în zona fostei cazărmi Transilvania, cu alei de flori şi mireasmă de lucernă proaspăt cosită, minunîndu-se că poate fi un astfel de aer campestru chiar în inima Timişoarei, la cîţiva paşi de mirosul de benzină arsă...

Mi se adresa, de obicei, cu moldavul cuvînt „bădie", deşi era mai mare ca mine cu aproape cinci ani. Uneori aş fi vrut să-l rog a renunţa la apelativul necuvenit mie, dar, înţelegînd că o făcea cu o anumită plăcere, de dragul de a evoca Moldova, de unde răsărisem amîndoi (el, cu străbuni maramureşeni iar eu cu obîrşie paternă transilvană), n-am cutezat a-i spune acest lucru. Nu se simţea deloc bine cînd auzea pe cineva zicîndu-i „maestre", termen folosit la Iaşi şi astăzi în mod desperant. Păstrez şi acum în gînd cuvintele lui: „Deşi am toată stima faţă de truditorii cu briciul şi foarfeca, pe la noi acest cuvînt se foloseşte cînd te adresezi frizerului!..."

A doua zi, după plimbarea făcută prin noul parc timişorean, am aflat de la profesor că scriitorul renunţase la ideea de a se duce la Cluj, făcînd caleîntoarsă spre Bucureşti.

Cam tot în acea perioadă a ţinut, mai întîi la Casa Armatei din Timişoara, apoi la Arad, conferinţa intitulată *Frumuseţile patriei*, solicitîndu-mă de a o însoţi cu cîteva poeme patriotice. La Arad, conferinţa şi lectura de poezie (la care şi-au dat concursul şi Franyó Zoltán şi Al. Jebeleanu) s-a desfăşurat în faţa a peste 300 de cadre didactice, dar sala fiind mică, era zăpuşeală şi aglomeraţie. Am revenit la Timişoara seara tîrziu, iar a doua zi, ştiind că nu mă simţeam bine, m-a vizitat acasă, împreună cu profesorul, spre a-şi lua rămas bun.

Ne-am revăzut apoi abia către sfîrşitul anului, cînd venise cu conferinţa despre Creangă, ţinută iniţial în Sala mare a Palatului, la Bucureşti, despre care relatează în scrisoarea din 5 decembrie, către familia prietenă: „Mă aflu bine şi sănătos, însă într-o mare durdură — trebuie să vorbesc Duminică 13 crt., în Sala mare a Palatului R.P.R. despre „Caracterul popular al operei lui Creangă". Cadrul va fi excepţional — restul vorbitorilor aşijderea: Călinescu, Iorgu Iordan etc.... Şi... eu la mijloc! Puneţi-vă, rogu-vă, în situaţia mea, mai ales că vreau să vorbesc mai frumos ca toţi!"

Pe manuscrisul dăruit profesorului Pavelescu, titlul iniţial este schimbat, cu cerneală, de către scriitor, cu un altul, care desigur i s-a părut mai frumos şi mai bogat în semnificaţii: „Cu rădăcini de piatră..."

În călduroasa consemnare apărută în ziarul *Drapelul roşu* din 17 decembrie 1964, se arată că expunerea avusese loc la Casa de cultură a studenţilor, în faţa unui numeros public, menţionîndu-se: „Scriitorul-oaspete, descendent şi continuator el însuşi al artei de povestitor a lui Ion Creangă şi Mihail Sadoveanu, a făcut o incursiune originală în opera scriitorului..." Pe aceleaşi coloane, în continuare, o fotografie a lui Eusebiu Camilar era însoţită de mai multe citate, din care, pentru frumuseţea metaforelor, reproducem:

„Opera lui Ion Creangă conţine cel puţin şapte rînduri de vieţi; durabilitatea ei aminteşte eroii populari cu şapte inimi; e ca un copac fabulos cu rădăcinile pe alt tărîm. Adîncul cuvîntului său zăgăzuit cu inele şi cercuri de ecouri, răspunde în timpuri imemorabile..."

Seara, în familia prietenilor, i-am luat un interviu care avea să apară în acelaşi ziar, la 9 ianuarie 1965, sub titlul „Cu Eusebiu Camilar despre scris şi scriitori".

Acum, cînd recitesc acele răspunsuri, sensurile lor mi se par mai profunde şi mai umane, iar părerile scriitorului pline de spirit realist şi clarviziune. Predase editurii romanul *Satul uitat*, care avea să apară postum, prin grija şi cu contribuţia la definitivarea textului, datorate lui Mihai Gafiţa; pregătise un nou volum de versuri; lucra la trilogia Fuga-n Egipt; se documenta pentru un roman istoric *Sarmaticus*, cu acţiunea în Sciţia Mică (Dobrogea), pe vremea lui Ovidiu, avînd ca fundal viaţa dacilor.

Dar iată un răspuns care merită citat în întregime, deoarece reflectă, pe lîngă aprecierile privind activitatea literară din Banat la acel moment, concepţia sa despre munca literară, pe care n-a trădat-o

niciodată : „Despre mişcarea literară din Banat am o părere bună. Şi aici, ca pe toate meleagurile ţării noastre, se ridică scriitori de valoare. Am mare încredere în viitorul acestora, cu condiţia să nu-şi trădeze talentul. Pentru buna lui conservare şi dezvoltare se cer condiţii anume. Talentul poate fi trădat şi poate pieri, dacă nu este mereu însoţit de sora lui cosîngeană : cunoaşterea lumii. De aceea talentul se cere purtat necontenit prin vînturi şi arşiţe, într-un cuvînt, prin farmecele realităţii. Nici pe departe nu mă gîndesc să dau cuiva sfaturi sau sugestii. Vîrsta nu mi-o permite, aceste apucături fiind drepturi neştirbite ale bătrînilor şi ale bătrîneţii. Însă îmi fac o datorie de onoare faţă de cei ce iau creionul în mînă, prin aceste mărturisiri. Să-i văd la lucru pe ogor, în plin soare. Unii vor rezista arşiţei şi oboselii pînă la prînzul mic. Alţii pînă la prînzul mare. Rămîne de văzut care va rezista pe ogor pînă la apunerea soarelui. Scriitorul, ca orice meşteşugar, este obligat să-şi cunoască meseria, îndeletnicirea, cu toate formele ei. Mă îndoiesc că pot da lucruri de valoare acei care nu cunosc decît din auzite viaţa oamenilor, faptele lor şi limba lor, deseori atît de fermecătoare. Literatura are doi duşmani de moarte : comoditatea şi lipsa de cultură. Scriitorul trebuie să fie un enciclopedist, să cunoască chiar şi anatomie. Şi nu-i strică deloc chiar şi astronomia. Să ne amintim, în acest sens, de Eminescu şi Goethe. Este nepermis ca scriitorul să nu-şi cunoască patria. Colegii mei, scriitori din Banat, ţin o legătură permanentă cu ţara întreagă, dar mai ales cu acest paradis vestit în frumuseţi geografice şi în eroi"*.

* Cine să fi bănuit atunci că noul an în care intra îi va aduce, în ciuda robusteţei şi cumpătării de care da dovadă, un sfîrşit prematur, venit pe neaşteptate? Aceasta, cu atît mai mult, cu cît scrisoarea din 29 aprilie nu putea prevesti absolut nimic rău : „În sfîrşit, după destul de lungă tăcere, ţin să vă spun că mă simt, har Domnului ! sănătos-tun ! Sînt în Bucureşti pentru trei zile, spre rezolvarea unor nevoi la Fondul literar, vineri dimineaţa mă reîntorc în sat, unde mi-am lăsat caietele deschise. Între timp am fost la Suceava ; am conferenţiat la Institutul pedagogic — „Geţii în opera lui Ovidiu", comunicare ţinută la 6 april la Academie, cu foarte frumoasă primire la Secţia de artă şi literatură. Aceeaşi lucrare am tipărit-o în *Tribuna* sub titlul *Cartea geţilor* — între noi fie zis, cu multe abrevieri nepermise. La Suceava succesul a fost nu mare, ci colosal ; studenţii şi profesorii m-au aplaudat în picioare. Tot aici, însă, am înghiţit o mare amărăciune..." [...] Acum mi-a trecut mînia, dar nu puţin m-a costat otrăvirea unei seri de-a dreptul glorioase pentru munca mea teribilă de-o viaţă. [...] Scriu *Fuga-n Egipt*. Sînt la mijlocul volumului II. Cred că merge strună. Pe ziua de 11 mai plec în Germania, la Weimar, într-o delegaţie de 4. Încă înainte de a pleca acasă, vă trimit salutul Bucovinei mele scumpe. Eus"

Într-adevăr, „muncă teribilă de-o viaţă" acesta este blazonul scriitorului, la care îmi permit să adaug : „şi un mare şi unic talent, a cărui viaţă şi operă au adus numai cinste neamului rămânesc !"

La 10 mai scrie poezia *Dimineaţa*, inspirată de munca unei rîndunele care îşi făcea cuibul, în timp ce el se „preumbla" pe malul lacului, probabil la Herăstrău. Deoarece n-avusese la el decît răvaşul prietenilor de la Timişoara, a fost nevoit să folosească spaţiile albe din acasta, pentru scriere, în care situaţie le-o alăturează, dactilografiată, încheind cu următoarele rînduri : „Vă închin, deci, poezia *Dimineaţa !* Vă urez să vă meargă la inimă şi să retrăiţi fiorul tinereţii autentice, al inspiraţiei poetice. Eus"

Întrucît această poezie, precum şi cea intitulată *Foşnetul plopilor*, purtînd aceeaşi dată „10.V. 965" — par a fi încă inedite, şi este posibil să fie printre cele din urmă (dacă nu chiar ultimele) versuri ale scriitorului, considerăm potrivit a le cuprinde în evocarea noastră, aşa cum au fost numerotate de el "

I

Dimineaţa

Şi eu, şi rîndunica — să zidim,
La răsăritul soarelui pornim !
Eu cînt să-mi fie pasul mai cu spor.
Ei îi sclipeşte aripa în zbor.
Eu, mă grăbesc, căci vreau să-mi fac culcuş.
Mînată-i ea de-acelaşi spiriduş !
Eu sus pe munţi pîmîntu-l am de dus.
Ea pe cupola cerului, mai sus !

Nici nu visam, şi azi vecin îţi sînt !
Cărăm alături apă şi pămînt !
Eu-ţerna unui zmeu o urc aici !

Tu ochii Afroditei îi ridici!
Eu valuri dintr-un fluviu, sus, urcai!
Tu aburii din ceașca lui Li-Tai...

II

Foșnetul plopilor

Foșnesc pe pînza cerurilor norii,
Și vin foșnind în unghiuri lungi, cocorii,
Și plopii desfrunziți se miră: doară
Și ei foșneau așa odinioară...
Cu frunzele odată, cum se poate,
Că le căzură foșnetele toate?
Cu brațele la cer așteptată-n seară
Să li se-ntoarcă foșnetele iară.

După călătoria la Weimar, din luna mai, revenise cu „o stare de agitație abia stăpînită" (așa cum menționase criticul C. Călin, în memorialul publicat în revista *Ateneu*), apoi, în iunie, descinse la Constanța, unde prezentă o conferință despre opera lui Ovidiu, plecînd, împreună cu Petru Comarnescu și sculptorul Gheorghe Apostu, să viziteze Histria. Se pare că în acele zile apărută primele dureri hepatice. Ajunse la Udești, dar starea de rău îi grăbi revenirea la București.

La 18 iulie, chemîndu-mă la telefon (era duminică după amiază), vocea scumpului prieten rosti pe un ton foarte agitat, neobișnuit pentru mine: „Dragule, vino imediat la București, să-ți dau prefața la volum, fiindcă sînt foarte grav bolnav și cred că nu voi mai rămîne în București, trebuind a pleca la Udești, iar de-acolo, de-o fi nevoie, în clinică la Iași." (Pe urmă am aflat că medicul care-i spusese că se poate înapoia la Udești, unde îl aștepta lucrul, îi sugerase ideea cu Iașul, în cazul că totuși nu se va simți bine.)

Eram uluit și nu știam ce să cred, mai ales că niciodată nu se plînsese de starea sănătății. Totuși, dîndu-mi seama că situația nu era simplă, l-am întrebat dacă mai pot întîrzia o zi, spre a mă învoi de la serviciu și a-mi procura bilet la un vagon de dormit. A fost de acord, iar marți dimineața, în București, am dat fuga la el, direct de la gară, așa cum îmi spusese: „Vii la mine imediat ce sosești!"

M-a îmbrățișat, privindu-mă adînc în ochi, cu ochii adumbriți de durere, și spunîndu-mi: „Nu știu ce-o fi, dar cu mine e rău de tot. N-am dormit deloc astă-noapte... Durerile au fost așa de mari, încît m-am tîrît pe jos prin toată camera... Noroc de medicamentul ăsta, singurul care îmi mai ușurează durerile, și care nu se mai găsește în București!"

Era vorba de „Novalgin", care nu se mai importa, urmînd a se pune în circulație similarul românesc denumit „Algocalmin". Își făcuse niște analize, dintre care nici una nu indica ceva alarmant, ceea ce mă făcu să fiu aproape convins că totul se datora unei cholecistite rebele, provocată eventual de calculi biliari. Ba, mai mult, am insistat să-și facă o cholecistografie, pentru elucidare. Așa bolnav cum era, se așeză la birou și termină dactilografierea manuscrisului și a unor modificări de ultimă oră, aduse prefeței volumului meu *Poezii*, un adevărat eseu datat „martie 1965", spunîndu-mi să-l corectez și să-l predau tot atunci la editură, iar în jurul orei 14 să vin spre a-l întîlni la Uniunea Scriitorilor.

Cînd mă îndreptam într-acolo, l-am și zărit cum venea în întîmpinarea mea, cu pașii lui rari și apăsați, făcîndu-mi, de departe, semn cu mîna, în sensul de a nu mă grăbi. Am mers pe jos pînă la Academie, de unde și-a ridicat indemnizația, apoi m-a invitat să iau masa cu el la restaurantul Athénée Palace. Cînd chelnerul îi prezentă lista, mă întrebă, pe un ton sfătos, cu o palidă sclipire de zîmbet în ochi: „— Mîncăm un borș, bădie?" Sorbi, cu greu, ciorba ce ni se aduse, apoi mă întreabă ce-ar fi bine să mai mănînce. Ni s-a servit un „rasol flamand", cerut la sugestia mea, dar n-a putut ingera decît foarte puțin. S-a mirat cînd a văzut că nici eu nu reușisem, cu toate eforturile depuse, să mănînc decît cartofii și o parte din carne. Băurăm cîte puțină apă minerală și pornirăm spre casă, fiica neaflîndu-se în acele zile în localitate. Și-a manifestat bucuria că aceasta trecuse cu succes examenul de stat și primise repartiție în București.

Eram găzduit în Cotroceni, la bunul meu prieten pictorul Teodor Dan, care îi făcuse, cu cîțiva ani în urmă, ilustrații la niște povestiri, unele apărute în *Gazeta literară*. Cînd am dat să plec, spre a mă odihni (mă simțeam destul de rău) îmi spuse, insistent: „Stai cît poți mai mult în București! Și vino la

mine în fiecare zi, atît dimineața, cît și după-amiaza!..." I-am respectat dorința, comunicînd la Timișoara că trebuie să mai întîrzii, iar a doua zi ne-am întîlnit din nou la Uniunea Scriitorilor. Era președintele comitetului Fondului literar, și trebuise să rezolve o serie de cereri. Venise la întîlnire și profesorul Nedela, prietenul său, și, datorită caniculei apăsătoare, poposirăm tustrei, pentru puțin timp, în grădina de vară de la Bufet. Profesorul servi o sticlă de bere, noi cîte un pahar de apă minerală.

În acele zile am ieșit cu el prin fosta piață din apropiere, dorind a-și procura brînză de vaci. Îl revăd aievea, cum se oprea pe la mesele cu produse de la țară, mîngîind, cu gesturi de tainic ritual, moviliițele de grăunțe și de fasole boabe. Ai fi zis că vorbea, într-adevăr, pe această cale, cu pămîntul țării, cel încărcat de atîtea și atîtea voci, între care și cea a mamei sale.

Întîlnind un ardelean care vindea niște pălăriuțe de pai ca-n Oaș, cumpără una, și punîndu-și-o pe cap, schiță un zîmbet strengăresc, dar de îndată același nor neîndurat îi înnegură ochii și fața. Reîntorși în apartamentul din strada Ion Ghica, primi vizita tînărului asistent universitar Constantin Călin (constătean al său), pe care mi-l prezentă cu multă afecțiune, încît am crezut că-i este rudă. Căutam să-i ridic moralul, povestindu-i prin cîte am trecut eu, și demonstrîndu-i că, odată cu stabilirea diagnosticului, prin tratamente, totul va reveni la normal.

În timp ce discutam, nu o dată și-a ridicat ochii triști și întrebători, către portretul mamei, parcă încercînd să comunice cu ea ca o prezență vie.

Ne-am despărțit după cinci zile, cu oarecare strîngere de inimă, dar nu m-am gîndit, în acel moment, că nu aveam să-l mai revăd decît în amintire. La Timișoara, am discutat, imediat ce am ajuns, cu medicul la care apelase pentru procurarea medicamentului, dar fără rezultat pozitiv. Explicîndu-i simptomele, acesta bănui, pe loc, că situația era foarte gravă...*

* Mă aflam în tratament la Băile Buziaș, unde venise în același scop și Virgil Birou cu soția, cînd, următoarea scrisoare, cu aer optimist, sosi la Timișoara, avînd ștampilă de București din 12 august, fapt ce denotă că s-a întîrziat depunerea ei la poștă:

„5 august 1965

Am citit, într-un scurt popas duminical făcut acasă și rîndurile mai sus înșirate, rămînînd (ca și cel căruia îi erau adresate), cu o mare nedumerire: ce boală putea fi, dacă nu i se dădea de capăt?... O altă scrisoare (ultima pe care avea s-o mai dicteze), poartă data de 20 august 1965 și a fost publicată integral de către Constantin Călin, în revista *Ateneu*, în cadrul evocării mai sus amintite:

„Epistola aceasta te va mira, socoi!
A scris-o altă mînă, fiindcă eu nu pot".

(Ovidiu)

„Încep cu versurile acestea, domnule profesor, pentru că cincizeci și patru de ani am fost învățat cu luxul și exuberanța sănătății. N-am avut din covata cu lăutoare a prunciei mele și pînă acuma nici o boală și îmi vine nespus de greu să-l accept pe acest centurion cu edictul prin care mi s-a hotărît că trebuie să trec prin această suferință. Am o mare mîngîiere: Jupiter nu trăznește decît edificiile foarte înalte și probabil înălțimea edificiului meu întrece măsura celor obișnuite.

Am trecut prin două luni de chinuri îngrozitoare și urmînd partea înapoiată a tradițiilor noastre nu m-am adresat, la timp, discipolilor lui Hippocrates! Faptul că niciodată n-am fost bolnav, mi-a fost o cursă destul de neplăcută. Am spus și eu ca unii: „Las' că are să treacă...". [...] Familia mea, familia doctorului Isanos, au sărit ca un cuget și ca un gînd. Am fost dus la spitalul de urgență cu temperatura de 40 de grade, lunea trecută. A doua zi mi s-a făcut operație de către unul din așii bisturiului

Stimate d-le profesor,

Tata a declarat că vrea să uite pentru cîtva timp, totalmente, îndeletnicirea de scriitor! Ca atare mi-a hărăzit sarcina de a vă adresa aceste rînduri. Starea sănătății sale nu este încă bună. Are o infecție la ficat de a cărei urmă nu s-a dat încă. Urmează tratament cu antibiotice. Nădăjduiește ca atunci cînd soarele, potrivit nenumăratelor sale metamorfoze se va transforma în struguri, să fie sănătos și să zdrobiți printr-o violentă ciocnire cîteva oale cu must „întru pomenirea Jderilor celor vechi". Pînă acum a fost examinat de cîțiva specialiști cu renume, Juvara și Radu Păun. Vă vom ține la curent cu evoluția acestui episod destul de neplăcut, dar în fond atît de firesc în viața fiecăruia.

Vă îmbrățișează,
Eusebiu Camilar și Zuța"

(dr. Ţurai). Încet-încet, am revenit la viaţă, încep să simt că cea mai mare dintre minunăţiile posibile este Universul, şi încet-încet şi puterile mele de viaţă tind către el. [...] Altminteri, domnule profesor, oamenii sînt buni şi lumea e frumoasă. Îmi doresc cîteva lucruri : să-mi văd strugurii de pe casa de la Udeşti ; merele cred că au făcut de mult aripi... Nu le regret decît cum omul regretă dispariţia simbolurilor, întrucît se pare că simbolurile sînt nemuritoare şi merele mele vor prinde aripi la primăvară.

Al doilea lucru : aş dori ca, la revederea noastră, să am în faţa domniei-voastre aceeaşi puternică impresie pe care ţi-o produc stejarii. Să vă găsesc privirea vulturească de totdeauna şi mai înseninată din cerurile Bucovinei noastre.

Al dvs.

Eusebiu

Eu am terminat cu bine examenele şi am căpătat un post de profesoară în Bucureşti.

Zuţa

20 august"

În acelaşi plic, rîndurile fiicei dezvăluiau însă tragica situaţie a celui condamnat în mod atît de absurd :

„Stimate domnule profesor,

Aş fi dorit din suflet ca această scrisoare să nu necesite o dublură. Trebuie să vă spun însă, cu toată durerea, că starea tatii nu s-a îmbunătăţit în ultimul timp. După nenumărate analize şi consulturi între medici, s-a stabilit că boala lui de ficat este de natură malignă. A fost operat, dar nu s-a putut face nimic deoarece procesul de distrugere a cuprins tot ficatul.

Se află încă în spital, la clinica unde a fost operat. I se dau îngrijirile cele mai bune cu putinţă, iar noi cei din jurul lui căutăm să-i facem viaţa cît mai plăcută. Se gîndeşte deseori la dvs.

Mi-am luat îngăduinţa să vă scriu, deoarece ştiu că vă iubeşte mult şi ar fi nespus de bucuros dacă v-ar putea vedea. El vă stimează ca pe un

prieten şi vrea să vă cruţe de supărări, de aceea nu vă scrie că se simte rău. De altfel, el nici nu ştie cît este de gravă starea lui. Toţi de aici facem tot posibilul ca să-i dăm iluzia că merge spre vindecare. Vă rog să mă iertaţi că vă scriu astfel, însă am credinţa că, fiindu-i prieten, trebuie să cunoaşteţi adevărul (dacă se mai poate numi „adevăr" această realitate monstruoasă.)

Vă mai rog să primiţi aceste rînduri cu înţelepciunea pe care v-o conferă nimbul de argint al vîrstei dvs.

Cu sinceră afecţiune,

Elisabeta Camilar

20 august 1965"

Aşa după cum menţionează Constantin Călin în evocarea sa, scriitorul trăise pînă în ultima clipă dinaintea zorilor zilei de 27 august 1965, cu iluzia că operaţia reuşise, făcîndu-şi chiar planuri de viitor, cu o şedere la Castelul Bran şi o călătorie în Italia, înainte de a-şi relua munca literară, după care jinduia. Iar surorilor, venite de la Udeşti la patul de suferinţă (conform aceleiaşi relatări), le ceruse să-i povestească întîmplările legate de casa lor părintească şi de mama pe care o invocă în ultima clipă, după ce strigase către spectrul terifiant al sfîrşitului, un prea omenesc şi prea îndurerat „Nu!..."

După acele crîncene ultime zile de viaţă, a fost adus în casa părinţilor Magdei Isanos, din strada Popa Nan 49, pentru ultimul drum, acolo de unde, cu cîţiva ani în urmă se despărţise cu multă durere de tatăl acesteia (aşa după cum mi-a confiat la momentul respectiv), şi unde se afla mama poetei.

Anunţat telefonic despre deces, profesorul Pavelescu hotărî, împreună cu soţia mea, să nu fiu chemat de la Buziaş, spre a merge la înmormîntare. Era evident că un asemenea şoc afectiv n-ar fi putut decît să-mi agraveze tulburările circulatorii (mai ales cerebrale), atît de periculoase, care îmi provocaseră hemoragia meningiană din toamna anului 1963.

Cînd am citit în ziare necrologul, nu-mi venea să-mi cred ochilor. Dar totul era tîrziu, prea tîrziu chiar şi pentru ultimul salut pe care eram dator să

i-l aduc, acolo, pe marginea abisului de la Bellu, în care scobora, spre regăsirea definitivă cu Magda.

Eram împreună cu alt mare prieten, compozitorul Nicolae Ursu, (răpus și el, după cîțiva ani, de aceeași mînă a absurdității), care atît a putut rosti, atunci, în parcul Buziașului: „S-a pierdut un mare scriitor, adevărat om și patriot... Mare păcat!"

În acea zi prea tristă a sfîrșitului de august, i-am scris elegia ce avea să închidă cartea mea de poeme, pe care slovele sale cu abur de stea și glas de veșnicie mi-o deschiseseră spre lume:

Dar oricît de departe-i acum șoapta glasului său,
Și-oricît de adîncă e noaptea în care-a purces,
Rămîne o veșnică zi, strălucitoare în marmura anilor —
Fiindcă bărbatul căzut a fost rîu de lumină.

Apoi, cuvintele poetului Radu Boureanu (prieten al său și al meu deopotrivă) la marea despărțire, rămaseră să vibreze de-a pururi în aerul țării și-n inima celor care i-au prețuit după cuviință omenia și opera: „A fost un om care a lucrat cu osîrdie. Un îndrăgostit al plaiurilor natale, pe care le-a cîntat în cărțile sale.

Părăsindu-ne, Eusebiu Camilar lasă printre noi imaginea unui scriitor și om iubit de toți colegii pentru echilibrul său în raporturile cu alții și al echilibrului interior".

Iar cuvintele lui Anghel Dumbrăveanu, din necrologul apărut în revista *Orizont*, parcă veniră ca un ecou din altă margine de țară: „Era înconjurat cu dragoste și era așteptat întotdeauna de scriitorii timișoreni. Îl socoteam un frate mai mare. [...] Undeva, la Suceava, îl așteaptă un tînăr poet, să-i prefațeze volumul de debut. Aici, la Timișoara, îl așteaptă un poet cu tîmpla căruntă și-un altul mai tînăr, să-i cinstească pragul și versul..."

S-au dus ani de atunci și se duc într-una, urmîndu-și crugul ireversibil. Dar vocea lui, amestecată cu vocea pămîntului țării, rostește spre lume și veșnicie acele tulburătoare, simbolice versuri din poemul său intitulat „Somnul", pe care nu le voi uita niciodată:

Iar noi în vremea asta va fi să coborîm
Pe-un fluviu de mătase, spre celălat tărîm;
Umbros va fi pămîntul, și cerul mai umbros...

Pluti-vom mai departe pe fluviul mătăsos
Iar timpul tot ulciorul să-l bea, și mai profund,
Pîn' vor rămîne numai luceferii pe lund.

Și ori de cîte ori îi rostesc numele, în gînd sau cu șoapta buzelor, chipului său, cu zîmbet sfios și ochi purtînd în ei azurul cerului din Țara de Sus, i se alătură, ca-ntr-un duet cosmic, cel al Magdei Isanos, luminînd împreună zările gîndului și inimii mele, cea fericită de a-i fi cunoscut și iubit...

mi-a fost bucuria cînd am constatat că și eu le eram destul de bine cunoscut lor.

Alte nume erau noi pentru mine, aflîndu-se în acel moment în curs de afirmare sau la începutul afirmării : Anghel Dumrăveanu, Ion Arieșanu, Cezar Apreotesei, Simion Dima, Ilie Măduța, Laurențiu Cerneț, Neboișa Popovici, Aurel Martin Bologa, Ionel Moga, Vladimir Ciocov, Svetomir Raicov etc.

Nimerisem deci între oameni care se bucurau de prezența mea în mijlocul lor, interesîndu-i ce gîndesc și ce scriu, deschiși la inimă și respectuoși între ei, încît am avut senzația (și nu m-am înșelat deloc) că firul nevăzut care mă legase, cu ani în urmă, de scriitori mai vîrstnici, precum Cezar Petrescu, Ion Minulescu, Ion Pillat, Victor Eftimiu sau de alții mai tineri, ca : Eusebiu Camilar, Victor Măgură, Ion Th. Ilea, Laurențiu Fulga, George Vaida, Mihail Chirnoagă, George Fonea și Dimitrie Stelaru, se reînnoda, bineînțeles în alt context istoric și social, dar la fel de frumos și emoționant.

Era visul după care tînjisem atîta vreme, în anii de război și în următorii, de a mă vedea într-un mediu literar, în care să-mi pot aduna resursele sufletești și să-mi pot verifica neîncetat realizările din ceasurile de trudă deasupra filelor de hîrtie.

Mai mult ca oricare alții, cei ce scrisesem și doream să scriem literatură, aveam nevoie de o adevărată reculegere și regăsire a încrederii în noi, și mai ales de o nouă orientare estetică.

Și aceasta le-am găsit în acel cenaclu timișorean de acum două decenii, unde ne întîlneam în fiecare miercuri spre a dezbate, ore în șir, probleme de creație, lucrări realizate de fiecare dintre noi, totul în mod public și cu un autentic spirit de răspundere.

Dactilografiate în mai multe exemplare, lucrările care constituiau obiectul lecturii erau puse din vreme la dispoziția tuturor participanților, încît majoritatea acestora le puteau studia cu anticipație, făcîndu-și observațiile pe care le socoteau necesare.

Referatul scris, de prezentare, era obligatoriu și constituia un act de răspundere pentru cel solicitat să-l întocmească.

Scriitorii de alte naționalități aveau cum au și azi — cenacluri în limbile respective, dar erau prezenți, în frunte cu admirabilul și îndrăgitul Franyó Zoltán, la toate ședințele cenaclului în limba ro-

mână. Așa s-a format o puternică sudură spirituală confraternă între toți cei care scriam, legîndu-se prietenii demne de toată lauda și realizîndu-se colaborări și schimburi de idei. Așa s-a înscris o pagină din cele mai frumoase în viața spirituală a Timișoarei și a Banatului din acea etapă, moment pe care istoria literară va trebui să-l evalueze și să-l înregistreze în adevăratele-i dimensiuni și perspective.

Dar activitatea filialei nu se mărginea doar la cenaclul de miercuri seara, care avea un caracter profesional, ci mult timp a funcționat și un cenaclu al tinerilor, purtînd numele lui Victor Vlad Delamarina, și ținînd ședințe în fiecare vineri, sub conducerea poetului Anghel Dumbrăveanu, pe care, de cîteva ori, la rugămintea sa, l-am înlocuit, sarcina mea fiind de a mă ocupa, destulă vreme, de cenaclul Clubului C.F.R.

Prin intermediul cenaclului „Victor Vlad Delamarina" se ridica o nouă generație de scriitori, a căror afirmare avea un cuvînt frumos de spus. Acestei generații îi aparțin : Nicolae Ciobanu, Sorin Titel, George Suru, Damian Ureche, Cornel Omescu, Cornel Ungureanu, Șerban Foarță, Crișu Dascălu, Jiva Popovici, urmați la rîndul lor de alte și alte talente.

Între cele două cenacluri exista o legătură permanentă, frecventarea fiind reciprocă pentru mulți dintre membri, iar tinerii fiind invitați adeseori să citească în cenaclul maturilor.

Important a fost faptul că fiecare dintre noi consideram ca o datorie de onoare a prezenta și supune discuției publice, de mai multe ori pe an, lucrările pe care le realizam, urmărind părerile critice care nu o dată s-au dovedit suficient de ascutite și argumentate, spre a ne fi de real folos. Președintele filialei, redactorul-șef al revistei sau membrii redacției nu se fereau de a-și supune lucrările discuției publice.

Totodată, în cadrul șezătorilor literare participau în mod constant, pe lîngă poeți, și prozatorii sau dramaturgii, cu fragmente din lucrările proprii, obținîndu-se astfel programe armonioase și evitîndu-se monotonia.

Relațiile colaboratorilor cu redacția aveau, din principiu, o frumoasă notă de seriozitate, sobrietate și echitate. Cînd o lucrare era considerată publicabilă și acceptată ca atare, autorul putea fi sigur că

o va vedea în numărul de revistă pentru care fusese planificată. Astfel, vom spune, pe bună dreptate, că „amînările suspecte" și „dusul cu vorba" nu-și găsiră loc la *Scrisul bănățean*.

Dar viața literară a Timișoarei și Banatului din acei ani nu se exprima doar prin revistele Uniunii Scriitorilor, — pe lîngă *Scrisul bănățean* mai existînd *Novi jivot*, în limba sîrbă și un almanah în limba maghiară, ci și prin ziarul *Drapelul roșu*, și cele în limbile maghiară, germană și sîrbă în ale căror pagini culturale săptămînale ne întîlneam toți condeierii, într-o frumoasă comuniune spirituală.

Poeme, reportaje, cronici și recenzii literare îmi erau solicitate deopotrivă de către toate aceste publicații. Și nu o dată mi s-au publicat traduceri din poemele lui Endre Károly, Anavi Ádám, Vladimir Ciocov, Jiva Popovici etc. în *Scrisul bănățean* sau în *Drapelul roșu*, după cum, la rîndul lor, bunii și dragii confrați Franyó Zoltán, Vladimir Ciocov, Mandics György, Anavi Ádám, Jiva Popovici și alții au făcut să apară poemele mele în limba maghiară, germană sau sîrbă.

Grija aceasta a organelor presei de partid pentru apropierea și închegarea în același front a tuturor slujitorilor literaturii, indiferent de naționalitate, a creat un climat cultural din cele mai ambiante și plăcute în dulcea țară a Banatului.

Și a mai fost o grijă, datorită căreia în permanență am simțit că sîntem prețuiți și ajutați după cuviință :cea a Comitetului regional de partid, reprezentat de către omul de mare suflet Ioan Gluvacov, secretar cu problemele de propagandă, vechi luptător comunist. Popular, deschis la inimă și entuziast, acest conducător de partid își găsea totdeauna timp să stea de vorbă cu fiecare dintre noi. Și n-a fost problemă în care să nu ne sară în ajutor. O audiență la el se obținea lesne, deși avea în sarcina sa problemele destul de delicate ale unei întregi provincii.

Cînd vedeai un asemenea cadru de partid, primindu-te cu afecțiune și stimă, era imposibil să nu răspunzi, cu toată energia pe care o aveai, chemărilor și comenzii sociale din acea etapă Astfel, îmi amintesc de o acțiune a Comitetului regional U.T.M., pentru care fusesem solicitat, prin anul 1957, să merg la Becicherec, într-o duminică de toamnă tîrzie. Pierzînd trenul din gara Timișoara, n-am mai

stat pe gînduri, ci am pornit pe jos spre satul lui Țichindeal, fiind luat abia după vreo 10 km de drum, de către un autocamion care m-a lăsat în fața școlii unde eram așteptat. Întîlnirea cu elevii a fost excepțională. Seara, aduceam acasă prețiosul trofeu al acelei zile cu oboseală, dar și cu bucuria datoriei împlinite : o cravată de pionier ! . . .

A doua zi, Al. Jebeleanu, după ce i-am povestit cum mi-am îndeplinit sarcina, m-a îmbrățișat emoționat (el poate a uitat ; eu însă nu !) spunîndu-mi : „— Ne plac oamenii de nădejde ca dumneata și știm să-i prețuim !"

Și nu s-a dezis.

Retrăiesc cu sinceră emoție amintirile acelor entuziaste șezători literare ținute în Timișoara și în numeroase localități, de la Arad pînă la Orșova, și de la Jimbolia pînă în Reșița, uneori avîndu-i între noi pe Eusebiu Camilar, Ion Bănuță, Tiberiu Utan, Ion Brad, Nina Cassian sau Petru Vintilă, spre a enumera doar cîteva nume.

Mă revăd, în drum spre șantierele din zona Oraviței, întîlnit, întîmplător cu Virgil Birou, care mergea la Anina. Prietenia noastră e încă la început și mă impresionează faptul că se bucură din toată inima de această întîlnire neașteptată. E întovărășit de un prieten de prin părțile locului și amîndoi se întrec în a-mi vorbi despre oamenii din această interesantă Vale a Cărașului, despre fiecare localitate și colț de natură, iar de la Berzovia pînă la Oravița este încă o bună bucată de drum. E un mare iubitor de poezie, deși nu știu să fi scris în viața lui altceva decît proză. O proză viguroasă, cu mult dramatism, în romanul frescă *Lume fără cer* (apărut în 1957 și reeditat de „Facla" în 1972), cu multă poezie în volumele de reportaje. Păstrez ca pe un dar de preț volumul *Poezia nouă bănățeană*, apărut prin strădania sa, în anul 1944, în a cărui prefață nu uitase să rostească răspicat : „O facultate de litere, cu catedrele anexe, ar fi putut face minuni în provincia a cărei limbă prezintă plasticitatea arhaică și romanitatea cea mai pronunțată, dar care în același timp a rămas și cea mai neexplorată". Și cîtă dreptate a avut !

Vorbind despre poeții : Pavel Bellu, Alexandru Jebeleanu, Petru Sfetca și Petru Vintilă, ale căror versuri formează volumul respectiv, distinsul prozator și animator cultural notase : „Ei au avut cura-

jul să spargă canoanele vechi, ce tindeau să ia rigiditatea dogmelor și să iasă, cu gînd frumos, pe terenul unei poezii de respirație largă, unde expresia și contemplația poetică sunt generatoare de emoții estetice în primul rînd".

Aflu că este născut în Ticvaniul Mare, de unde începe mica dar unica în felul ei Vale a Jitinului, străjuită de stînci vechi, și de o adevărată năvală de tufe de liliac ce se confundă, în primăvară, cu albastrul văzduhului. Îmi vorbește cu adevărată evlavie de fiecare colțișor de pămînt prin care trecem, într-o euforie dionisiacă : „— Nicăieri pe lume nu se mai face o asemenea țuică de prună, dulce precum pe aceste locuri. Trebuie să venim la toamnă, s-o gustăm !"

Iar în toamnă, iată-ne poposind la Teatrul din Oravița, în cadrul unei frumoase șezători literare. Grupul este format din : Virgil Birou, Al. Jebeleanu, Mircea Șerbănescu, Gr. Popiți, Dorian Grozdan, Anghel Dumbrăveanu și cu mine, iar din localitate ni se alătură poetul Mihai Novac, autorul volumului *An din patru primăveri.*

Mă impresionează receptivitatea publicului, interiorul teatrului. Și parcă simt în preajmă respirația lui Mihai Eminescu, care în 1868, cu trupa lui Pascaly, poposise ca sufler între vechile ziduri . . .

Ziarul *Drapelul roșu* îmi solicitase o serie de reportaje despre activitatea constructorilor din Timișoara și mai ales din Reșița, unde, încă în 1953, primăvara, făcusem parte din grupul de șantiere care a pus bazele turnătoriei de la Mociur.

Realizîndu-le, am putut surprinde mai în profunzime unele sensuri și semnificații legate de modul de a gîndi și simți al acestora, optica nouă prin care constructorii își priveau existența.

Experiența reportajelor s-a dovedit a-mi fi de mare folos, în paralel cu ele reușind a scrie un ciclu mai vast de poeme intitulat *Cîntec despre un oraș nou.* Versurile evocau de fapt momente și trăiri sufletești petrecute pe marele șantier din localitatea Șteiu-Bihor, devenit orașul Dr. Petru Groza.

Prezentîndu-le în cenaclu, spre sfîrșitul lunii august 1957 (cînd Otilia Cazimir ne vizitase la Timișoara), primirea a fost deosebit de frumoasă.

Tematica respectivă nu fusese abordată decît în foarte mică măsură pînă atunci, ceea ce prezenta avantajul noutății dar și riscurile terenului necunoscut, elemente remarcate de numeroșii vorbitori. Ceea ce m-a bucurat în mod special, a fost recunoașterea unanimă a fondului de sinceritate și umanizare pe care îl investisem în acele poeme, datorită căruia și Otiliei Cazimir îi făcuseră o impresie bună.

Anii de acumulări spirituale prin participarea efectivă la viața de pe șantiere și încercarea continuă a uneltelor poetice, urmărind primenirea limbajului, își spuneau cuvîntul.

Am afirmat încă de pe atunci și îmi mențin aceeași părere și astăzi : cenaclul timișorean și activitatea publicistică din acea etapă, atît la reviste, începînd cu *Scrisul bănățean,* cît și la ziare, în frunte cu *Drapelul roșu,* precum și la Radio Timișoara și Radio București, au constituit pentru mine o adevărată școală de recalificare.

Prin prizma îndelungatei și rodnicei experiențe din cadrul cenaclului, mi-am revizuit tot ce scrisesem pînă atunci, inclusiv poemele de război și poemele de meditație care aveau să formeze cuprinsul unei întregi serii de volume. Îmi reamintesc, astfel, cît de plăcut a rămas surprins poetul Anghel Dunbrăveanu, cînd i-am adus micul poem antirăzboinic intitulat *Cu prietenii tineri.*

Dacă în acea perioadă Al. Jebeleanu primea un plus de aplauze, la șezători, pentru frumoasa și cunoscuta sa poezie *Fetele,* versurile acestui poem al meu, împreună cu *Cîntec pentru Republică* (scris într-o noapte, la un șantier din Munții Apuseni) se bucurau și ele de o primire asemănătoare. Și nu erau ușor, fiindcă adeseori primul punct al șezătorilor (cînd atmosfera nu este încă formată iar publicul mai continuă să intre în sală), cădea în sarcina mea . . .

Revista și ziarul *Drapelul roșu* aveau nevoie în acea perioadă și de traduceri din versurile poeților noștri de altă limbă, precum și din lirica universală. Așa se face că, ori de cîte ori plecam în deplasare pentru mai multe zile, îmi luam cu mine și ceva de tradus. La Arad, la Lugoj, la Oravița sau la Herculane adeseori mă prindeau zorile în cămăruța de hotel, numărînd pe degete silabele poemelor, atît în limba originală, cît și în limba romînă. Pentru limba rusă, pe care n-o cunoșteam decît relativ, la

început am colaborat cu verişoara soţiei mele Nora Simionescu, realizînd interesante transpuneri din poetul Valerii Briusov, apoi din Tvardovski şi Rîlenkov. Ulterior, împrietenindu-mă cu istoricul literar Cezar Apreotesei (care îşi pregătea, pe atunci, teza de doctorat în filologie cu specialitatea limba rusă) am realizat o colaborare din cele mai fructuoase, rămasă, drept mărturie peste timp, în paginile revistei timişorene.

În ceea ce privea problema tălmăcirilor din limba sîrbo-croată (cu ale cărei cadenţe şi sonuri eram familiarizat binişor) aveam ajutorul direct al autorilor, în special cel al lui Vladimir Ciocov, din care am tradus mai mult. Şi la fel din limba maghiară, din care, pe lîngă versurile poeţilor timişoreni, am tradus şi din Méliusz József. *

Era o muncă migăloasă şi nespornică aceasta a transpunerilor de poezie din alte limbi în limba română, dar şi satisfacţia de a simţi că măcar în parte ai reuşit să-ţi faci nobila datorie asumată, nu era de neglijat. Şi aceasta, pe lîngă plusul de experienţă poetică înregistrat la găsirea echivalenţelor fiecărui vers şi fiecărei expresii.

Aveam lîngă mine un model strălucit de traducător în persoana scriitorului Franyó. Comunicativ ca un copil, generos şi cald la suflet cum puţini confraţi de breaslă am cunoscut, pătimaş iubitor de poezie, venerabilul scriitor a fost şi a rămas, în tot timpul, prezent între noi. La cenaclu, la şezători, la festivităţi, la cofetărie, unde îşi avea masa lui la

* Între alte scrisori primite de la acesta din urmă, recitind-o recent pe cea trimisă din Sinaia la 25 ianuarie 1963, am reţinut următorul fragment semnificativ: „Prin amabilitatea prietenului nostru comun Franyó Zoltán am ajuns în posesia valorosului articol scris de dv. despre volumul meu de poezii. Vă mulţumesc din tot sufletul pentru cordialitatea, priceperea şi căldura cu care v-aţi exprimat despre munca mea în nr. 2 al *Scrisului bănăţean*. Mă declar în totul de acord cu părerile dv. despre această carte. M-a mişcat, mai ales, că dv. şi revista Uniunii Scriitorilor din Timişoara evocă faptul că aparţin meleagurilor bănăţene. [...] Articolul dv. a trezit prima dată în mine dorinţa de a petrece cîteva zile liniştite şi frumoase între prieteni vechi şi noi — cum sînteţi pentru mine dv. — la Timişoara. [...] Sper că n-aţi uitat: Vă aştept la Bucureşti, sau poate la Sinaia, unde stau pînă la 15 iunie.

Vă îmbrăţişez cu drag:

Méliusz József"

care îşi definitiva cu cafeaua în faţă, traduceri şi iar traduceri din nenumărate literaturi, el avea totdeauna pentru fiecare dintre noi un cuvînt bun, o vorbă de încurajare.

Îl revăd, la unul din frumoasele revelioane petrecute în cadrul filialei, cum a dansat ca un flăcău, deşi trecuse bine de 70 de ani, totodată neacceptînd ca în rubiniul vin de Tirol să-i pun apă minerală.

Cu cîtă încîntare am ascultat nemuritoarele versuri ale lui Eminescu transpuse, *cu deplină fidelitate de ritm şi de sunet*, în limba lui Petőfi şi cea a lui Goethe!

Aşa după cum am spus în repetate rînduri, prin traducerea masivă a poeziei eminesciene în limbile maghiară şi germană (precum şi a multor poeţi români începînd cu Blaga), Franyó Zoltán s-a dovedit un sincer şi înflăcărat patriot, contribuind la o mai bună cunoaştere a marilor valori spirituale româneşti peste hotare.

Ne întîlneam, într-o perioadă, aproape zilnic la cofetăria „Macul roşu", foarte aproape de sediul filialei, în jurul aceleiaşi mese: el, care venea primul, spre a-şi pune la punct unele traduceri, Virgil Birou, Aurel Buteanu, Sofia Arcan, Andrei Lillin şi subsemnatul. Schimbul de impresii şi păreri era deosebit de plăcut, fiecare spunînd ce a mai realizat şi ce mai are în lucru, sau în perspectivă. Virgil Birou ne povestea multe şi savuroase momente din viaţa sa de animator cultural, cu umorul lui atît de specific bănăţean.

La rîndul său, nici Aurel Buteanu nu se lăsa tras de limbă. El cunoştea bine pe unii scriitori dintre cele două războaie, şi mai ales pe Victor Eftimiu, care îi păstra o caldă prietenie. La o întîlnire din Bucureşti m-a prezentat lui Petre Pandrea, acel intelectual excepţional dublat de o adevărată fire de artist.

Uneori, dornic de a se mai afla în compania noastră, apărea tacticos şi Anghel Dumbrăveanu, aducîndu-ne ultimele noutăţi din viaţa Uniunii Scriitorilor, sau vestindu-ne ce noi acţiuni culturale mai avem de întreprins.

L-am însoţit de mai multe ori pe Victor Eftimiu în Timişoara şi în alte localităţi, începînd cu Reşiţa. Îmi reamintesc de robusteţea fizică şi spirituală a acestui scriitor unic în felul său prin masivitatea şi diversitatea operei, îmbinînd, în peste o sută de

volume, cu multe şi apreciate succese, poezia, teatrul şi proza. Sentimental şi mucalit în acelaşi timp, dispunea de un nesecat rezervor de bonomie amestecată cu umor fin, care uneori lua forma celei mai ascuţite poante sau chiar a ironiei acide. Îndrăgostit cu patimă de limba romînă, era un calofil în cel mai înalt înţeles al cuvîntului. Avea o memorie excepţională, încît, deşi trecuseră două zeci de ani de cînd nu ne mai văzusem, îşi reamintise cu precizie şezătoarea literară de la Dorohoi, din timpul războiului, unde participase împreună cu Al. Cazaban, Ion Minulescu, Carol Ardeleanu, Al. Popescu-Negură şi alţii.

Încă de la prima călătorie spre Reşiţa (îl însoţeam ca delegat din partea Comitetului regional de cultură şi artă) a ţinut să fie cu noi şi vechiul său prieten Aurel Buteanu.

Era o zi de iarnă foarte geroasă, cu toţi arborii încărcaţi de promoroacă, fapt care îl determină să exclame, jovial: „Cu un astfel de decor să tot călătoreşti!"

Povestirăm şi discutarăm cîte în lună şi-n stele, recitarăm, pe rînd, sonete, prilej pentru el de a ne face o întreagă teorie asupra tehnicii acestei poezii cu formă fixă. La Reşiţa, după o scurtă pauză la hotel neuitînd a-şi da cu pudră pe obraz, a ţinut să viziteze teatrul, interesîndu-se de repertoriu şi discutînd cu actorii probleme legate de munca lor.

Conferinţa sa intitulată „Sentimentul patriei în poezia noastră contemporană" a fost urmărită cu mult interes de un auditoriu numeros, în încheiere scriitorul recitînd, aşa cum numai el ştia să recite, din versurile sale.

Atunci, la cîteva zile după popasul bănăţean, împlinea nobila vîrstă de 75 de ani.

Ne-am revăzut apoi în repetate rînduri la Bucureşti, amintindu-şi cu plăcere de zilele petrecute în Banat, iar după un an, în iunie, era din nou oaspetele Timişoarei, participînd la frumoasa sărbătorire a lui Eminescu, ţinută în sala teatrului, prilej în care s-a jucat piesa „Rapsozii", precum şi la o întîlnire cu studenţii în Aula Magna a tinerei Universităţi.

O reîntîlnire din cele mai emoţionante pe pămîntul Banatului a fost cea cu regretata Anişoara Odeanu, pe care o cunoscusem încă înainte de război, la Bucureşti, cu prilejul unei „Săptămîni a cărţii".

Ne-am pomenit faţă în faţă, după aproape douăzeci de ani, în centrul Lugojului, unde venise de la Oraviţa să-şi vadă pe venerabilul său tată, profesorul Aurel Peteanu. Era neschimbată, păstrînd aceleaşi trăsături de rară fineţe ale figurii sale de zeiţă greacă, dăltuită parcă în marmură de mîna unui nemuritor Fidias. Doar ochii ei, cei totdeauna surîzători, deveniseră mai melancolici, avînd acum ceva din învolburarea apelor de munte spre toamnă, cînd soarele abia mai răzbate printre molizii taciturni.

Mi-a povestit despre atelierul ei de creaţie (îmi era dor de poezia ei plină de autenticitatea trăirii), despre soţul ei, medicul Dan Crivetz, născut ca şi mine în nordicul Dorohoi. M-a impresionat aflînd că lucra mult şi că nu renunţase la poezie. Ultima dată am revăzut-o în redacţia revistei *Orizont*, bucurîndu-se că îmi putea prezenta soţul, care îşi aminti cu drag de anii copilăriei şi adolescenţei din orăşelul lui George Enescu, unde fusese coleg de clasă cu un frate de-al meu... Era în primăvara anului 1971 şi nu puteam bănui, nicicum, că ne vedeam pentru ultima dată...

Părăsisem încă la sfîrşitul anului 1959 munca în construcţii, datorită unei pensionări medicale, iar după o oarecare restabilire mi-am reluat activitatea ca metodist la biblioteca regională, într-un colectiv de oameni harnici şi pricepuţi.

Preţuirea prietenilor acestora mi-a creat un climat de muncă plăcut. Dar suferinţa, despre care am mai vorbit, m-a obligat, după spitalizare, să renunţ la o jumătate de normă. Nu eram deplin restabilit, însă chemările filialei Uniunii Scriitorilor pentru diferite acţiuni culturale nu mă puteau lăsa indiferent. Aşa am participat la unele acţiuni desfăşurate la Arad, Recaş şi Herculane, la Timişoara şi în alte localităţi, prilejuri de a-mi demonstra mie însumi că nu eram „un om sfîrşit".

În aşteptarea definitivării unui volum de versuri care să cuprindă şi o retrospectivă din culegerile mai vechi, la invitaţia făcută de către Teatrul de păpuşi din Timişoara, prin directoarea Florica Teodoru, o adevărată îndrăgostită de arta păpuşe-

reasca; am realizat, împreună cu Lucia Pop piesa „Pantofiorii năzdrăvani", premiată și jucată în anii 1961 și 1962, în localitate, apoi într-un turneu pe Valea Prahovei și în altul, de această dată în Bulgaria, la Sofia și Plovdiv. A fost o muncă migăloasă, dar rezultatele obținute ne-au adus satisfacții.

Am continuat să lucrez, cu jumătate de normă ca metodist, reușind în paralel să pun la punct volumul *Poezii*, prefațat de Eusebiu Camilar. Am povestit, în alte locuri, în cuprinsul acestei cărți împrejurările apariției volumului și cum, la începutul anului 1968, mi-am mînat pînzele corăbiei spre Iașul de care mă legau amintirile anilor de școală, rude și prieteni.

Delicat, calm și încurajator ca totdeauna, vechiul meu prieten Const. Ciopraga îmi scria la 9 noiembrie 1967, în legătură cu această mutare: „Sînt bucuros că lucrurile evoluează normal, — după greutățile de pînă acum. [...] La Iași veți găsi calmul sufletesc de care aveți nevoie, iar pentru băiat va fi o ambianță superioară celei de la Timișoara.

Soția mea și eu vă dorim mult noroc și sănătate în noua situație de viitori ieșeni".

„Ambianța" de care fiul nostru avea nevoie era cea a Conservatorului de muzică, al cărui student deveni în anul 1968, iar greutățile la care se referea prietenul Ciopraga erau constituite atît de starea sănătății mele, extrem de șubredă, cît și de dificila problemă a schimbului de locuință.

Au rămas, totuși, unele puncte sensibile în psihicul meu, deschis prea mult, de cînd mă știu, sentimentului de nostalgie și dor după prietenii de care îmi leg inima. Iar în orașul de pe Bega erau mulți, foarte mulți (așa cum mi-au rămas pe mai departe), spre a nu suferi un adevărat traumatism sufletesc prin acea desprindere.

Zicala de pe acele locuri, care spune că „cine bea o dată apă din Bega, nu mai poate pleca", rămînînd legat de ele ca într-o vrajă fantastică, se adeveri și pentru mine.

Lăsasem în urmă prieteni și colegi care prin căldura sufletească și corectitudinea lor îmi împodobiseră inima cu o stimă reciprocă, iluminată de cea mai sinceră afecțiune.

Din partea acestora, în adresa nr. 2811 a Filialei Timișoara către Filiala Iași a Uniunii Scriitorilor se scria, între altele, de către Al. Jebeleanu și Mircea

Șerbănescu: „Haralambie Țugui a activat susținut la Timișoara, și ca poet, și ca membru al cenaclului filialei; a fost întotdeauna prezent — cît i-a permis sănătatea — la acțiunile obștești ale scriitorilor. Devotat și entuziast, el a adus cu sine căldură și frumusețe. Nu ne îndoim că și la Iași va fi îmbrățișat cum se cuvine de scriitorii din filială."

Racordez, în gînd, fără să vreau, aceste rînduri cu altele, din 3 februarie 1968, primite de la colegul Anghel Dumbrăveanu, azi secretar al Asociației Scriitorilor din Timișoara și redactor șef adjunct al revistei *Orizont*: „Adevărul este că vă simțim lipsa. Uneori îmi aduc aminte zilele bune în care făceam plimbări serale prin Timișoara sau cele în care evadam în șezători literare sătești. O să treacă și boala și o să vă reluați drumurile, care la Iași sînt infinit mai lirice".

Depus la editură încă din Timișoara, volumul meu de poeme „Contrapunct, în toamnă" apăru în noiembrie 1969, concomitent cu jubileul de 20 de ani al revistei *Orizont* (fostă *Scrisul bănățean*), la care am primit o invitație de participare.

Revederea, după doi ani de la despărțire, în seara zilei de 20 noiembrie, cu prietenii și colegii timișoreni, a fost o adevărată explozie de bucurie. Sosit la sediul filialei cu puțin înaintea mea, Zaharia Stancu, președintele Uniunii Scriitorilor (pe care îl vizitasem la București în ajun) rămase și el surprins de scena acestei revederi, spunîndu-mi cu tonul său mucalit: „Acum văd eu ce adînci ți-au fost rădăcinile prinse în sufletul Banatului!..." *

* Între multele scrisori primite de la Mircea Șerbănescu și Al. Jebeleanu (pe lîngă cele de la Sofia Arcan, George Drumur, Vladimir Ciocov, Anghel Dumbrăveanu și alții), cea din 18 octombrie 1969, a primului, și cea din 21 octombrie 1969 a celui de-al doilea, îmi vor reaminti mereu, cu drag, de afecțiunea și grija timișorenilor față de mine.

În cea dintîi, citesc: „Mă grăbesc să-ți răspund la scrisoarea ta expresă, ca și la una mai veche, pe care le-am primit cu multă plăcere, bucurîndu-mă că ți-am mai auzit „glasul", măcar în felul acesta. Am discutat imediat cu directorul C.L. Timișoara, care e dispus să facă vitrină și întîlnire. [...] Mă bucur că vii la Timișoara și ne vom revedea. În orice caz, pînă atunci vom stabili toate datele și detaliile care te interesează. Te îmbrățișez cu aceeași căldură prietenească, iar alor tăi le transmit toate cele de cuviință. Cu drag, *Mircea*"

Iar Al. Jebeleanu îmi scrise, la rîndul său: „Desigur te așteptam cu toții, cu bucurie la Timișoara, mai ales că noi

Întîlnirea cu cititorii a avut loc la 24 noiembrie, cu o prezentare a scriitorului Ion Maxim, în fața a peste 300 de participanți, între care marea majoritate a colegilor din toate generațiile.

Cu o zi înainte, un emoționant moment a fost cel în care, împreună cu soția, ne-am dus să oferim florile recunoștinței medicilor și personalului secției de chirurgie de la Clinicile Noi.

La primul Festival de poezie „Mihai Eminescu", ținut la Iași în toamna anului 1968, m-am bucurat mult văzîndu-l între invitații de onoare pe Victor Eftimiu, dar m-am întristat constatînd că nimeni nu se gîndise la venerabilul și eminentul confrate mai vîrstnic Franyó Zoltán, marele interpret al „Luceafărului" poeziei românești în limbile maghiară și germană. Și astfel, după doi ani, la ediția aceluiași festival din 1970, discutînd cu Al. Husar, președintele Comitetului județean de cultură și artă, s-a făcut invitația necesară, la care neobositul confrate, deși bolnav, a venit de la Timișoara, fericit că ne puteam revedea.

Și cît de impresionat a rămas publicul ieșean cînd, în cadrul recitalului de la Teatrul Național, alături de poemele omagiale ale noastre și de recitările actorilor, s-a auzit muzica versului eminescian în cele două limbi, rostită de către Franyó Zoltán ! . . .

Atunci m-a rugat ca la ședința de comunicări de la Palatul Culturii să-i prezint eu foarte interesantele sale amintiri despre momentul și împrejurările în care, încă de tînăr, s-a dedicat transpunerii poeziilor lui Eminescu în alte limbi.

Dar amintirile mele timișorene nu se opresc aici. Mereu scrisori pline de nostalgie, mereu alte și alte revederi cu orașul și prietenii iubiți. Pe o fotografie făcută la dorința sa, fostul editor al revistei *Luceafărul* îmi scrie : „Prietenului . . ., în amintirea prețioasei noastre colaborări din trecut, aceeași afecțiune și cordială simpatie, *Aurel Cosma.*

Timișoara, 26 mai 1971, în ziua difuzării volumului de versuri *Sub cerul Mioriței.*"

ajungem atît de rar la Iași. Ar fi un prilej să fim iarăși împreună. Vom putea organiza o întîlnire la librărie și o vitrină, dar trebuie mai întîi să apară cartea ! Am discutat cu Mircea, el a vorbit cu directorul librăriilor care, firește, e de acord, numai să-ți vină cartea".

Alăturate, în același plic, patru fotografii, din care două cu George Enescu și două cu Ion Marin Sadoveanu, despre cel dintîi scriindu-mi : „În special familia mea era în raporturi de intimă colaborare muzicală cu George Enescu și pot spune multe în amintirile mele despre neuitatele clipe petrecute de marele maestru în mijlocul nostru. În special, mătușa mea Lucia Cosma, vestita cîntăreață de operă, care îi popularizase pe vremuri compozițiile lui Tiberiu Brediceanu, mi-a prilejuit multe ocazii să fiu în mediul muzicii, dominat de strălucita personalitate a lui George Enescu."

Ascult, prin trecerea clipelor, cuvintele acelei prozatoare cu suflet și condei de poet autentic care se numește Sofia Arcan, și mă bucur că timpul n-a putut știrbi nimic din frumusețea prieteniei cu adevărat frățești ce ne leagă și va dura cît viața noastră.

Și alături de ea, la aceeași dimensiune înaltă a sentimentului fratern, cuvintele lui George Drumur, poetul cu suflet desprins din puritatea cetinei molizilor bucovineni și a albastrului de Voroneț.

Lumini de azur din primăveri și toamne risipindu-și culorile printre atîția oameni dragi și atîtea veșnic grăitoare amintiri timișorene . . .

NICOLAE URSU – OMUL ŞI MUZICIANUL

Sînt oameni pe care, datorită nu ştim căror intuiţii secrete ale minţii noastre îi îndrăgim din prima clipă a întîlnirii, după cum sînt şi oameni al căror interior sufletesc se lasă cu greu explorat, solicitînd timp şi răbdare îndelungă.

Exprimînd în bună măsură temperamentul ţăranului român din Banat, plin de frenezie şi umor, cu privirile jucăuşe, calde, avînd în ele ceva de soare meridional, — Nicolae Ursu a fost cu trup şi suflet din spiţa celor dintîi, reprezentaţi atît de bine în creaţia sa muzicală.

Deschis la vorbă şi la inimă, surîzător, cumpătat în fiecare gest şi atitudine ca un adevărat înţelept, limpede în gîndire, dăruit cu pasiune în tot ceea ce realiza de la catedră, din mînuirea baghetei sau din truda cu care aşeza pe portative armoniile multicolore ce tresăreau din adîncul fiinţei sale, spre îmbucurarea vieţii, aşa l-am cunoscut pe acest nobil fiu al plaiurilor lugojene.

Era în toamna anului 1956, cu puţin timp după începerea cursurilor la „Şcoala specială de muzică şi arte plastice" din Timişoara, cînd profesoara de pian Minodora Agapi l-a invitat pe Nicolae Ursu să-l „vadă" pe fiul meu şi noul ei elev, aflat la primii paşi în grădina cu miracole a Euterpei. Muzicianul (care pentru o vreme fusese director al şcolii) veni la ora respectivă, unde, după ce văzu cum

se prezintă elevul, discutînd cu acesta de parcă i-ar fi fost propriul copil, îi spuse că e bine să înveţe pianul, dar arta componistică e mai presus de cea a instrumentistului sau a dirijorului. Avea pasiunea de a descoperi talente potenţiale în direcţia compoziţiei, considerînd că acestea trebuie cultivate şi îndrumate „încă din faşă", în care situaţie îi şi propuse elevului să asiste „cînd poate şi cînd vrea", la orele lui de armonie.

A fost un început de bun augur, creindu-se o puternică simpatie reciprocă între iniţiator şi ucenic care, luînd lucrul în serios (la vîrsta aceea toate se fac cu seriozitate!) îşi efectua conştiincios temele ce i se dădeau. Apoi, profesorul îl invită pe elev acasă la el „spre a sta de vorbă mai în voie", unde „nenea Lae", aşa cum îi spunea ucenicul, îşi făcea rost de timp spre a-l introduce cît mai bine în tainele armoniei.

Astfel, cînd, la o audiţie ţinută în sala festivă a şcolii, în primăvara următoare, i-am fost prezentat eminentului muzician şi pedagog, puntea de legătură între noi era deja făcută; parcă ne-am fi cunoscut de multă vreme.

Mereu în preajma lui, buna doamnă Magdalena se arată şi ea bucuroasă de micul învăţăcel pe care avea să-l aibă elev mai tîrziu, fiind, la rîndul ei un pedagog de frunte, cu inimă caldă şi înaltă pregătire de specialitate. Iubeau amîndoi literatura, urmărind cu interes revistele şi cărţile care apăreau, încît, ori de cîte ori ne erau, sau le eram oaspeţi, angajam interesante şi plăcute discuţii, atît pe teme scriitoriceşti, cît şi în probleme de muzică. Unul dintre cei doi fii, actualul cineast Timotei Ursu, pe atunci student la Facultatea de filologie din Cluj, obţinuse un premiu pentru o lucrare dramatică, în cadrul concursului organizat de revista *Scrisul bănăţean*, fapt care îi apropiase şi mai mult pe cei doi soţi, de literatură. De altfel, profesorul, dotat cu o mare capacitate de cunoaştere şi valorificare a folclorului muzical, era, în acelaşi timp, şi un pasionat iubitor de poezie, mai ales populară. (Mai tîrziu, am aflat că pentru lucrările *Contribuţii monografice ale comunelor Sîrbova — 1939 şi Măguri — 1940*, obţinuse Premiul Academiei Române, raportul şi propunerea respectivă fiind întocmite de către George Enescu.)

Ne întîlneam adeseori la concertele Filarmonicii, (unde familia Ursu își avea locul ei stabil în balconul din spate), prilej de a mai schimba gînduri și opinii, în pauză sau în plimbările de după acele splendide festinuri muzicale timișorene, care mă transportau din atmosfera încordată a vieții de șantier, în lumea mirifică a sunetelor. Participa, cu tot sufletul, la necazurile mele din acea vreme, și, ori de cîte ori îmi citea poeme sau articole pe care le publicam, se bucura ca un frate. L-am urmărit dirijînd coruri formate din oameni maturi, coruri școlare, la Filarmonică, în cadrul acelor memorabile concursuri regionale, în sala „Școlii speciale de muzică" (devenită mai tîrziu „Liceul de muzică și arte plastice"), pe scena Clubului C.F.R., precum și în diferite localități bănățene, începînd cu Reșița. De cîteva ori organizase și dirijase excepționale concerte de muzică populară, avînd concursul unor cîntăreți precum Arta Florescu și Ștefănescu Goangă.

Se mîndrea cu obîrșia sa țărănească, parafrazînd zicala bănățeană „tăt paore-i mai bine" și vorbindu-mi cu venerație despre tatăl său (pe atunci în viață), cel care ținuse morțiș ca fiul să ajungă „om cu carte", și de dragul căruia, concomitent cu Conservatorul, urmase, la Cluj, și Facultatea de drept.

Se știe că acest tată înțelept și deosebit de muncitor fusese un mare iubitor de poezie și autor de versuri.

Cu cîtă efuziune sufletească îmi povestise muzicianul cum îi plăcea, în vacanțele din anii studenției, să iasă la muncă „în holdă" alături de tatăl său, fericit că simte fiorul pămîntului natal pătrunzîndu-i trupul și sufletul, și dîndu-i noi puteri precum miticului Anteu!... „Era o fericire — îmi spunea — să mă văd din nou în costumul nostru de-acasă, iar după muncă să mă întîlnesc cu flăcăii și fetele din sat, la „givan", unde se cînta, se glumea și se rîdea cu nestăvilită frenezie..."

Atunci am înțeles de unde provenea acea sănătate fizică și psihică a prietenului meu, hărăzit cu un mare echilibru interior și exterior, reamintindu-mi că și eu, în copilărie și în adolescență, crescusem tot pe brazda cea dulce a țarinei părintești. Aveam, deci, un fond originar comun, care ne apropia sufletele cu puterea magnetului; și nu ni se

părea ceva neobișnuit în faptul că împărtășeam aceleași idei despre frumos și omenie, despre dreptate și adevăr.

Mi-a povestit multe despre anii lui de învățătură, începînd cu cei de la școala din satul natal Șanovița, apoi cu cei urmați în particular sau la zi, la Liceul „Coriolan Brediceanu" din Lugoj, unde exemplul marelui Ion Vidu avea să-i modeleze sufletul, impregnîndu-l cu cele mai înalte aspirații.

De acest dintîi magistru al său își amintea cu nostalgie și adevărată evlavie, retrăind aievea bucuria pe care a avut-o, cînd, din premiul personal acordat de către acesta, la absolvirea liceului, reușise să-și cumpere un mult visat flaut.

Îl îndrăgisem pentru că simțeam în el vibrînd un autentic și fierbinte sentiment patriotic, acea flacără pe care o purtam și eu în suflet, primită de la părinți și oblăduită cu atîta grijă de neuitații mei profesori. Vedeam în el, pe lîngă omul de cultură și delicatul poet al armoniilor, un mare explorator al zăcămintelor de spirit românesc, și, în același timp, un neobosit făclier al frumosului.

Suferise, ca și mine, amărăciuni și nedreptăți, încă din anii cei fragezi ai vieții, avînd drept singure arme de apărare: cinstea, talentul și munca. Era modest, chiar foarte modest, însă tot pe atîta de demn în toate împrejurările, preferînd să sufere bărbătește, decît să se lase umilit.

Știa că îl înțeleg și-l prețuiesc în mod sincer; de aceea îmi spunea tot ce avea pe suflet, simțind că astfel se ușurează de necazuri Și este știut: nu se poate spune că n-a avut parte de așa ceva, așa după cum trebuie menționat și faptul că, în ultimii ani ai vieții, personalitatea sa și valoarea activității sale pe multiplele planuri, au fost deplin recunoscute...

Acum, la ceas tîrziu de amintire, alăturez în mod fatal imaginii sale atît de umane și calde (pe lîngă scrisori și cărți cu afectuoase dedicații cîteva documente pe care buna și vrednica sa soție a avut amabilitatea să mi le pună la dispoziție, graiul lor fiind de la sine elocvent și drept mărturisitor peste timp.

Între acestea, scrisul deosebit de frumos (la propriu și la figurat) al cunoscutului muzicolog, profesor și folclorist, pionier al istoriografiei muzicale românești George Breazul, confirmă faptul că, încă din anul 1937, Nicolae Ursu se bucura de aprecierea unor personalități muzicale de frunte ale țării. Documentul are, pe lîngă meritul de a înregistra succesul remarcabil al creațiilor corale realizate de — pe atunci — tînărul compozitor de la Cluj, în acea vreme, și pe acela de a consemna pentru posteritate faptul că George Breazul s-a oferit a „garanta", cu persoana și prestigiul său, editarea unor lucrări ale acestuia.

În anii de profesorat din Cluj, unde, după absolvirea Conservatorului și a Facultății de drept, a urmat cursurile de etnografie și folclor ale Facultății de litere, desfășoară o intensă activitate de culegător de folclor, pe teren, sub patronajul Institutului Social Banat-Crișana.

O fotografie din acel timp (1934) ni-l înfățișează pe tînărul muzician împreună cu doi copii din Maramureș, pe nume Fîrte Ionuț și Fîrte Gavrilă, de la care ascultă cîntece și povestiri. E îmbrăcat în pantaloni de culoare închisă și cămașă albă, iar copiii în cămeșoaie lungi pînă la călcîie, de unde se vede că era în plină vară, adică atunci cînd se afla în vacanță.

În această perioadă de avînt tineresc s-a născut și cea dintîi culegere a sa de folclor, realizată în comuna Măguri, din regiunea Clujului.

Îndrăgirea oamenilor cu fire dîrză și bine cumpănită din această parte a țării îi este prielnică : se căsătorește cu o colegă din Baia Mare, a cărei familie își avea obîrșia în plaiurile Bucovinei lui Ciprian Porumbescu. Ea îi va fi pentru toată viața reazim de nădejde în laborioasa-i și fremătătoarea-i activitate, încurajator și stimulator permanent.

Dar chemarea Banatului natal, în care o foarte veche tradiție muzicală își spunea cuvîntul, spre mîndria întregii țări, îi îndreaptă pașii către Timișoara, unde își va desfășura o complexă și foarte rodnică activitate, în tot restul vieții. Aici are prilejul de a asculta cele mai valoroase formații corale bănățene, cu prilejul marilor serbări folclorice organizate de Iosif Velceanu, secondat de Filaret Barbu, cînd, în final, toate corurile și fanfarele participante au intonat nemuritorul „Pe-al nostru steag".

„Atunci, mai mult ca întotdeauna — mi-a confiat Nicolae Ursu — am simțit că merită să fim mîndri pe deplin de talentul muzical și de zestrea cîntecelor moștenite din străbuni, ale neamului nostru !" . . .

Cîteva rînduri primite de la Max Săveanu, muzician și folclorist, vorbesc, peste timp, de impresia produsă în cercurile specialiștilor de cea de-a doua lucrare pe care reuși să o tipărească : „Contribuțiuni muzicale la monografia comunei Sîrbova".

O carte de vizită a lui Onisifor Ghibu, datată Sibiu, 21 ianuarie 1941, arată că și acest erudit intelectual transilvănean, a avut cuvinte de laudă pentru lucrările trimise, iar muzicologul și profesorul Faust Nicolescu, de la Conservatorul din București, face referiri analitice asupra lucrărilor respective, remarcînd aportul inedit al acestora, materializat atît în actul armonizării ca atare, cît și în îndreptarul destinat culegătorilor de folclor.

Remarcînd că lucrările lui Nicolae Ursu „denotă muncă și dragoste pentru muzică", profesorul bucureștean aprecia „îmbrăcămintea adecvată", armonizarea fiecărei melodii populare, și „îndreptarul culegerii cîntecelor populare ce ați dat culegătorilor în vederea ritmurilor și mai ales a metodei directe, după auz, care este cea mai indicată, întrucît, cel ce le cîntă nu se mai intimidează față de „boierul" care îl ascultă, cînd e chemat pentru aparatul fonografic și-l mai denaturează astfel. De asemenea, că le atrageți atenția de a cunoaște, din punct de vedere psihologic, viața ce au dus sau i-a adus în acea regiune, de care nu s-a ținut seamă de atîția !"

În același timp, și activitatea de pedagog a lui Nicole Ursu se dezvoltă din plin, toți cei instruiți și îndrumați de el fiind de-a dreptul entuziasmați de omul care știe să dăruie și are ce dărui, în permanență. Dacă compozitorul Ursu se simte glas al frumuseților create de poporul din mijlocul căruia s-a ridicat, pedagogul Ursu reprezintă un spirit cuprinzător, străluminat de o înaltă conștiință morală, pusă, fără precupețire, în slujba idealurilor patriei. El trăiește un acut sentiment al datoriei de a transmite mai departe flacăra științei și culturii, sădind în mințile și inimile discipolilor săi dragostea pentru aceste bunuri de preț.

Între poeții pentru care aveam, încă de la debut, o mare admirație, l-am regăsit în Timișoara pe bucovineanul George Drumur, de care avea să mă lege una din cele mai frumoase și strînse prietenii. Faptul că amîndoi soții Ursu mi-au vorbit entuziasmați despre acest confrate de condei, la care apreciam în primul rînd sobrietatea și modestia (pe lîngă talentul literar și cultura complexă) m-a bucurat în mod sincer. Așa se face că acum, încercînd a reconstitui portretul lui Nicolae Ursu, relatarea pe care prietenul poet a binevoit să mi-o facă, mi se pare deosebit de judicioasă și valoroasă, aducînd cu ea amintirea fostului Conservator de muzică și artă dramatică din Timișoara, iar mai apoi în cel al Școlii speciale de muzică, unde au funcționat împreună, și cu prilejul întîlnirilor de lucru la filiala din Timișoara a Uniunii Compozitorilor.

„Era de o modestie inexplicabilă pentru mine, față de erudiția sa unanim recunoscută și apreciată în problemele creației muzicale populare. În orice împrejurare s-ar fi aflat, Nicolae Ursu era întotdeauna același : deschis și sincer, cu o sinceritate cu adevărat molipsitoare, care deschidea inimile, apropiind oamenii. Niciodată nu l-am văzut în postura de a căuta cu tot dinadinsul să-și impună un punct de vedere al său în nenumăratele dispute ce le avea, uneori, cu alți confrați, în problemele de filozofie a culturii. E adevărat că ținea într-o apreciabilă măsură la poziția sa, dar fără să facă din acest lucru un măr al unei eventuale discordii. Cînd însă apăreau probleme însemnate, de rezolvarea cărora depindea progresul și mai cu seamă prestigiul culturii bănățene în ansamblul ei, Nicolae Ursu trecea cu ușurință peste orgoliul său, își unea forțele cu cele ale presupușilor săi adversari, ajutînd ca lucrurile să nu devieze de la făgașul lor normal."

Fusese invitat la București, încă în anul 1956, pentru a participa ca membru în comisia însărcinată cu organizarea celui de-al IV-lea Concurs național al cîntecului popular.

Îmi reamintesc cu cît entuziasm s-a ocupat, în anul 1957, de organizarea serbărilor de la Chizătău, prilejuite de împlinirea unui secol de la constituirea renumitului cor al țăranilor din comuna învecinată cu Șanovița sa natală. El a fost cel care a pus problema și a insistat, contribuind personal la reorganizarea vechiului cor, aflat în regres în acea perioadă. Prezența unor personalități muzicale din capitală, a celor mai bune coruri bănățene și a colegilor din cadrul Filialei din Timișoara a Uniunii Compozitorilor au conferit excepționalei manifestări o însuflețire și un prestigiu de înaltă ținută artistică și patriotică. *

Despre foștii lui discipoli, Nicolae Ursu vorbea totdeauna ca despre niște fii spirituali ai săi, ceea ce de fapt așa era. Îi îndrăgise cu generozitate, armonizîndu-le și cultivîndu-le înclinațiile și talentele, iar acest proces nu se putea încheia odată cu plecarea lor din școli. Acele trainice legături spirituale pe care magistrul le-a făurit cu răbdare, vreme de ani de zile, în paralel cu transmiterea fondului de cunoștințe, erau menite să dăinuiască în timp, spre cinstea sa și a foștilor săi elevi și studenți.

* Pe lîngă bogatele relatări ale organelor de presă centrale și regionale din acea vreme, cartea poștală scrisă de mîna venerabilului profesor Aurel Peteanu (tatăl regretatei scriitoare Anișoara Odeanu) rămîne ca un document de mare rezonanță în timp. Mărturie privitoare la evenimentul în sine, măreț și grăitor, despre suflul fierbinte al spiritualității bănățene din trecut și din anii socialismului, în cadrul aspirațiilor de totdeauna ale neamului românesc, rîndurile rămase de la Aurel Peteanu atestă atît importantul aport al muzicianului-pedagog (care în toată viața sa a fost și un neobosit animator cultural), cît și prețuirea aleasă acordată de lugojeni :

„Lugoj, 2-X-1957

Mult iubite Nicolae,

De mult n-a trăit Banatul nostru drag și, dimpreună cu el, întreaga țară, clipe atît de înălțătoare, într-o atmosferă de seninătate, de neîntrecută bucurie, mîndrie și grandoare românească, ca și-n zilele de 28 și 29 septembrie, zile de splendidă toamnă cu frunze arămii, alintate de un soare primăvăratic, în falnicul nostru Chizătău.

Serbările centenare ale minunatului nostru cor, de neegalată existență, de acolo, au fost în cel mai nobil înțeles al cuvîntului, grandioase : o grandioasă manifestație colectivă, ca și care n-a mai avut Țara noastră pînă acum. Toată lauda și recunoștința distinșilor lor organizatori și în special d-tale, care ți-ai pus tot sufletul pentru minunata lor reușită. Te rog trimite-mi din Timișoara numerele din 26 și 28 sept. ale „Drapelului roșu", deoarece aici nu le-am mai găsit și vreau cu orice preț să le am, să le păstrez.

Cu toată dragostea

dr. *Peteanu*

Sărutări de mîini doamnei soții."

Despre acest lucru mi-au vorbit (elogiind atît numele lui Nicolae Ursu, cît şi pe cel al Magdalenei Ursu) compozitorul ieşean Vasile Spătărelu, fost elev, precum şi colegii acestuia Anton Zeman şi Sabin Păutza care i-au cunoscut.

Dar înaintea acestora, o întreagă pleiadă de valoroşi slujitori ai muzicii şi-au luat zborul de sub aripa spirituală, caldă şi ocrotitoare a ilustrului profesor. Pe unii, precum : Sava Ilin, Mihai Cure şi Ion Odrobot i-am cunoscut la Timişoara, fiindu-mi prezentaţi de însuşi Nicolae Ursu. Pe alţii, precum : Traian Mîrza, Stelian Olariu, Liviu Brumariu, Dimitrie Emandi, Damian Vulpe sau Diodor Nicoară îi ştiu din spusele sale şi din activitatea lor artistică.

Între timp, îi apăruse impunătoarea culegere intitulată „Cîntece şi jocuri din Valea Almăjului", primită unanim, în ţară ca o realizare de mare valoare. Sînt în acest volum adevărate comori de melodie şi vers popular românesc, fapt care a stîrnit mult interes din partea muzicologilor şi a celor care predau studenţilor cursuri de folclor.

Astfel, la 24 aprilie 1958, fostul student Traian Mîrza (ajuns ulterior conferenţiar universitar), scria : „Ne-am bucurat foarte mult de apariţia colecţiei Dvs. din Almăj. Pot să spun şi aceea că în Cluj se bucură de un mare succes. [...] Aici la Cluj, domnul Lae este — pe linie folcloristică — folcloristul cel mai simpatizat. Am să vă povestesc odată ce patriotism local fac bănăţenii dvs. cînd, parcurgînd exemplele din colecţia noastră, văd alături pe culegătorul N. Ursu [...] Tr. Mîrza, Cluj, Avram Iancu, 18".

În această perioadă, viaţa muzicală timişoreană cunoştea o tot mai puternică afirmare, pe lîngă activitatea Filarmonicii şi Operei existînd şi o rodnică emulaţie în rîndul compozitorilor. Lucrări simfonice de Eugen Cuteanu, Vasile Ijac, Mircea Popa şi alţii, create atunci, erau executate în concertele orchestrei Filarmonicii, bucurîndu-se de o bună primire. De asemenea, se realizau şi se interpretau pe diferite scene, începînd cu cea a Filarmonicii, valoroase lucrări corale, între care cele ale lui Nicolae Ursu, Mircea Hoinic, Alma Cornea-Ionescu au fost remarcate îndeosebi. Totodată, o frumoasă preocupare pentru realizarea şi promovarea cîntecului de masă, cu fond educativ-patriotic şi largă accesibilitate, avea loc în sînul Filialei Uniunii Compozitorilor.

Invitaţia de a colabora cu texte la asemenea lucrări şi la prezentarea lor în cenaclul filialei, unde aveam să mă întîlnesc mereu cu poetul George Drumur, mi-o făcuse Nicolae Ursu. Prin el l-am cunoscut pe Eugen Cuteanu, cu care am devenit bun prieten, şi de asemenea pe ceilalţi compozitori. Lucrările erau prezentate cu ajutorul unui cor experimental dirijat de Ion Crişan. Se întocmeau procese verbale, în care erau consemnate toate aprecierile sau observaţiile făcute, iar contribuţia lui Nicolae Ursu era totdeauna substanţială. Astfel, îmi amintesc că şedinţele nu începeau fără prezenţa sa, iar dacă se întîmpla să mai întîrzie, reţinut în vreo altă activitate publică, era aşteptat.

El m-a convins cu demonstraţii competente că, pentru a se realiza un reuşit cîntec de masă, este strict necesar ca în prealabil să existe textul poetic, cel care îl va inspira pe compozitor în făurirea muzicii.

Rezultatele colaborării dintre compozitori şi scriitori n-au întîrziat să se arate, multe dintre creaţiile respective fiind incluse în repertoriul diferitelor coruri, la Radio Bucureşti, la filarmonica timişoreană, precum şi în cadrul diferitelor formaţii din întreaga ţară.

Tot în acea perioadă de timp Nicolae Ursu a participat la Festivalul folcloric internaţional care avusese loc la Bucureşti, de unde s-a întors cu impresii frumoase şi interesante, pe care le-a consemnat într-un documentat articol apărut în revista *Scrisul bănăţean*. Eram în vizită la el acasă, cînd, citindu-mi articolul respectiv, m-a întrebat dacă este redactat destul de „literar".

Îl revăd, viguros şi plin de voioşie, în luna aprilie 1961, la Reşiţa, împreună cu prietenul său, muzicianul Ion Românu, înainte şi după un grandios concert de coruri, desfăşurat în sala mare a Casei de cultură a sindicatelor.

Dirijate în parte de Ion Românu şi în parte de el, şi acompaniate de binecunoscutul pianist Miron Şoarec, corurile au produs o impresie din cele mai puternice asupra numerosului şi exigentului auditoriu reşiţean ; după cîte am înţeles, unele din cele al căror autor era, fiind cîntate în prima audiţie. Aşteptase cu nerăbdare (după cum mi-a mărturisit)

acest concert, în care trebuise a-şi verifica rezultatele unei îndelungate munci de creaţie. M-am bucurat din toată inima, văzîndu-i atît de fericiţi pe amîndoi aceşti slujitori de marcă ai muzicii, deşi o mare oboseală se citea pe chipurile lor...

Cu toată depănarea de timp ce s-a scurs de atunci, acea după-amiază de aprilie reşiţean cu izbucniri de verde crud şi flori multicolore pe dealurile străjuind Cetatea de foc, mi-a rămas pînă acum la fel de vie în memorie şi în suflet. Era o prietenie nespus de caldă şi plină de admiraţie reciprocă între cei doi artişti ; o pritenie mare care avea să-şi probeze durabilitatea în timp ca bronzul nepieritor din oda lui Horaţiu.

De atunci m-am apropiat sufleteşte şi de sensibilul om şi artist Ion Românu, bucuros de a mă număra printre prietenii săi, şi recunoscător neuitatului Nicolae Ursu...

Devenit conferenţiar la Facultatea de muzică a Universităţii timişorene, îşi împărţea timpul, aproape după un calcul matematic, între catedră şi portativele pe care fixa, cu înfrigurare şi bucurie în acelaşi timp, armoniile din Suita a III-a „Ceremoniala" sau Suita a IV-a „Lirica almăjană" acolo, în apartamentul de la etajul II din străduţa Dionisie Linţia.

Ne vedeam mai rar, însă cu aceeaşi bucurie reciprocă, interesîndu-se de starea sănătăţii mele. Pierderea bătrînului său tată l-a afectat puternic, înnegurîndu-i pentru mult timp acea privire senină.

Din cînd în cînd, se mai ducea la Şanoviţa, să vadă dacă mormintele părinţilor sînt îngrijite aşa cum se cuvenea, de cei cărora le încredinţase. Îşi căuta, de fiecare dată, vechii colegi de generaţie din anii tinereţii, spre a mai sta de vorbă cu ei, răscolit de freamătul aducerilor aminte şi de acea dulce nostalgie a satului bănăţean, care respiră din întreaga sa operă muzicală. Şi nu o dată mi-am zis că sufletul şi întreaga lui fire erau plămădite din ecouri ancestrale de doine line sau graţioase poşovăici, aşa cum sînt cele care se aud pe Almăj, sus la deal, pe Bistra sau pe Valea Caraşului...

În vreo două veri, la rînd, familia Ursu a fost gazda primitoare a pictoriţei Ileana Antonu, care

se retrăsese cu tablourile şi amintirile ei într-o căsuţă de lîngă biserica mare din Sîngeorz-Băi, şi care, între cele două războaie dusese pe meleagurile Apusului faima cîntecului popular românesc şi frumuseţea portului năsăudean.

Rămîne, aşadar, cu semnificaţii adînci, ca o lege morală proprie întregii familii Ursu, sincerul devotament pentru priteni, rezistenţa acestuia prin timp. Iar respectul pentru oameni de valoare mai vîrstnici din prea sensibila şi nu lipsita de orgolii stirpe a colegilor de breaslă, avea în el ceva de adevărat cult. Nicolae Ursu şi-a venerat înaintaşii cu deplină sinceritate a inimii.

De la Cluj, purta în suflet, ca pe un talisman menit să-i ocrotească viaţa şi creaţia, amintirea profesorilor săi Marţian Negrea, Traian Vulpescu şi Augustin Bena, despre care vorbea cu veneraţie, mereu recunoscător. Acolo, fusese coleg cu Sigismund Toduţă, Eugen Cuteanu, Max Eisicovici, Mircea Popa şi alţii, rămaşi prieteni pe întreg parcursul vieţii. Îl admira sincer pe excepţionalul dirijor Antonin Ciolan, legat şi el printr-o lungă activitate de viaţa muzicală clujeană. Dar admiraţia era reciprocă, aşa după cum am putut să-mi dau seama la unul din concertele pe care maestrul Ciolan le dirijase la Timişoara, cînd acest vrăjitor al sunetelor (vădind la vîrsta senectuţii o sprinteneală fizică şi spirituală cu totul neobişnuită) îl îmbrăţişă afectuos pe Nicolae Ursu, bucurîndu-se că vor putea să stea de vorbă, din nou ore în şir.

Succesul a fost foarte mare, mai ales că „Bolero"-ul de Ravel primise, sub bagheta dirijorului fără vîrstă, o tentă de frenezie dezlănţuită, cu accente nebănuite, fapt care îl determină pe muzicianul bănăţean să audieze atît concertul de seară, cît şi cel de a doua zi, destinat tineretului.

Deşi este suprasolicitat în permanenţă, N. Ursu îşi păstrează acelaşi calm, găsind timp pentru a-şi vedea prietenii apropiaţi.

Acasă, pînă noaptea tîrziu, e nedeslipit de pianină şi de masa de scris. E fericit că îşi poate pune talentul şi înalta pregătire, sub bune auspicii, în opera de educare a maselor, că i se recunoaşte personalitatea şi contribuţia adusă pe plan local şi naţional la înflorirea muzicii româneşti. Decorarea cu „Ordinul Muncii" şi trimiterea peste hotare la festivaluri sau conferinţe internaţionale, confirmă,

alături de Premiul Academiei primite cu un sfert de veac în urmă, puternicul sentiment de încredere în valoarea misiunii pe care o îndeplinea, precum și în puterile proprii.

În fraze simple, pline de echilibru și clarviziune, gîndește asupra acestei misiuni, notînd în paginile sale eseistice idei și păreri menite a preciza, cu dezinvoltură, rolul creatorilor de artă și al interpreților în viața socială: „Omul intelectual, ca element component al societății, atît timp cît este în serviciul acesteia, este apreciat de colectivitate după contribuția sa profesională artistică, științifică sau pedagogică la progresul social. Cînd această profesiune este dublată, într-adevăr, de talent, capacitatea de contribuție creatoare în domeniul activității sale publice, el se bucură de aprecierea generală, și satisfacția personală, imboldul pentru o continuă muncă creatoare este deosebit de mare. Această satisfacție însuflețește îndeosebi pe creatorii de artă și interpreții a căror manifestare se desfășoară public, în fața unui auditoriu mai mult sau mai puțin numeros".

Recitind aceste rînduri, înțeleg și mai bine puterea de pătrundere a spiritului său nobil, apt a selecționa valorile artistice pe care poporul român le-a făurit în decursul veacurilor prin geniul său creator, frumuseți de care era îndrăgostit și pe care le-a cultivat cu strălucire.

În acest context de idei, consemnarea pe care a făcut-o, mai tîrziu, într-un program de comemorare, unul dintre foștii săi studenți și admiratori, entuziastul profesor și muzician Doru Murgu,* ni se pare relevantă: „Să mai amintim despre contactele sale cu elita folcloristicii europene, tot atîtea prilejuri de recunoaștere a prestigiului său internațional. Monografiile sale deveniseră lucrări de referință pentru folclorul românesc, Béla Bartók în monumentala sa *Rumanian folk Musik* editată la Haga, citîndu-l cu *valoare de unicat*".

La vîrsta de 60 de ani talentul său se afirmase deplin, dar forța creatoare abia acum își cerea tributul desăvîrșirii, prin care aveau să rodească toate acumulările spirituale cîștigate cu trudă și răbdare, în permanentă dăruire pe altarul frumosului...

* Doru Murgu a publicat monografia *Nicolae Ursu, compozitor și folclorist*, editura *Facla*, 1976.

Mă aflam în tratament la Băile Buziaș, spre sfîrșitul lunii august 1965, cînd am avut prilejul de a fi, din nou, în preajma lui, situație care ne-a bucurat pe amîndoi. Tocmai mă despărțisem de alt prieten bănățean, Virgil Birou, acel prozator care și-a onorat cu osîrdie talentul și dragostea pentru minunatele plaiuri cărășene în care se născuse. L-a impresionat profund moartea neașteptată a lui Eusebiu Camilar survenită atunci, considerînd-o drept „un mare păcat și o pierdere grea" pentru literatura noastră. Cine să se fi gîndit atunci că numai după trei ani și jumătate va fi răpus și el de aceeași necruțătoare și perfidă maladie?

În acel an 1965 autoritățile culturale bănățene îi solicită colaborarea, în calitate de consultant științific, pentru un film intitulat „Suita bănățeană".

Ne întîlneam mai rar, datorită multiplelor sale activități care îl atrăgeau tot mai intens, încît la un moment dat mi-a spus: „Uite-așa, vezi, cu toate că-mi drămuiesc cu multă atenție timpul, de multe ori nu reușesc să ies la capăt cu lucrul meu!..."

Și totuși, de cîte ori mă aflam mai bolnav, fie acasă, fie în clinică, totdeauna venea să mă vadă și să zăbovească lîngă mine, împreună cu soția, prezența tonică și binefăcătoare a acestor oameni de suflet constituindu-mi un sprijin moral pe care nu-l voi putea uita niciodată.

Traversam, pe-atunci, o foarte grea perioadă a vieții, culminînd cu cele trei luni cît am stat internat la „Clinicile noi", în urma unei intervenții chirurgicale. Apoi o convalescență dificilă și îndelungată, urmată de mutarea la Iași cu familia, unde ucenicul lui Nicolae Ursu deveni student la Consevatorul de muzică.

Lăsasem în urmă, cu destulă părere de rău, o întreagă suită de prieteni și colegi îndrăgiți pe bună dreptate, între care imaginea muzicianului strălucea, vie și caldă, încununată de nimbul nepieritor al omeniei și dragostei pentru frumos. Desprinderea nu mi-a fost ușoară; au dovedit-o și o dovedesc legăturile sufletești care au rămas intacte, revederile ce au urmat în orașul de pe Bega, unde platanii, plopii zvelți și trandafirii au totdeauna grai de răscolitoare aduceri aminte.

Între scrisorile primite din Timișoara imediat după plecare, cea caligrafiată de mîna și sufletul lui Nicolae Ursu, la 6 ianuarie 1968, îmi rămîne mereu

lîngă inimă, exprimînd reciprocitatea unor nobile sentimente care nu se lăsau învinse de distanța în spațiu, precum și un moment din viața literară a Timișoarei, așa cum se vede din următoarele fragmente : „Ne-a emoționat scrisoarea dv. și vîltoarea cu care v-ați îndepărtat de Bănatul nostru drag în momentul potrivit ce l-ați prins pentru a vă reîntoarce în Moldova copilăriei și moș-strămoșilor dv. Să aveți noroc de sănătate refăcută deplin, și, nădăjduim că, mai ales dv., cu versul și scrisul care colindă zilnic, ca gîndul, veți mai ajunge să ne faceți surprize cu prezența pe la Timișoara, și mai ales cu scrisul în „Drapelul" nostru bănățean care — socotesc — vă va onora cu spațiul de cinste oricînd.

Aici, am participat și eu la o întrunire a scriitorilor, care l-au sărbătorit pe taica Chenta Ardeleanu. Într-un cadru sincer, duios, improvizat a fost amintită toată activitatea sa — mai mult verbală — de critic și îndrumător literar al tineretului în activitatea redacției, de către vreo 8—10 vorbitori. Eu m-am emoționat și i-am reamintit vremurile de animator al studenților clujeni din anii 1923-1925 la „Cercul academic bănățean", de bun sfătuitor în problemele filologice [...] și istorice bănățene, pentru cei ce am colaborat cu el de la 1936 încoace în cercetările *Institutului Social Banat-Crișana*, la alcătuirea diferitelor monografii și aportul său regional în cadrul studiilor filologice la Universitatea din Timișoara, în ultimi 4—5 ani".

Au urmat alte scrisori, la fel de sincere și afectuoase, în așteptarea primei mele călătorii spre Timișoara și a revederii. Dar, în februarie 1969, în loc de scrisoare, din plicul deschis, un anunț cu chenar negru îmi cutremură sufletul : Nicolae Ursu, cel mereu surîzător, de care nu-mi puteam închipui că bătrînețea și moartea s-ar putea apropia vreodată, trecuse în genunea neființei...

Am revăzut-o apoi la Timișoara, spre sfîrșitul acelui an trist, pe vrednica-i soție, căreia durerea ireparabilei pierderi îi îndoliase sufletul pentru tot restul vieții. Apoi, în repetate vizite la Cluj, unde s-a retras alături de familia fiului său Lucian și de unde n-a încetat o clipă să cinstească, așa după cum se cuvine, memoria neuitatului soț.

Cu aceste prilejuri am luat cunoștință de impresionantele mărturii rămase de la foștii colegi sau

discipoli ai muzicianului. Sînt frînturi de suflet cu glas de prețuire sinceră, care nu numai că definesc și întregesc profilul moral și spiritual al compozitorului și folcloristului, ci rămîn expresii ale prețuirii celor ce le-au dat glas. „Avea un suflet ales, cu un caracter cinstit și era de o integritate morală, de o probitate și de o conștinciozitate desăvîrșită... Totodată, de o mare bunătate sufletească și omenie, cu o inimă caldă și simțitoare, care vibra la tot ce este frumos și nobil, toate acestea aureolate fiind de o smerită modestie". (Prof. Ioan Nicola). „El a știut să trateze cu asprimea ironiei sau cu o gasconerie fină pe cei ce pîngăreau muzica prin micimea lor de suflet. Articolele pe care le-a scris întru apărarea muzicii sînt exploziile unui temperament viu, asociind acida savoare a polemicii cu gingășia sentimentului". (Prof. Lazăr Mihai). „Toți cei care îl cîntă pe Nicolae Ursu nu se poate să nu observe originalitatea ieșită din comun a materialului tematic din corurile sale. Și nu este de mirare. Toată viața sa reprezintă o fericită îmbinare între activitatea componistică și acea de culegător și cercetător științific a producției muzicale anonime. Tradițiile în care a fost crescut de Ion Vidu, Tiberiu Brediceanu, colaborarea sa cu Sabin Drăgoi, aprofundarea metodelor de cercetare folcloristică ale lui Béla Bartók și Constantin Brăiloiu, i-au desăvîrșit profilul". (Ion Românu).

Omagiu, adus atitudini civice exemplare a muzicianului, este mențiunea făcută de profesorul Constantin Negruț în cuvîntul ținut cu ocazia inaugurării micului muzeu de la Șanovița, în ziua de 8 iunie 1975 : „A fost un model de intelectual legat de satul său, de oamenii cu care a comunicat permanent, cu respect pentru cei din obîrșia lui, pe care i-a prețuit și i-a stimat pînă în ultimele clipe ale vieții".

Revărsate ca niște ecouri venind din inima pămîntului străbun, aceste gînduri, simțăminte și aprecieri au vibrat și vor continua să vibreze, amplificîndu-se, nu numai în inimile celor care l-au cunoscut și iubit pe muzicianul bănățean, printre care se numără și cronicarul acestor pagini tîrzii de duioasă, nestinsă amintire —, ci și în inimile celor ce-i vor asculta cîntecul nemuritor, cel de-o ființă cu neamul românesc din al cărui suflet s-a ridicat ca o flacără pură, luminînd și strălucinînd.

UN POET AL SATULUI BĂNĂȚEAN

Debutasem editorial în același an 1935, concomitent cu întîlnirea în paginile frumoasei reviste timișorene *Luceafărul*, editată de Aurel Cosma, acel literat și animator demn de laudă, datorită căruia aveam să mă apropii, încă de pe atunci, de inima fierbinte a Banatului . . .

Cartea lui Grigore Bugarin se chema *Simfonia rustică* și, în metrul solemn al sonetului, aducea un glas nou și limpede, vrăjit de miresmele pămîntului natal, iradiind o nostalgie a desrădăcinării de sat în stilul și cu fervoarea întregii poezii ardelene de la Iosif pînă la Goga și Blaga :

„Țăran legat puternic de-a lui glie
Mi s-au sfîrșit cîntările din sat".

Poetul își purta satul în suflet, considerîndu-l oază de refugiu și leagăn sacru al matricei naționale, de care, în ciuda plecării în altă lume, cea a orașului, rămîne legat prin nevăzute dar puternice rădăcini :

Mă mai întorc în satul meu cel mic
Cu-apus de soare sîngerînd în vale.

Îmi aduc aminte și acum cu cîtă încîntare descopeream, încă de copil, frumusețile limbii românești („care-o plîng și care-o cîntă, pe la vatra lor

țăranii . . ."), acel grai sfințit de geniul poporului prin glasul marilor înaintași ! . . . Ne atrăgea pe toți, în mod firesc, specificul lexical și fonetic al fiecărei regiuni și ce bucuros am fost, constatînd că între Moldova și îndepărtatul Banat existau atîtea identități.

Gustasem poemele lui Victor Vlad Delamarina și C. Miu-Lerca pentru savoarea regionalismelor din versurile lor, cele care aveau să apară (mai filtrate) și în unele din poeziile lui Grigore Bugarin, scrise în grai bănățean.

Îl revăd, alături de Ion Th. Ilea, declamînd, în ianuarie 1939, la o șezătoare din Sibiu.

Mă împrietenisem cu Ion Th. Illea, a cărui poezie protestatară din volumul de debut *Gloata* (1934), prefațat de Eugen Ionescu, mă atrăsese prin vigoarea tipic transilvană și profetismul ei social, cu profund timbru uman.

În acel an 1934 Grigore Bugarin luase atitudine împotriva infiltrării primelor influențe ale fascismului german în țara noastră, semnînd în ziarul lugojean *Răsunetul* un articol care se încheia astfel : „Naționalismul nostru de fier" este o parodie a tristei epopei național-socialiste din Germania. Și acest naționalism, printr-o ciudată asociație de idei, îmi amintește 800 000 de morți sub glonț german pentru că au „reacționat" în direcția unității naționale ; îmi amintește miile de vagoane de pămînt săpat din pămîntul rodnic al țării mele și transportat în Germania, miile de vagoane de animale și cuiele de fier smulse de către nemți din peretele unde gospodarul român își așeza sumanul". *

Cei doi poeți se cunoșteau și se prețuiau reciproc încă din anul 1932, întreținînd o corespondență care arată multe afinități de suflet și, în același timp, faptul că numele lui începuse a se face cunoscut în țară : „Dragă Gore, Nu știu dacă mai trăiești. Nu știu cum a rămas cu promisiunea făcută . . . Dar o altă chestie : chestia volumului meu „Gloata". Îmi scrii că apare volumul tău la 1 august a.c. Ce e cu el ? A văzut lumina tiparului ? În Deva ești pomenit des", îi scrie la 20 august 1935, Ion Th. Ilea.

* *Răsunetul*, Lugoj, nr. 4, 1934.

Ridicați amîndoi din aceeași lume a satului românesc și avînd aceleași doruri și visuri de dreptate socială, desigur apropierea se făcuse aproape spontan, așa cum notează Ion Th. Ilea în volumul său „Mărturisirile unui anonim" (Ed. Cartea românească, 1974) : „L-am cunoscut în 1932 la Lugoj, unde lucra la Revizoratul școlar, și, onorific, mai era și secretarul corului Vidu. Fecior de țărani din Ohaba-Caraș (născut la 21 mai 1910) a păstrat tot timpul, fără ca orașul să-l artificializeze, caracterul, istețimea și neastîmpărul înțelept și ordonat al țăranului român. [. . .] Iar legăturile lui cu Filaret Barbu și Sabin Drăgoi n-au fost la periferia interesului celor doi mari muzicieni, nici la periferia artei lor".

Sobră și elocventă, caracterizarea lui Ilea vizează în primul rînd structura sufletească a poetului bănățean, acel aer de mîndrie a obîrșiei țărănești, purtat ca un blazon de noblețe. Încă de pe atunci Bugarin avea preocupări pentru propagarea culturii în mase, participa la șezători și alte manifestări ale societății „Astra" din Lugoj.

Tot în contextul acestei activități organizatorice culturale se înscrie și invitarea la Lugoj, în primăvara următoare, a poetului Aron Cotruș, afirmat la acea vreme ca exponent al poeziei sociale românești, alături de Octavian Goga și Emil Isac. Iar faptul că împreună cu acesta venea și cunoscutul scriitor american Peter Neagoe (publicat mai tîrziu în România de către editorul Miron Neagu din Sighișoara) adăuga o semnificație în plus evenimentului. În dragostea lui față de țara de obîrșie, scriitorul afirmat tocmai în celălalt capăt al lumii rămăsese cu adînci rădăcini spirituale în solul patriei. Și cît de bucuros trebuie să fi fost cînd a avut ocazia, în lungul său periplu prin Transilvania și Banat, de a se întîlni cu lugojenii Aurel Peteanu și Grigore Bugarin ! . . .

Laconic, însă edificator, documentul rămîne legat în primul rînd de biografia poetului : . . . „Sosesc la Lugoj sâmbătă seara la ora indicată de d-ta. Mă însoțește d. Peter Neagoe, marele scriitor american originar din comuna Aciliu (lîngă Sibiu). Cu cele mai calde sentimente, Aron Cotruș".

Dar iată și un apel prin care poetului, de profesie învățător, i se solicită de către prozatorul B. Iordan (la rîndul său tot învățător) colaborarea în cadrul unei antologii pe care acesta a întocmit-o

și publicat-o în acea vreme. Scrisoarea lui B. Iordan dovedește odată mai mult, că la momentul respectiv poetul da la Lugoj constituia o „prezență" în cadrul fenomenului literar românesc, mărturisind, în același timp, interesul scriitorului din București de a avea în antologia respectivă o reprezentare cît mai largă a Banatului. (. . .) „Tipăresc o antologie a învățătorilor în literatură. Pe d-ta te prețuiesc de multă vreme. Te rog să lași modestia la o parte și să-mi trimiți cel mai tîrziu pînă la 15 septembrie biografia d-tale completă, *o fotografie* și material literar pentru 5 pagini. Nu vreau să lipsești d-ta, care te-ai afirmat serios".

Publicarea, în 1936, a volumului *Cîntece de seară*, urmată de „Cîntarea dregostei" în 1937, și, în același an, de poeziile în grai bănățean din volumul „La nana-n vale" îl adusese pe Grigore Bugarin în atenția criticii literare, numele său impunîndu-se nu numai ca o simplă promisiune, ci ca unul de poet deja format, cu profil propriu. Iar cu placheta „Amiaz liniștit" tipărită la Lugoj în 1939, poetul își încheie, sub frumoasă zodie de împlinire, această primă etapă a afirmării.

I-am urmărit, atît cît situația mi-o permitea în acei ani vitregi și prea dureroși pentru întreaga suflare românească, evoluția scrisului, bucurîndu-mă sincer ori de cîte ori îi întîlneam poemele și articolele prin reviste.

Văzînd patria ca pe singura entitate a afirmării omului în planul universalității, Grigore Bugarin spune, între altele, în articalul „Poet și Patrie" : „Nu se poate intra cu adevărat în universal decît mergînd odată cu Patria ta. Omul fără de Patrie nu aparține niciodată omenirii, deși el este pretutindenea. El nu are nici un ideal decît al victoriei sale proprii ori unde ar fi. Pentru această victorie omul nimănui nu se sfiește să comită orice crimă asupra umanității".

Importante rămîn munca de creație și aportul său la propagarea culturii în acele vremuri tulburi, fapt relevat cu sinceră afecțiune de următoarele rînduri primite de la Caius Brediceanu într-o scrisoare trimisă din Sibiu, la 13 martie 1941 :

Dragă amice, din spațiul mioritic,

Cu plăcere am luat act despre noul avînt de muncă literară și culturală, la care v-ați angajat și vă doresc un deplin și persistent succes. Colaborarea pensionarilor, ieșiți la limită de vîrstă, numai v-ar împiedeca elanul. Mulțumiți-vă că vă citim și ne bucurăm de progresul scrisului în Banat, de temeinicia și pregătirea tineretului nostru, pe care se bazează prezentul și viitorul apropiat al neamului.

Cu drag, al d-tale,

Caius Brediceanu"

În acel timp, într-unul din popasurile bucureștene, cunoscîndu-l pe Păstorel și întîrziind cu acesta lîngă un pahar de vin la Café de la Paix, în anturajul altor confrați, spiritul neastîmpărat al marelui epigramist izvodi următorul calambur pe adresa înflăcăratului bănățean :

Bugarin,
la vin ;
divin !
În vers,
invers ! . . .

Generos în toate situațiile, poetul era gata în orice moment să-și deschidă inima, cultivînd prietenii frumoase și de durată cu nenumărați dintre confrații de condei, precum și cu alți oameni de cultură, mai ales din domeniul muzicii, el însuși fiind un pasionat iubitor al folclorului muzical.

Așa s-a dovedit a fi și prietenia sa cu mai vîrstnicul Caius Brediceanu, de la care a rămas o misivă datată „Sibiu str. Drăgușanu I. 2 mai/1949" și interesantă prin aprecierile pe care autorul ei le face asupra reflectării în poezie a spiritualității autohtone, evident sub influența marelui poet și filozof din Lancrăm :*

„Poeziile d-tale — scrie C. Brediceanu — sunt așa de frumoase și reușite, pentru că sunt izvorîte din atmosfera acestui mediu traco-roman, pe care d-ta acolo sus la munte, ai penetrat-o și înțeles-o.

* Îl și numește pe poet „stimate prieten și poet mioritic"

Nici o lege omenească nu o poate perverti, mai ales dacă vom avea poeți cu inspirația d-tale, mioritică".

În februarie 1951, după cum semnalează Ion Th. Ilea în volumul mai sus amintit, muzicologul George Breazu îi cere sprijinul pentru adunarea materialului documentar în vederea unei monografii Ion Vidu, afirmîndu-și dorința de a veni personal la Lugoj.

Preocuparea pentru lucrări muzicale îi rămîne constantă. Se află mereu în legătură cu Filaret Barbu (care pe atunci lucra la opereta „Plutașul de pe Bistrița", pe un libret realizat de poetul Traian Iancu), precum și cu Sabin Drăgoi.

Dintr-o scrisoare a compozitorului aflăm că Bugarin se ocupa și de culegerea de melodii populare și că intenționa să scrie un libret pentru o operă sau operetă*.

Realizase, încă pe cînd Liviu Rebreanu se afla în viață, un libret pentru opera „Horia" de Sabin Drăgoi, versurile bucurîndu-se de o caldă apreciere din partea marelui prozator, iar acum, deși boala îl obligase la repetate internări în spitale și sanatorii, trecu la înfăptuirea poemului dramatic „Decebal". Vis mare, izvorît din adîncul ființei poetului. Moment de culme în creația poetului de la Lugoj, despre care, la citirea unor fragmente, criticul timișorean Traian Liviu Birăescu se pronunțase cu entuziasm.

Conștient că la acea dată reprezentarea unei astfel de lucrări dramatice în care Decebal simboliza înseși dragostea și spiritul de independență al poporului român, poetul se gîndește la ajutorul lui Petru Groza, cerînd audiență. Răspunsul îi sosește, din partea cabinetului președintelui, pe atunci al Prezidiului Marii Adunări Naționale :

„Tovarășul președinte consideră că poemul dvs. trebuie prezentat celor competenți, solicitînd ajutorul d-sale, dacă veți întîmpina greutăți nejustificate".

Se vede totuși că greutățile „nejustificate", presimțite de Petru Groza s-au ivit, încît poetul, după un an și jumătate de așteptare, s-a adresat din nou

* Sabin Drăgoi, Scrisoare către Grigore Bugarin, (București), 17 septembrie 1954.

acestuia. De data aceasta răspunsul este personal, fiind reprodus în parte de către Ilea în „Mărturisirile" sale.

Răspunsul are meritul de a scoate în evidență, încă la acea dată, viabilitatea subiectului asupra căruia se oprise Bugarin în dorința lui de a cînta obîrșia neamului, cu acea matcă dacică primordială, Decebal simbolizînd marea vechime a noastră pe aceste locuri, eroismul ca trăsătură specifică prin care ne-am menținut ființa națională prin toate vitregiile istoriei*.

* Îl inserăm și noi, fragmentar :

„REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
PREZIDIUL MARII ADUNĂRI NAȚIONALE
Președinte
Nr. 892 22 aprilie 1957

Dragă Bugarin,

Am primit scrisoarea d-tale datată la 1 aprilie a.c., împreună cu copiile de pe referate și cu manuscrisul poemului „DECEBAL".

Cu tot timpul limitat încă în munca mea, am citit acest manuscris și în rezumat îți comunic deocamdată următoarele :

Subiectul este bine ales. Aș putea adăuga că este chiar binevenit, fiindcă mi-am pus de mult întrebarea căreia nu-i găseam răspuns : cum se poate ca scriitorii și poeții noștri, care au vărsat atîta cerneală și au cheltuit atîta hîrtie, cu talent mai mare sau mai mic, reînviind amintirea din trecut a atîtor fii ai poporului nostru, care au avut rosturi mari și mici în destinul lui, să nu se oprească odată insistînd asupra strămoșilor noștri daci, aducînd prinos și marilor regi : Buerebista, Decebal și alții. [...] Tragedia lui Decebal cuprinde fapte istorice care pot alimenta fantezia unui scriitor sau poet, la limite vaste.

[...] În rest, problema poemului este la ordinea zilei la Departamentul culturii, iar referenta, Margareta Bărbuță, căreia îi aparține oficial rezolvarea ei, m-a asigurat că nu se va amîna fără rost o soluție, pe care o urmăresc și eu.

cu prietenie,
Dr. Petru Groza

Tov. Grigore Bugarin
Str. Ana Ipătescu Nr. 9 Lugoj"

Din nefericire, cu toate că la un moment dat Teatrul din Timișoara fusese gata a include poemul în repertoriu, acest vis al poetului nu s-a realizat.*

Atît în anul 1956, cît mai ales în 1957 este prezent în revista timișoreană, uneori cu grupaje precum cel din nr. 10/1957 format din cinci poeme și intitulat „Cîntecele țăranului muncitor".

Recitesc, cu emoție, colecția *Scrisul bănățean* din acei ani și nu pot să nu mă opresc în fața poemelor sale, regăsindu-l pe Bugarin :

Poetul e un tînăr totdeauna.
Durerea multă, bucuria rară
Însuflețitu-i-au sonoră struna
Ca soarele pădurea, primăvara . . .

* În această perioadă atît de dificilă pentru poet, rămîne ca un gest de aleasă omenie grija pe care i-o poartă tînărul confrate Traian Iancu, preocupat de a-l ajuta nu numai pe plan moral : ... „Eu voi reveni la Fond (Fondul literar, n.a.) după întoarcerea lui Jebeleanu (Eugen) — cum ți-am spus — care cred că este apropiată, adică în prima jumătate a acestei luni. Te voi ține la curent, dar în mod conștiincios.

Să sperăm că Filaret (Barbu) va face ceva cu libretul pentru opera voastră comică „Corul de Chizătău". Te felicit pentru această lucrare, în care am citit multe lucruri bune și versuri de aur ! Și vă doresc amîndurora succes deplin ! Pe lîngă faptul că poate umple un gol financiar, această lucrare va umple un gol al vieții noastre culturale din Banat și din țară, contribuind — sînt sigur — la dezvoltarea vieții artistice bănățene cu un pas înainte [...]

Înainte de a încheia aceste rînduri, sînt bucuros să-ți comunic faptul că, citind una din poeziile tale din *Scrisul bănățean,* am constatat că mergi pe drumul unei poezii bogate în idei. („Caisul") Este un drum bun. Nu asculta de nimeni ; nici în dreapta, nici în stînga ; pune-te cu sufletul în mijlocul anilor aceștia furtunoși, care vor măcina greșelile inerente unei mari transformări sociale și vor aduce lumea visată de inimile poeților, pentru poporul nostru și pentru doinele lui.

Sînt convins că vei birui, frate Gore ; vei birui și cu cîntecul și cu greutățile, bată-le pustia !

Îți doresc multă sănătate !
Cu tot dragul,
Traian Iancu"

Totodată, rețin și atitudinea poetului Al. Jebeleanu care, ca redactor șef al revistei *Scrisul bănățean,* îi solicită colaborarea, publicîndu-i poemele și încurajîndu-l prin scrisori ; la 8 mai 1956 (probabil la sanatoriul Marila) îi scrie, între altele : „Dragă Gore, la una din consfătuirile cu cititorii, mai mulți și-au exprimat dorința să continui amintirile despre Vidu. Primele au fost mult apreciate de ei. Nu știu dacă acolo, departe de casă, le vei putea continua, dar cînd te vei întoarce, e bine să te gîndești să împlinești și această dorință a cititorilor".

Cît despre dorința lui Ion Th. Ilea de a i se recenza în *Scrisul bănățean* volumul de poeme „Pasul meu peste ani" (adevărat redebut și acesta), sarcina mi-a revenit mie, recenzia respectivă apărînd în primul număr al revistei din anul 1958.

Atunci, în acel sfîrșit de toamnă, mi s-a propus de către Al. Jebeleanu să fac referatul scris pentru prezentarea unui grupaj de poeme pe care Grigore Bugarin urma să le citească în cadrul cenaclului filialei.

Nu-l mai văzusem pe poet din anul 1939, însă prezența poemelor sale în revista timișoreană îmi atrăsese atenția, bucurîndu-mă și amintindu-mi de acea frumoasă șezătoare literară de la Sibiu. Am pregătit o analiză largă a grupajului respectiv, cu interpretări și observații critice care au stîrnit un viu interes din partea numeroasei asistențe.

La terminarea ședinței din acea seară de 27 noiembrie 1957, poetul m-a îmbrățișat, rugîndu-mă să-i las pentru un timp manuscrisul respectiv, spre a și-l dactilografia. A rămas pînă astăzi între manuscrisele sale, fiindcă munca și starea sănătății, tot mai precară, nu i-au îngăduit să facă acest lucru.

Acum, după aproape două decenii, subscriu cu aceeași inimă deschisă, atît observațiile critice făcute atunci, cît mai ales acele fragmente lirice pe care le-am remarcat începînd cu aceste versuri în metru popular :

Știu, mîndruțo, dorul cumu-i,
Că de-o vară mă tot drumui
Cît de lungi sunt și de late
Țarinile înspicate
Ocolitu-le-am pe toate
După gene-nrourate . . .

sau :

O ! Cîntec tînăr peste șesuri calme,
Cu tine-n suflet, cu pămîntu-n palme,
Mi te-ai legat fior lîngă fior
Frunziș al inimii, fremătător.

Era evident că Grigore Bugarin se regăsise atunci și că orientarea sa spre temele strîns legate

de noua realitate socială din patrie îi oferea posibilitatea de a-și încununa talentul cu tot mai frumoase realizări.

Dar s-a prăbușit ceva în adîncul său . . . Boala care-și urma necruțătoare cursul ireversibil îi scădea mereu rezistența fizică și morală, încît, la începutul anului 1958, trebui să se interneze din nou în spital.

De acolo, îi scrie la 15 ianuarie prietenului din București : „Crede-mă n-am avut răgazul să mă gîndesc și la lucruri care poate ar deschide orizonturi noi chinuitei mele vieți. Boala de care sufăr s-a agravat, așa că am fost nevoit să mă internez în spitalul t.b.c. din Lugoj. Iar spital ! Mi-i groază de viața de spital, dar n-am ce face".

La începutul lunii martie încă nu părăsise spitalul.

Spre toamnă l-am văzut de vreo două ori în Timișoara, mai întîi la redacție, apoi la grădina restaurantului *Cina*, în compania unor confrați. Era foarte slăbit, aproape o umbră. Discuta cu aceeași exaltare, cu sinceritatea de totdeauna, dar ochii rătăceau parcă spre un liman îndepărtat, de nimeni știut. Rareori mai glumea, însă și atunci chipul său, cîndva senin și copilăresc, nu mai reușea să se lumineze.

Am aflat, după doi ani, de moartea sa, amintindu-mi, cu destulă durere în suflet, de seninătatea și claritatea versurilor sale, în care grăit-a prin ani o mare dragoste pentru tot ce este frumos în istoria și pe pămîntul românesc, pentru omenie și prietenie, pentru bucuria de a te dărui celor din mijlocul cărora te-ai ridicat.

Prin tot ce a realizat cu talentul și modestia lui rară, dăruindu-se frumosului, Grigore Bugarin rămîne un glas al gliei străbune și al poporului său, pe care l-a visat biruitor în versurile sale :

De sub lespedea de lest
Neamul s-a dezmormîntat,
Inimile-n floare cresc
Din pămîntul românesc . . .

Otilia Cazimir în camera de lucru.

Poeta Otilia Cazimir ascultînd șoaptele florilor.

Luchi... mai mărișoară.

Privind peste ani.

Poeta cu tinerețea grădinii.

Otilia Cazimir și profesorul universitar Ion Creangă.

Pionierii felicită pe scriitoare la împlinirea vîrstei de 70 de ani.

În mijlocul prietenilor. (Rîndul I : Dr. Alisa Zaiț, Otilia Cazimir, Eusebiu Camilar, Constantin Ciopraga. Rîndul II : acad. Cristofor Simionescu, Horia Guia, Nicolae Simionescu, George Sanda, Mihai Todosia, Igor Demetrescu).

Otilia Cazimir, într-un moment de destindere, alături de acad. Cristofor Simionescu și de artista emerită Any Braesky, în primăvara lui 1964.

Poeta în anul 1937 cînd a călătorit la Viena împreună cu George Topîrceanu (fotografia de pe pașaport).

Cu manuscrisele, cărțile și fotografiile dragi.

Eusebiu Camilar la tribună.

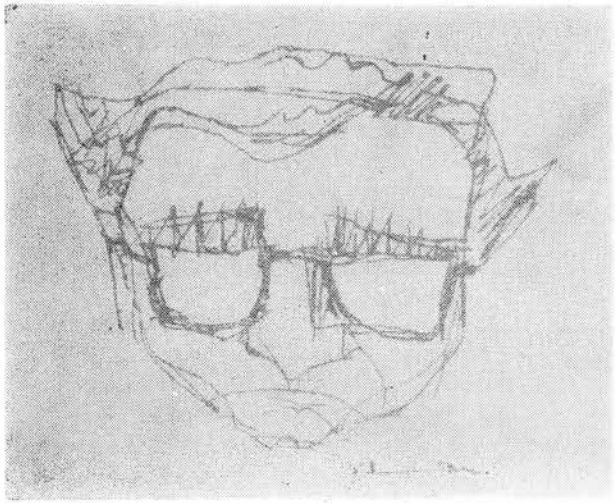

Eusebiu Camilar văzut de Silvan.

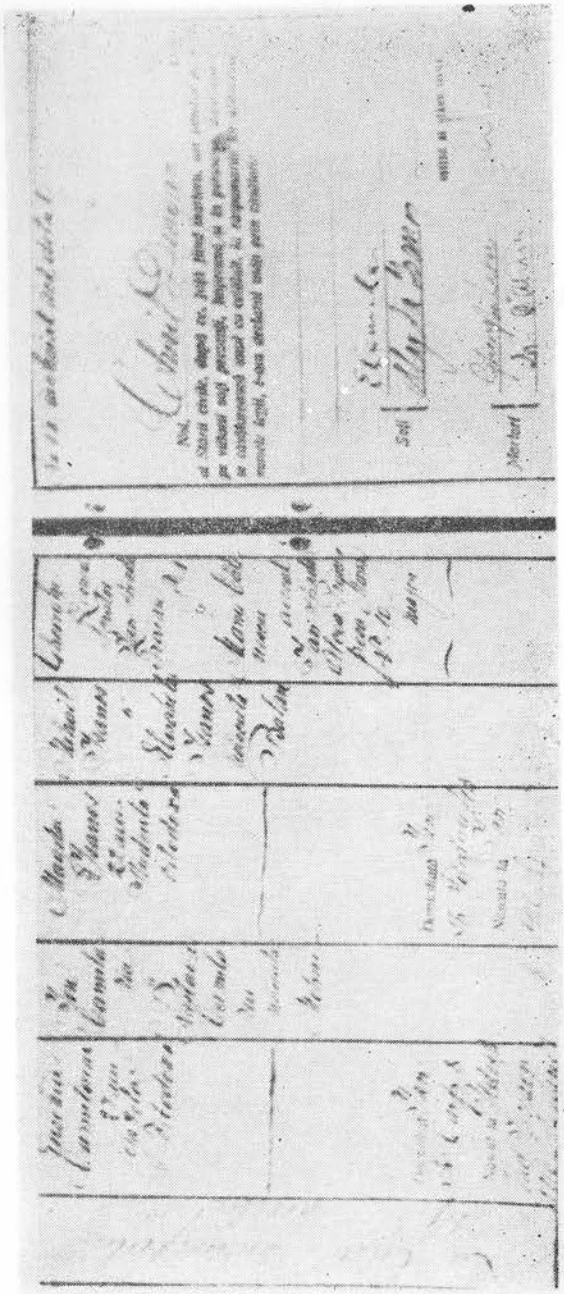

Actul de căsătorie al soților Eusebiu Camilar și Magda Isanos din anul 1938.

Poeta Magda Isanos.

Eusebiu Camilar (caricatură) de Rodica Ciocîrdel-Teodorescu.

Magda Isanos la terminarea liceului in anul 1934 (fotografie de pe tabloul de absolvire).

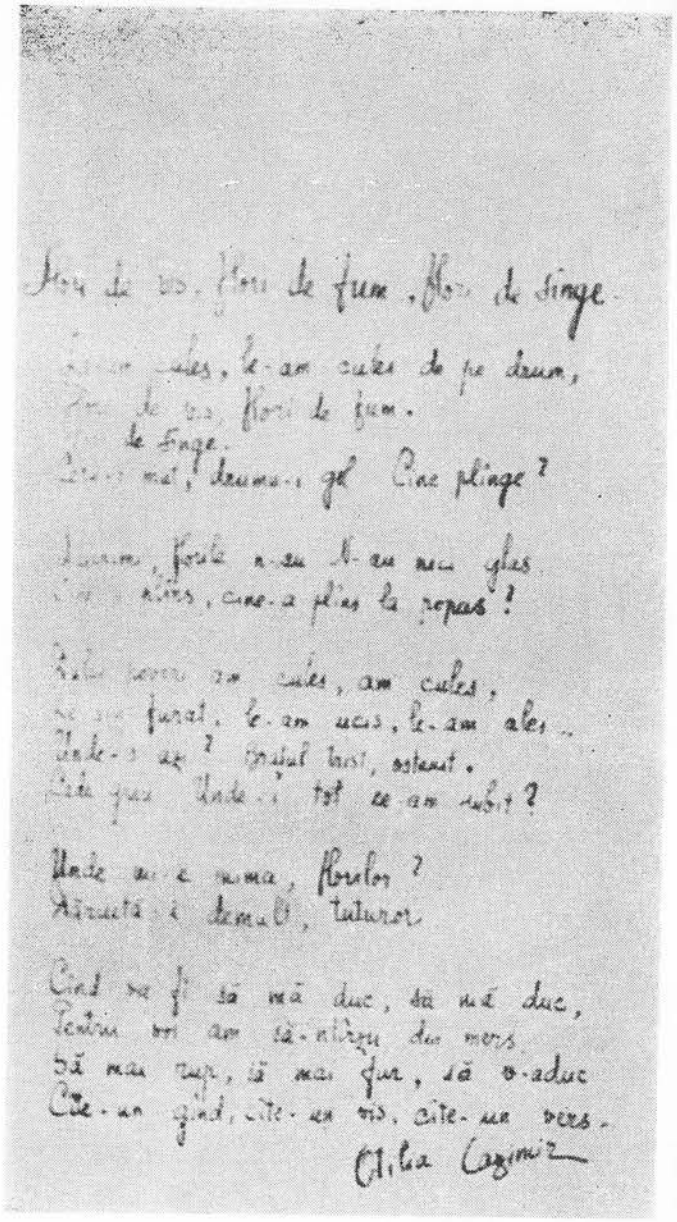

„Flori de vis, flori de fum, flori de sînge" în prima transcriere a Otiliei Cazimir.

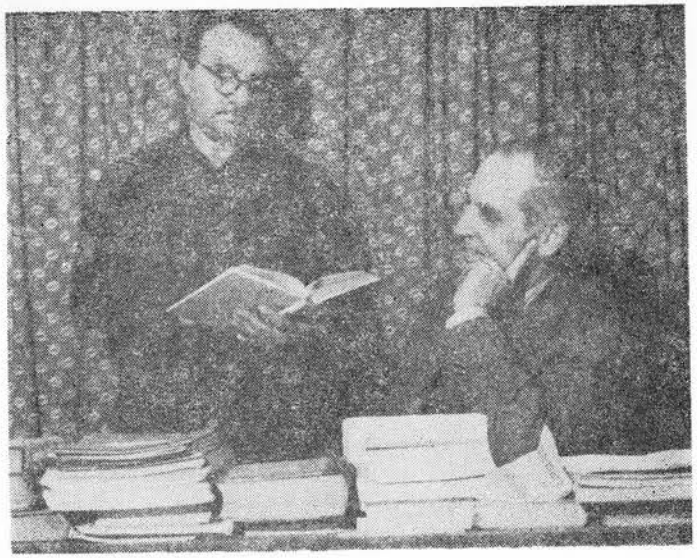

Frumoasa prietenie dintre scriitorul Eusebiu Camilar și profesorul Ștefan Pavelescu din Timișoara.

Eusebiu Camilar și familia profesorului Ștefan Pavelescu (1963).

Nicolae Ursu la masa de lucru.

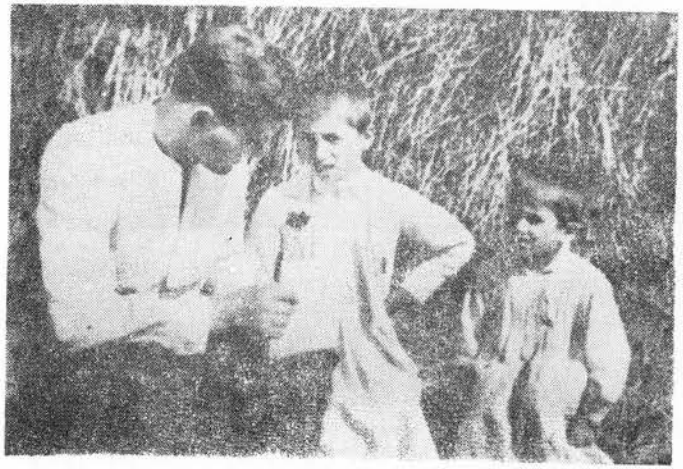

Compozitorul culegînd folclor din Maramureș.

Bustul lui Nicolae Ursu de Ina Popescu.

Haralambie Ţugui şi dr. Aurel Cosma, fost director al revistei Luceafărul *din Timişoara, la care a colaborat în anii debutului.*

Autorul, în pridvorul mănăstirii Cozia (1959).

CUPRINSUL

În loc de precuvîntare 5
Otilia Cazimir, așa cum a fost . . 7
Omagiu tîrziu pentru un mare
profesor : D. Popovici 115
Amintindu-mi de Ion Pillat . . . 133
Două conștiințe artistice :
Magda Isanos și Eusebiu Camilar . 144
Amintiri timișorene 198
Nicolae Ursu — omul și muzicianul 214
Un poet al satului bănățean . . . 230